

MILSTEIN EDITION

חמשה חומשי תורה
עם ליקוטי בבלי וירושלמי

the CHUMASH

WITH THE
TEACHINGS OF THE TALMUD

ArtScroll® Series

Rabbi Nosson Scherman / Rabbi Gedaliah Zlotowitz

General Editors

Rabbi Meir Zlotowitz ז"ל, *Founder and President*

פרשת שמות Parashas Shemos

A NOTE TO READERS:

- ❑ The citations reflect statements made in the Talmud, but frequently do not represent the Gemara's conclusion or the final halachah. Thus, the citations can in no way be relied upon in practice.
- ❑ In addition to halachic discussions, this work includes the Aggadic — non-halachic — teachings and observations of the Sages. Many of these apparently esoteric statements and narratives conceal deeper meanings and moral lessons. Although we have presented the teachings, a full explanation of these citations is beyond the scope of this work.

פרשת שמות

אונקלוס

א ואליו שמות בני ישראל דעלו
למצרים עם יעקב גבר ואנש ביתה עלו:
ב ראובן שמעון לוי ויהודה: ג יששכר
זבולן ובנימין: ד דן ונפתלי גר ואשר:
ה ויהוא כל נפשתיא נפקי ירכא דיעקב
שבעין נפשו ויוסף דיהודה במצרים:
ו ומית יוסף וכל אחוהי וכל דרא ההוא:
ז ובני ישראל נפישו ואתילדו וסגיאוו
ותקיפו לחדא לחדא ואתמליאת
ארעא מנהון: ח וקם מלכא חדתא
על מצרים די לא מקים גזרת יוסף:
ט ואמר לעמה הא עמא בני ישראל
סגן ותקיפין מנא: י הבו נתחכם להון
דלמא יסגון ויהי ארי יערענא קרב

[א] ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה את יעקב
איש וביתו באו: ב ראובן שמעון לוי ויהודה: ג יששכר
זבולן ובנימין: ד דן ונפתלי גר ואשר: ה ויהי כל-נפש יצאי
ירר-יעקב שבעים נפש ויוסף היה במצרים: ו ומית יוסף
וכל-אחיו וכל הדור ההוא: ז ובני ישראל פרו וישרצו וירבו
ויעצמו במאד מאד ותמלא הארץ אתם: פ

ח ויקם מלך חדש על-מצרים אשר לא-ידע את-יוסף:
ט ויאמר אל-עמו הנה עם בני ישראל רב ועצום ממנו:
י הבה נתחכמה לו פן-ירבה והיה פיתקראנה מלחמה

רס"י

סלד: (ז) וישרצו. שהיו יולדות שנה צברם אחד (שמות רבה א, ח; תנחומא
ה: (ח) ויקם מלך חדש. רב וגמול, חד אמר: חדש ממש אחד אמר:
שנתחדשו גזרותיו (שמות רבה א, ח; סוטה יא:). אשר לא ידע. טעה טעמו
כחילו לא ידעו (סוטה יא:). (י) הבה נתחכמה לו. כל "הבה" לשון הכנה
והזמנה לדבר הוא, כלומר, האינינו טעמם לך: נתחכמה לו. לטס.
נתחכמה מה לעשות לו. ורבותינו דרשו: נתחכם למושיעו של ישראל לדונם
צמים, שפבר נאצט שלא יביא מצול לעולם והם לא הבינו שכל כל העולם

(א) ואלה שמות בני ישראל. אף על פי שמנחן צחיהם בשמותם
חזר ומנחם צמיתתם, להודיע חיצותם, שנמשלו לכוכבים שמואלים ומכניים
צמספר וצמיתתם, שנחמר "המוליד צמספר לזאם לכלם צמס יקרא" ושטיה
מ, כו; שמות רבה א, ג; תנחומא יט ב: (ה) ויוסף היה במצרים. והלא
הוא וצניו היו צכלל צצעים, ומה צל ללמדנו, וכי לא היינו יודעים שהוא
היה צמלרים. אלא להודיע נדקתו של יוסף, הוא יוסף הרועה את לאן
אציו, הוא יוסף שהיה צמלרים ונעשה מלך ועומד צלדקו (ספרי דברים

PARASHAS SHEMOS

1.

6. Yosef died, and all his brothers and that entire generation.

First to Pass Away

וימת יוסף וכל אחיו. מפני מה מת יוסף קודם לאחיו? מפני שהנהיג
עצמו ברכנות (ברכות נה:).

Yosef was the eleventh of the twelve brothers; his ten older brothers were as much as six years older than he. Yet our *pasuk* tells us that first Yosef died before all his brothers. Why was that?

This happened because he acted with authority, and that shortens a person's life (*Berachos* 55a).¹

7. The Children of Israel — ובני ישראל פרו וישרצו וירבו.

No Going Back

ובני ישראל פרו וישרצו וירבו. ואמר רבי יוחנן מושם רבי יוסי: כל דבור
ודבור שניצא מפי הקב"ה לטובה, אפילו על תנאי, לא חור בו. מנא לן?
ממשה רבינו, שנאמר (דברים ט יד) "הרף ממני ואשמידם וגו' ואעשה
אותך לגוי עצום". אף על גב דבעא משה רחמי עליה דמלכותא ובטלה,

אפילו הכי אוקמה בורעיה, שנאמר (דברי הימים א כג, טו) "בני מלשה
גרשום ואליעזר ... ויהיו בני אליעזר רחביה הראש וגו' ובני רחביה רבו
למעלה". ותני רב יוסף: למעלה משישים רבוא. אתנא רביה רביה, כתיב
הכא "רבו למעלה", וכתיב התם "ובני ישראל פרו וישרצו וירבו" (ברכות י:).

If Hashem promises to give a person blessing, He will not go back on His promise, even if He made it dependent on a condition that was not fulfilled.

After Klal Yisrael's sin of the *Eigel* (Golden Calf), Hashem told Moshe, *Allow Me, and I shall destroy them...and I shall make you a mightier and more numerous nation than they.*² Now, even though Hashem accepted Moshe's *tefillas* and did not destroy the nation,³ Hashem fulfilled His promise to give Moshe many descendants.

The Torah here describes *Bnei Yisrael's* population increase (eventually, to a total of 600,000 adult males⁴) with the word *וירבו*, *they became numerous*. Moshe's descendants are described with a form of the same word:⁵ *The sons of Moshe...the sons of Eliezer...Rechaviah...the sons of Rechaviah were exceedingly numerous*. This tells us that Rechaviah, too, had over 600,000 descendants (*Berachos* 7a).

1. See Schottenstein Edition, note 25. 2. *Devarim* 9:14. 3. See below, 32:11-14.

4. Below, 12:37. 5. *I Divrei HaYamim* 23:15,17.

PARASHAS SHEMOS

- 1** ¹ And these are the names of the Children of Israel who were coming to Egypt; with the generation passes ² Yaakov, each man and his household came. ³ Reuven, Shimon, Levi, and Yehudah; ⁴ Yissachar, Zevulun, and Binyamin; ⁵ Dan and Naphtali; Gad and Asher. ⁶ And all the persons who emerged from Yaakov's loins were seventy souls, and Yosef was in Egypt. ⁷ Yosef died, and all his brothers and that entire generation. ⁸ The Children of Israel were fruitful, teemed, increased, and became strong — very, very much so; and the land became filled with them.
- Pharaoh's plot ⁹ A new king arose over Egypt, who did not know of Yosef. ¹⁰ He said to his people, "Behold! the people, the Children of Israel, are more numerous and stronger than we. ¹¹ Come, let us outsmart it lest it become numerous and it may be that if a war will occur,

⚡ Time to Blossom

ובני ישראל פרו וישרצו וירבו. והוא כפרחת עלתה נצה" (בראשית מ, י). הגיע זמן של ישראל לפרות ולרבות, וכן הוא אומר "ובני ישראל פרו וישרצו" (חולין צב):

While Yosef was in prison, he was joined by Pharaoh's cupbearer and baker, who had each sinned to Pharaoh.⁶

The Torah relates that one morning, each was troubled by a dream he had seen the night before. The cupbearer told Yosef that in his dream he saw a grapevine, and it was as though it budded, its blossoms bloomed. Yosef interpreted the dream as a positive message to the cupbearer.⁷

In reality, this dream referred to far more than the cupbearer's future; it also hinted to the future of the Jewish people. According to one interpretation, the phrase, and it was as though it budded, its blossoms bloomed, hints that the time had arrived for the Jewish people to "blossom": to be fruitful and to multiply. This vision was indeed fulfilled a few years later, when בני ישראל פרו וישרצו, The Children of Israel were fruitful, and they teemed (Chullin 92a).

8. וַיָּקָם מֶלֶךְ חָדָשׁ עַל מִצְרַיִם אֲשֶׁר לֹא יָדַע אֶת יוֹסֵף — A new king arose over Egypt, who did not know of Yosef.

⚡ What's "New"?

וַיָּקָם מֶלֶךְ חָדָשׁ עַל מִצְרַיִם אֲשֶׁר לֹא יָדַע אֶת יוֹסֵף. רב ושמואל, חד אמר: חדש ממש, וחד אמר: שנתחדשו גזירותיו. מאן דאמר חדש ממש וכתביב: "חדש", ומאן דאמר שנתחדשו גזירותיו מדלא כתיב ויקמת וימלוך. ולמאן דאמר שנתחדשו גזירותיו, קא כתיב "אשר לא ידע את יוסף", מאי "אשר לא ידע את יוסף" דהנה דמי כמאן דלא ידע ליה ליוסף כלל (עירובין נג; סוטה יא):

According to one opinion, this Pharaoh was a new king, while a second opinion says that it was the same Pharaoh who reigned in Yosef's time, but now his decrees were new. The second opinion points out that the Torah does not say that the previous king died.

Now, the phrase, who did not know of Yosef, does seem to say that a genuinely new king now ruled; the king who ruled all along "knew Yosef" personally for many years! This opinion explains that because the king passed harsh

decrees against the Jewish people, it seemed as if he did not know Yosef (Erwin 53a; Sotah 11a).

9. וַיֹּאמֶר אֶל עַמּוֹ הִנֵּה עִמּוֹ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל — He said to his people, "Behold! the people, the Children of Israel."

⚡ First Come, First Served

וַיֹּאמֶר אֶל עַמּוֹ הִנֵּה עִמּוֹ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל. תנא, הוא התחיל בעצה תחילה, לפיכך לקה תחילה. הוא התחיל בעצה תחילה דכתיב "ויאמר אל עמו", לפיכך לקה תחילה, דכתיב (להלן ז, כט) "ובכה ובעמך ובכל עבדך" (סוטה יא):

Our *pasuk* tells how Pharaoh was the first to suggest acting against the Jews. This is why he was later the first to be punished when the *makkos* began.

When Moshe told Pharaoh about the upcoming *makkah* of frogs (*zefarde'a*), he said, *Into you and into your people and into all your servants; the makkah will first come into you, and only then into your people* (Sotah 11a).⁸

10. הֵבֵה נִתְחַכְמָהּ לוֹ — Come, let us outsmart it.

⚡ Trying to Play It Safe

הֵבֵה נִתְחַכְמָהּ לוֹ. להם מיבעי ליה? ... באו ונחכם למושיען של ישראל. במה נדונים? ... בואו ונדונים במים, שכתב נשבע הקדוש ברוך הוא שאינו מביא מבול לעולם... והן אינן יודעין שעל כל העולם כולו אינו מביא, אבל על אומה אחת הוא מביא, אי נמי הוא אינו מביא, אבל הן באין ונופלין בתוכו, וכן הוא אומר (להלן יד, כו) "ומצרים נסים לקראתו" (סוטה יא):

If Pharaoh was seeking a way to reduce the Jewish population, he should have said, "Come, let us outsmart them." He used the singular "it" (or "him") because he was actually trying to outsmart Klal Yisrael's Savior, meaning Hashem.

Knowing that Hashem punishes evildoers מדה כנגד מדה, *measure for measure*, in a way that is similar to the evil they did, Pharaoh tried to persecute the Jews in a way that would not bring a similar punishment from Hashem. He decided to kill them using water — by having their male babies drowned — since Hashem had sworn after the *Mabul*, the Flood in Noah's time, that He would never again bring a flood upon the world.⁹

6. Bereishis 39:20 ff. 7. See *ibid.* 40:9-13. 8. Below, 7:29. 9. As the *pasuk* says (Yeshayah 54:9), *I have sworn never again to pass*

וַיִּתְּסֶפוּן אֶף אַנּוֹן עַל סִנְאָנָא וַיִּגְיחוּן בְּנֵי קָרֵב וַיִּסְקוּן מִן אֶרְעָא: יא וּמִנְיָאוּ עֲלִיהוֹן שְׁלֹטוֹנִין מִבְּאֲשֵׁין בְּדִיל לַעֲנוֹאֲהוֹן בְּפִלְחָנְהוֹן וּבְנֵי קָרִי בֵּית אוֹצָרָא לְפָרְעָה ית פִּיתֵם וַיִּתְּרַעַמְסוּ: יב וּכְמָא דְּמַעֲנֵן לְהוֹן כּוֹן סָגֵן וְכוּן תַּקְפִּין וְעַתָּה לְמַצְרָאִי מִן קֳדָם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל: יג וְאִפְלָחוּ מִצְרִים ית בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּקִשְׁיוֹ: יד וְאִמְרֵרוּ ית חֲיִיהוֹן בְּפִלְחָנָא קִשְׁיָא

וְנוֹסֶף גַּם־הוּא עַל־שְׂנְאֵינוּ וְנִלְחַם־בָּנוּ וְעָלָה מִן־הָאָרֶץ: יא וַיִּשְׂמֻהוּ עָלָיו שָׂרֵי מַסִּים לְמַעַן עֲנֹתוּ בְּסִבְלָתָם וַיָּבִין עָרֵי מִסְכָּנוֹת לְפָרְעָה אֶת־פָּתָם וְאֶת־רַעַמְסֵס: יב וּכְאֲשֶׁר יַעֲנֵנוּ אֹתוֹ בֶּן יִרְבֵּה וְכוּן יִפְרֹץ וַיִּקְצוּ מִפְּנֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל: יג וַיַּעֲבֹדוּ מִצְרִים אֶת־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּפָרָךְ: יד וַיִּמְרְרוּ אֶת־חֲיֵיהֶם בַּעֲבֹדָה קָשָׁה

רש"י

לֵאמֹר הָיוּ רְאוּיִים מִתְּחֵלָה לִכְךָ (שם; סוטה שס) וַיִּשְׁאֹס חֲזָקוֹת וּבִלְוֹדָה לְאוֹרִי: (יב) וּכְאֲשֶׁר יַעֲנֵנוּ אֹתוֹ. כָּל מֵה שֶׁהֵם נוֹתְנִין לָךְ לַעֲנוֹת בְּן לָךְ הַקּוֹדֵשׁ בְּרוּךְ הוּא לְהַרְבוֹת וּלְהַפְרִיץ: בֶּן יִרְבֵּה. בֶּן רֵבָה וְכוּן פֶּרֶץ. וּמִדְּרָשׁ, רִיחַ הַקּוֹדֵשׁ לוֹמֵרֶת בֶּן, חֲסֵם לוֹמְרִים "בֶּן יִרְבֵּה" וְאֵינִי לוֹמֵר "בֶּן יִרְבֵּה" (שמות רבה שס יא; סוטה יא): וַיִּקְצוּ. קָצוּ צְמִיחֵם. וְרַבּוֹתֵינוּ דְּרָשׁוּ: קְוִלִּים הֵיוּ צְמִיחֵם (שם ושם: יג) בְּפָרָךְ. צְעִבּוּדָה קָשָׁה הַמְּפַרֶּקֶת אֶת הַגּוֹף וּמַשְׁפָּרְתוֹ (שמות רבה שס; סוטה יא):

But the Egyptians made a mistake; they did not realize that Hashem swore only that He would never again destroy the entire world through a flood, but He could still punish a single nation through water. Also, they did not realize that even if Hashem would not bring floodwaters upon a nation, He could arrange it so that the people themselves would come into the water, as the *pasuk* says,¹⁰ *the Egyptians were fleeing toward it (Sotah 11a)*.

וְנִלְחַם בָּנוּ וְעָלָה מִן הָאָרֶץ — [The Jewish nation] will wage war against us and go up from the land.

Pharaoh's Real Worry

וְנִלְחַם בָּנוּ וְעָלָה מִן הָאָרֶץ. וְעָלֵינוּ מִיבְעֵי לִיחָה? ... בְּאֵדָם שְׁמֻקְלָל אֶת עֲצָמוֹ וְתוֹלָה קִלְלָתוֹ בְּחִבְרֵי (סוטה יא):

Pharaoh's *true* concern was that the Jewish nation would multiply and eventually defeat the Egyptians in a war, resulting in the Egyptians being exiled from the country. But Pharaoh did not want to speak openly about such a bad occurrence. Therefore, he worded it as though he meant that *the Jews* would leave Egypt (*Sotah 11a*).

So they appointed taskmasters over it/him in order to afflict it/him with their burdens.

Everyone Works!

וַיִּשְׂמֻהוּ עָלָיו שָׂרֵי מַסִּים. עֲלֵיהֶם מִיבְעֵי לִיחָה? ... מִלְּמַד שֶׁהִבִּיאוּ מִלְּבָן וְתָלוּ לוֹ לְפָרְעָה בְּצִנְאוֹר, וְכָל אֶחָד וְאֶחָד מִיִּשְׂרָאֵל שָׂאֲמֵר לָהֶם אִי־טָנִים אֲנִי, אֲמָרוּ לוֹ, כָּלֹם אִי־טָנִים אִמָּה יוֹתֵר מִפְּרָעָה, "שָׂרֵי מַסִּים" דְּבָר שְׂמִשִּׁים. "לְמַעַן עֲנֹתוֹ בְּסִבְלָתָם" עֲנוֹתָם מִיבְעֵי לִיחָה? לְמַעַן עֲנֹתוֹ לְפָרְעָה בְּסִבְלָתָם דִּישְׂרָאֵל (סוטה יא):

Since taskmasters were appointed over the Jewish nation, the Torah should have said, "They appointed taskmasters over them." Why does it say that taskmasters

הָיוּ מְצִיָּא חֲבֵל הוּא מְצִיָּא עַל לוֹמָה חֲתָת (שמות רבה שס ט; סוטה שס): וְעָלָה מִן הָאָרֶץ. עַל פְּרָחָהּ. וְרַבּוֹתֵינוּ דְּרָשׁוּ: בְּאֵדָם שְׁמֻקְלָל עֲצָמוֹ וְתוֹלָה קִלְלָתוֹ בְּחִבְרֵי, וְהָרִי הוּא פָּאֵלוֹ כְּתִב וְעָלֵינוּ מִן הָאָרֶץ, וְהֵם "יִרְבֵּה" (שם ושם: יא) עָלָיו. עַל הַטֵּם: מַסִּים. לָשׁוֹן מֵס. שָׂרִים שְׂגוּבִין מֵהֶם הֵמָּה. וּמֵהֶם הֵמָּה, שִׁיבֵנו עָרֵי מִסְכָּנוֹת לְפָרְעָה: לְמַעַן עֲנֹתוֹ בְּסִבְלָתָם. עַל מִלְּכִים: עָרֵי מִסְכָּנוֹת. כְּתִרְגוּמוֹ. וְכוּן "לֶךְ צֵא חָל הַסּוֹכֵן הַזֶּה" (ושעיה כב, טו), גִּזְרֵי הַמְּמוֹנָה עַל הַלּוֹלָרוֹת (שמות רבה שס י: אֶת פָּתָם וְאֶת רַעַמְסֵס.

were appointed *עָלָיו*, a singular form that means "over it" or "over him"? Additionally, why does the Torah say *to afflict it/him with their burdens*, when it means to say *to afflict them* (the Jews) *with their burdens*?

This singular *him* and *he* in this *pasuk* refer to Pharaoh himself, and *taskmasters* refers not to officers, but to something that would make the Jews feel forced to work.

The Egyptians hung a brick mold around Pharaoh's neck, in order to force the Jews to work. If a Jew would say he was too delicate to work, the Egyptians would say to him, "Are you more delicate than Pharaoh?"

Thus, the *taskmasters* — that is, the brick mold — was placed on *him*, Pharaoh, who wore it around his neck. He carried this burden that "forced" people to work, by taking away their excuse (*Sotah 11a*).

It built storage cities for Pharaoh.

Inadvisable Building

וַיָּבִין עָרֵי מִסְכָּנוֹת לְפָרְעָה. רַב וְשִׁמוּאֵל, חֵד אָמַר: שְׁמֻקְלָל אֶת בְּעִלְיָהּ, וְחֵד אָמַר: שְׁמֻקְלָל אֶת בְּעִלְיָהּ, דְּאָמַר מִר: כָּל הָעוֹסֵק בְּבִנְיָן מִתְּמַסְכֵּן (סוטה יא):

The word *מִסְכָּנוֹת*, *miskenos*, here hints to general advice about construction.

According to one opinion, the word is similar to *סכנה*, *danger*, for construction is dangerous; for example, someone can fall off a building and be killed.

Another opinion holds that the word comes from the term *miskeinus* (מִסְכָּנוֹת), which means *poverty*. This is because doing construction makes the owners poor (*Sotah 11a*).¹¹

Pisom and Raamses.

One City, Two Names

אֶת פָּתָם וְאֶת רַעַמְסֵס. רַב וְשִׁמוּאֵל, חֵד אָמַר: פִּיתוּם, שְׁמָה, וְלָמָּה נִקְרָא

10. Below, 14:27. See Schottenstein Edition, note 36. 11. See Schottenstein Edition, notes 61-63.

it, too, may join our enemies, and will wage war against us and go up from the land.”

¹¹ So they appointed taskmasters over it in order to afflict it/him with their burdens; it built storage cities for Pharaoh, Pisom and Raamses. ¹² But as much as they would afflict it, so it will increase and so it will spread out; and they became disgusted because of the Children of Israel. ¹³ The Egyptians enslaved the Children of Israel with crushing work. ¹⁴ They embittered their lives with hard work,

שָׁמָּה רָעַמְסֵס שְׂרָאשׁוֹן רָאשׁוֹן מִתְרוֹסֵס, וְחָד אָמַר: רָעַמְסֵס שְׁמָהּ, וְלָמָּה נִקְרָא שְׁמָהּ פִּיתוּס? שְׂרָאשׁוֹן רָאשׁוֹן פִּי תְהוּם בּוֹלְעוֹ (סוּטָה יֵא.)

There was actually just one city with two names: its real name and a “nickname.”

One opinion maintains that its real name was Pisom. It was called Raamses since every little bit they built, *misro-seis* (מִתְרוֹסֵס), would crumble and fall over.

The other opinion maintains that its real name was Raamses; it was called Pisom since *pi tehom* (פִּי תְהוּם), the depths, would swallow it; whatever they built would sink into the ground (*Sotah* 11a).¹²

12. וְכַאֲשֶׁר יַעֲנוּ אֹתוֹ בֵּן יִרְבֶּה וְכֵן יִפְרָץ — But as much as they would afflict it, so it will increase and so it will spread out.

❧ Not According to Your Plan

וְכַאֲשֶׁר יַעֲנוּ אֹתוֹ בֵּן יִרְבֶּה וְכֵן יִפְרָץ. בֵּן רַבּוֹ וְכֵן פָּרָצוּ מִיָּדָיו לֵיהֵא ... רִיחַ הַקֹּדֶשׁ מִבְּשָׂרָתָן: בֵּן יִרְבֶּה וְכֵן יִפְרָץ (סוּטָה יֵא.)

The *pasuk* should have spoken of the population increase in the past tense, as it does in the previous *pasuk*, which says, *they appointed...it built*. Why does it say so “it will” increase and so “it will” spread out?

The words in future tense were actually spoken by Hashem, saying that the Egyptian plan against the Jews would fail, because the more the Egyptians oppressed the Jews, the more Hashem would increase the Jewish population (*Sotah* 11a).

וַיִּקְצוּ מַפְנֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל — And they became disgusted because of the Children of Israel.

❧ A Thorny Situation

וַיִּקְצוּ מַפְנֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל. מִלֵּמַד, שֶׁהָיוּ דוֹמִין בְּעֵינֵיהֶם כְּקוֹצִים (סוּטָה יֵא.)

The word *וַיִּקְצוּ* means *became disgusted*, but it is also related to the word *קוֹצִים*, *thorns*. Seeing the Jews’ increase pained the Egyptians as greatly as if their eyes and bodies were being stuck by thorns (*Sotah* 11a).

13. וַיַּעֲבְדוּ מִצְרַיִם אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּכָרָךְ — The Egyptians enslaved the Children of Israel with crushing work.

❧ Soft Words or Hard Work?

וַיַּעֲבְדוּ מִצְרַיִם אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּכָרָךְ. רַבִּי אֶלְעָזָר אָמַר: בְּפֶה רָךְ, רַבִּי שְׁמוּאֵל בַּר נַחֲמָנִי אָמַר: בְּכָרִיכָה (סוּטָה יֵא.)

There are two explanations for the word *כָּרָךְ*, *farech*.

According to the first, it is a contraction of two words, *peh rach*, a soft mouth. This hints at how the slavery started: Pharaoh began with encouraging words and good pay, until he had gotten them used to working.¹³

According to the second explanation, *ferach* is to be understood literally, as *breaking*; the Egyptians made the Jews do backbreaking labor (*Sotah* 11b).

14. וַיִּמְרְרוּ אֶת חַיֵּיהֶם — They embittered their lives.

❧ Bitter Times

One of the mitzvos at the Pesach Seder is to eat *maror*, bitter herbs. We are also required to say the reason for this commandment.

וַיִּמְרְרוּ אֶת חַיֵּיהֶם. מְרֹר, עַל שׁוּם שֶׁמְרָרוּ הַמִּצְרַיִם אֶת חַיֵּי אֲבוֹתֵינוּ בְּמִצְרַיִם, שֶׁנֶּאֱמַר “וַיִּמְרְרוּ אֶת חַיֵּיהֶם” (פִּסְחִים קטו):

We are commanded to eat *maror* on the night of Pesach, because the Egyptians embittered [וַיִּמְרְרוּ] the lives of our ancestors in Egypt (*Pesachim* 116b).

❧ An Appropriate Herb

One of the mitzvos of the Pesach Seder is to eat *maror*, bitter herbs. We are told¹⁴ that there are five herbs with which one can fulfill this mitzvah. One herb is *chazeres* (commonly translated as a type of lettuce).

וַיִּמְרְרוּ אֶת חַיֵּיהֶם. מֵה חֲזֵרֵת תְּחִילָתָהּ מְתוּק וְסוּפָהּ מֶר, כֶּךָ עֲשׂוּ הַמִּצְרַיִם לְאֲבוֹתֵינוּ בְּמִצְרַיִם. בְּתַחֲלִילָה “בְּמִיטֵב הָאֶרֶץ הוֹשֵׁב אֶת אֲבִיךָ וְאֶת אֲחִיךָ” (בְּרַאשִׁית מו, ו), וְאַחֲרֵי כֵן, “וַיִּמְרְרוּ אֶת חַיֵּיהֶם” (יְרוּשְׁלָמִי פִּסְחִים ב, ה):

Chazeres tastes sweet at first, but it then has a bitter taste. This is similar to how the Jews were treated by the Egyptians in Egypt. At first Pharaoh told Yosef to settle his family in the country’s choicest region (Goshen),¹⁵ but the end of their visit was bitter indeed, as our *pasuk* says, *They embittered their lives with hard work* (*Yerushalmi Pesachim* 2:5).

וְעִבְדָּהּ קָשָׁה — With hard work.

❧ Turnabout Is Unfair Play

עִבְדָּהּ קָשָׁה. שֶׁהָיוּ מְחַלִּיפִין מְלָאכָה אֲנָשִׁים לְנָשִׁים וּמְלָאכָה נָשִׁים לְאֲנָשִׁים (סוּטָה יֵא.)

When our *pasuk* tells us that they made the lives of the Jews bitter *with* “hard work,” it means that the Egyptians made things especially difficult: They would have men do unfamiliar work that was commonly done by women, like

12. See Schottenstein Edition, note 65. 13. See Schottenstein Edition, note 1. 14. Mishnah, *Pesachim* 2:6. 15. See *Bereishis* 47:6.

בְּטִינָא וּבִלְבָנִין וּבְכָל פְּלִחְנָא בְּחֻקָּא
 יֵת כָּל פְּלִחְהוֹן דִּי אִפְּלָחוּ בְּהוֹן בְּקִשְׁיָה:
^{טו} וְאָמַר מַלְכָּא דְּמַצְרִים לַחֲתָא
 יְהוּדִיתָא דִּי שׁוּם חָדָא שְׁפָרָה וְשׁוּם
 תַּנְיִנָא פּוּעָה: ^{טז} וְאָמַר כֹּד תְּהוֹיִן מוֹלְדִין
 יֵת יְהוּדִיתָא וְתַחֲזִין עַל מַתְבָּרָא אַם
 בֵּר הוּא תַקְטִלְן יְתָהּ וְאַם בְּרַתָּא הִיא
 וְתַקְמִנָּה: ^{יז} וּדְחִילָא חֲתָא מִן קָדָם יְיָ
 וְלֹא עֲבָדָא כְּמָא דִּי מַלִּיל עֲמֶהּ מַלְכָּא
 דְּמַצְרִים וְקִמָּא יֵת בְּנֵיָא: ^{יח} וְקָרָא
 מַלְכָּא דְּמַצְרִים לַחֲתָא וְאָמַר לָהּ מָה
 דִּין עֲבַדְתִּין יֵת פִּתְגָמָא דִּרְדִין וְקִימְתוּן יֵת
 בְּנֵיָא: ^{יט} וְאָמַרְא חֲתָא לֹת פִּרְעָה אַרִי
 לֹא כְּנִשְׂיָא מַצְרִיתָא יְהוּדִיתָא אַרִי כְּחִימָן
 אֲנִין עַד לֹא עֲלַת לֹתְהִין חֲתָא וּילִידִן:

(טו) למִילְדַת. הוא לשון מולידות, חָלָא שֵׁשׁ לֶשׁוֹן קֵל יֵשׁ לֶשׁוֹן כֶּדֶד, כְּמוֹ סוֹכֵר וּמַשְׁכֵּר, דּוֹכֵר וּמַדְבֵּר, כֶּךָ מוֹלִיד וּמִיֵּלֵד: שְׁפָרָה. זוּ יִכְבְּדָה, עַל שֶׁ שִׁמְשָׁפְרָת אֶת הַלֵּל (שמות רבה טז יג; סוטה טז: פוּצָה. זו מְרִיס, עַל שֶׁ שְׁפוּעָה וּמַדְבֵּרָת וְהוֹנָה לְהֵלֵךְ בְּדֶרֶךְ הַנָּשִׁים הַמְפִּיְסוֹת מִיַּעוֹק הַצּוּקָה וְסוּטָה טז: פוּצָה. לֵשׁוֹן לֵקָה, כְּמוֹ (בִּיּוֹלָה אֶפְסָה) וְשֵׁעִי מֵז, (יד: (טז) בְּיִדְבָּךְ. כְּמוֹ צְהַלְיִדְךָ: עַל הָאֲבָיוִם. מוֹשֵׁב הַחֶסֶד הַיְלִילָת, וּבִמְקוֹם אֶחָר קוֹרְאֻהּ "מַשְׁכֵּר" (שֵׁעִי לָהּ, ג) וְכִמְדוּהָ "עֲשֵׂה מַלְאָכָה לְךָ הָאֲבָיוִם" וְרִיבֵיהֶּי (ג), מוֹשֵׁב כִּלִּי אֲדוֹמִנוֹת יוֹרֵר מְרִס (שמות רבה טז יד; סוטה טז: א) אִם כֵּן הוּא וְגו' לֹא הִיא

Reproduced from The Milstein Edition of Chumash With Teachings of the Talmud – Sefer Shemos
Copyright 2018 ArtScroll / Mesorah Publications Ltd. Reprinted with permission.
<https://www.artscroll.com/Books/ct2h.html>

with mortar and with bricks, and with every labor of the field; all their labors that they performed with them were with crushing work.

Infanticide ¹⁵ The king of Egypt said to the Hebrew midwives, of whom the name of the first was Shifrah and the name of the second was Puah — ¹⁶ and he said, “When you deliver the Hebrew women, and you see [them] on the birthstool; if it is a son, you are to kill him, and if it is a daughter, she shall live.” ¹⁷ But the midwives feared God and they did not do as the king of Egypt spoke to them, and they caused the boys to live.

¹⁸ The king of Egypt summoned the midwives and said to them, “Why have you done this thing, that you have caused the boys to live!”

¹⁹ The midwives said to Pharaoh, “Because the Hebrew women are unlike the Egyptian women, for they are experts; before the midwife comes to them, they have given birth.”

improved), a child's limbs after birth. Another opinion is that she was called Shifrah because the nation increased (שָׁפְרוּ) in her days.

Puah (פּוּעָה) was Miriam; she was called Puah because she would “coo” (פּוּעָה) to the newborn babies. Another opinion is that she was called Puah because she would “cry out” (פּוּעָה) with Ruach HaKodesh and say, “My mother will have a child who will save Klal Yisrael!” (Sotah 11b).

16. וראיתן על האבנים — And you see [them] on the birthstool.

☞ Birth Signs

וראיתן על האבנים. מאי אבנים? סימן גדול מסר להן, אמר להן: בשעה שבוטעת לילד, יריכותיה מצטננות פאבנים. ואית דאמר, דכתיב (ירמיה יח, א) “וארר בית היוצר והנה הוא עשה מלאכה על האבנים” מה יוצר זה ירר מכאן וירר מכאן וסדר באמצע, אף אשה ירר מכאן וירר מכאן והולד באמצע (סוטה יא):

The word *avnayim* (אבנים) literally means *stones*. But what “stones” should the midwives be looking at?

Some explain that this hints that Pharaoh told the midwives how to know when a woman was about to give birth: when her legs become as cold as stones. This way they could make sure to be involved with the birth and kill any boys that are born.¹⁷

Others explain that “stones” simply refers to the birthing stool. A woman delivering a baby sits the way a potter sits at his block. Therefore, the birthstool on which she sits to give birth is referred to by the same term as the potter's block: *avnayim* (אבנים)¹⁸ (Sotah 11b).

אם בן הוא והמתן אותו — If it is a son, you are to kill him.

☞ Knowing in Advance

אם בן הוא והמתן אותו. סימן גדול מסר להן, בן פניו למטה, בת פניה למעלה (סוטה יא):

Pharaoh wanted the midwives to kill the baby boys *before* they were fully born, so he gave them a way of knowing if

the baby was a boy even before it emerged: He said that a boy's face is turned downward at birth, while a girl's face is turned upward¹⁹ (Sotah 11b).

17. ולא עשו כאשר דבר אליהן — And they did not do as the king of Egypt spoke to them.

☞ Turning Down the Offer

ולא עשו כאשר דבר אליהן. להן מיבעי ליה? ... מלמד, שתבען לדבר עבירה ולא נתבעו (סוטה יא):

Rather than say that Pharaoh simply spoke “*lahen* (להן),” the *pasuk* uses the word “*aleihen* (אליהן).” Although both words mean *to them*, the word the Torah chose is longer and is often used to refer to a marriage-like connection.²⁰

Pharaoh wanted to make sure the midwives would listen to him, so he tried to entice them into an inappropriate relationship, but the midwives refused his advances (Sotah 11b).

18. ונתחיו את הילדים — And they caused the boys to live.

ונתחיו את הילדים. תנא, לא דיין שלא המיתו אותן, אלא שהיו מספיקות להם מים ומזון (סוטה יא):

Instead of saying that the midwives “did not kill” the baby boys, our *pasuk* tells us that *they caused the boys to live*. Not only did the midwives defy Pharaoh and not kill the children, they actively supplied them with water and food to keep them alive (Sotah 11b).

19. כי היות הנה — For they are experts.

☞ Like Animals!

כי היות הנה. מאי “היות?” אילימא היות ממנש, אטו הנה מי לא צריכה הנה אחריתי לאולודה? אלא, אמרו לו: אומה זו כחיה נמשלה, יהודה, “גור אריה” (בראשית מט, ט), דן, “היה דן נחש” (שם יז), נפתלי, “אילה שלחה” (שם כא), יששכר, “חמר גרם” (שם יד), יוסף, “בכור שור” (דברים לג, יז), בנימין, “זאב יטרף” (בראשית מט, כז), דכתיב ביה כתיב ביה, ודלא כתיב ביה, כתיב (יחזקאל יט, ב) “מה אמן לבניא בין אריות רבקה” (סוטה יא):

17. See Schottenstein Edition, notes 37 and 38. 18. See Yirmiyah 18:3, *I went down to the house of the potter, and he was doing work over the “stones.”* 19. This sign is no longer reliable; see Schottenstein Edition, note 43, and Hebrew Edition, notes 44 and 48. 20. See, for example, Bereishis 29:23.

כ ואֲנִיבִיב יִי לְחִיטָא וּסְגִיאוֹ עֲמָא וְתִקְיפוֹ
לְחִדָּא: כא וְהָיָה כִּדְחִילָא חִיטָא מִן
קִדְם יִי וְעַבְד לְהוֹן בְּתִין: כב וּפְקִיד פְּרַעָה
לְכָל עַמָּה לְמִימָר כָּל בְּרָא דִּיתִילִיד
לִיהוּדָאִי בְּנִהְרָא תְרַמְנָה וְכָל בְּרִתָּא
תְקִימוֹן: כ גִּבְרָא מְדִבִּית לִוִי
וְנִסִּיב יָת בֵּת לִוִי: ב וְעֵדִיאוֹת אֶתְתָּא

כ וַיִּטֵּב אֱלֹהִים לְמִילְדַת וִירַב הָעָם וַיַּעֲצֻמוּ מְאֹד: כא וַיְהִי
כִּי־יִרְאוּ הַמִּילְדֹת אֶת־הָאֱלֹהִים וַיַּעַשׂ לָהֶם בָּתִּים: כב וַיִּצְו
פְּרַעָה לְכָל־עַמּוֹ לֵאמֹר כָּל־הַבֶּן הַיֵּלֹד הִיאָרָה תִּשְׁלִיכֶהוּ
וּכְל־הַבַּת תַּחֲיוֹן: פ
[ב] א וַיִּלֶךְ אִישׁ מִבֵּית לִוִי וַיִּקַּח אֶת־בֵּת־לִוִי: ב וַתַּהַר הָאִשָּׁה

כ"ט

להלן ג, יב, פנה לכהן ולכהן. ואל תשיבני "וילך", "וישב", "וירד", "וילא", לפי
שלישית מנזקתן של אלו, שהרי היו "ד יסוד פנה, ירד, ילא, ישב, ילך, י"ד חות
שלישית זו: ויטב אלהים למילדת. מהו הפועל: (כא) ויעש להם
בתים. פתי כהונה ולויה ומלכות שקרוין "פתיס", (כב) ויטב
את בית ה' ואת בית המלך" (מלכים א ט, י). כהונה ולויה מיוכד, ומלכות
אף עליהם גזר. יוס שולד משה אמרו לו אלטנגיניו: היום נולד מושיען ואין
אנו יודעים אם ממזרים אם משראחל, ורוחין אנו שסופו ללקות צמים, לפיכך
גזר אותם היום אף על המלכים, שנאמר "כל הבן היולד" ולא נאמר היולד
לעזרים. והם לא היו יודעים שסופו ללקות על מי מריבה (שמות רבה א,
יח; תנחומא ויקהל ד; סוטה יב): (א) ויקח את בת לוי. פרוש היה ממנה
מפני גזירת פרעה וחרור ולקחה, וזהו וילך, שהלך בעצת פרו, שאמרה
לו: גזרתך קשה משל פרעה, אם פרעה גזר על הזכרים ואתה גם כן על

"מילדות" חתימה. ורבותינו דרשו: הרי הן משולות לחיות השדה שאין לריבות
מילדות. והיכן משולות לחיות, "גור חריה" (בראשית מט, טו, "אזב יטרף" (ס
כז, "צכור שור" (דברים לג, יז, "חילגה שלחה" (בראשית מט, כא), ומי שלא
נקטב זו הרי הקטב כללן ו"ויצרך חותם" (ס כח), ועוד כתיב "מה אמר
לבי" (יחזקאל יט, כ; שמות רבה טז, סוטה טז: (ב) ויטב. הטיב להן.
וזה חלוק צטיבה שסודה שתי חיות ונתן לה ו"י"ד בראש. כשהיא
בזה לדבר לשון ויפטי, הוא נוקד ה"ד בלתי" שהיא קמן קמן ואלו ב"סגול"
שהיא פפח קטן, כגון "ויטב אלהים למילדת", "ויצרך צבת יהודה" (ויכח ב,
ה, הרבה תלניה, וכן "ויגל השחרית" (דברי הימים ב לו, כ) דנבזרחדן, הגלה
את השחרית, "ויפן זכ אל זכ" (סופטים טו, ד), הפנה הזנבות זו לזו, כל
אלו לשון הפטי את חחרים. וכשהוא מדבר בלשון ויפטי, הוא נוקד ה"ד
בחי"ק, כגון "ויטב צטיניו" ויקרא י, כו, לשון הוטב, וכן "ויצרך העם",
תכרבה העם, "ויגל יהודה" (מלכים ב, כא), והלגה יהודה. "ויפן כה וכה"

What did Shifrah and Puah mean when they told Pharaoh that the Jewish mothers were *chayots*?

Although *chayah* is another word for midwife, that would not mean that the Jewish mothers would not need Shifrah and Puah, since even a midwife needs another midwife to help her give birth!

Rather, the word *chayots* means what it usually does: *wild animals*. The midwives are telling Pharaoh that the Jewish nation is compared to wild animals. Yehudah is called a *lion cub*,²¹ Dan is called a *serpent*,²² Naftali is called a *deer*,²³ Yissachar is called a *strong-boned donkey*,²⁴ Yosef is called *the firstborn of his ox*,²⁵ and Binyamin is called a *wolf who devours his prey*.²⁶ And the other *shevatim* are included in the general description of the Jewish nation as a whole: *Your mother was a lioness crouching among lions*.²⁷ The midwives were saying that like wild animals who deliver their own offspring, Jewish women do not need midwives (*Sotah* 11b).²⁸

21. וַיַּעַשׂ לָהֶם בָּתִּים — He made them houses.

וַיַּעַשׂ לָהֶם בָּתִּים. רב ושמואל, חד אמר: בתי כהונה ולויה, וחד אמר: בתי מלכות. מאן דאמר בתי כהונה ולויה, אהרן ומשה. ומאן דאמר בתי מלכות, דוד נמי ממזרים קאתי (סוטה יא):

22. וַיִּצְו פְּרַעָה לְכָל עַמּוֹ — Pharaoh commanded his entire people.

Hashem rewarded Yocheved and Miriam with "houses," that is, special families. According to one opinion, Hashem

made for them "Houses of Kehunah and Leviah": Aharon was the first Kohen and Moshe a Levi.

Another opinion says that Miriam was also rewarded, with a "House of Royalty," since King David HaMelech descended from her (*Sotah* 11b).

22. וַיִּצְו פְּרַעָה לְכָל עַמּוֹ — Pharaoh commanded his entire people.

22. וַיִּצְו פְּרַעָה לְכָל עַמּוֹ — Pharaoh commanded his entire people.

וַיִּצְו פְּרַעָה לְכָל עַמּוֹ. אף על עמו גזר... שלש גזירות גזר. בתחילה, אם
בן הוא ויהמתן אותו (לעיל פסוק טו), ואחר כך "כל הבן היולד היארה
תשליכהו", ולבסוף אף על עמו גזר (שם יב):

Pharaoh made three decrees:

At first, he decreed, *If it is a son, you are to kill him*,²⁹ relying on the midwives to follow his instructions.

Later, he appointed officers to enforce his decree that every Jewish boy be thrown into the River.

Finally, he applied this decree *to his entire people*, ordering that even Egyptian babies should be drowned³⁰ (*Sotah* 12a).

23. וַיִּשְׁלַח אֱלֹהִים אֶת־מֹשֶׁה וְאֶת־אַהֲרֹן לְפָנֵי פַרְעֹה הַמֶּלֶךְ — Into the River shall you throw him!

הִיאָרָה תִּשְׁלִיכֶהוּ. ראו שמושיען של ישראל במים הוא לוקח. עמר
וגזרו "כל הבן היולד היארה תשליכהו". כיון דשדריה למשה, אמרה: תו
לא חיונין בי ההוא סימנא. בשלו לגזירתיהו. והם אינן יודעין שעל מי
מריבה הוא לוקח (סוטה יב; סנהדרין קא):

21. Bereishit 49:9. 22. Ibid. v. 17. 23. Ibid. v. 21. 24. Ibid. v. 14. 25. Devarim 33:17. 26. Bereishit 49:27. 27. Yechezkel 19:2. 28. See Schottenstein Edition, note 60. 29. See above, 1:16. 30. Stargazers told Pharaoh that the savior of the Jews would be born on that day, but it was unclear if he would be born into a Jewish family or an Egyptian one. See Schottenstein Edition, note 21.

²⁰ God benefited the midwives — and the people increased and became very strong.

²¹ And it was because the midwives feared God that He made them houses.

²² Pharaoh commanded his entire people, saying, “Every son that will be born — into the River shall you throw him! And every daughter shall you keep alive!”

2

¹ A man went from the house of Levi and he took a daughter of Levi. ² The woman conceived

§ Misread Sign

Pharaoh's stargazers saw a sign that the future savior of the Jews would meet his end through water. That is why they had Pharaoh decree that all boy babies be drowned; that way the child who was destined to later save the Jews would die before accomplishing his mission. When Moshe was cast into the River in a basket, the astrological sign

disappeared,³¹ so they had Pharaoh cancel the decree.

In reality, the sign the stargazers saw referred to a different “water” that would bring about Moshe's death: It was the sin of *מריבה*, *Waters of Strife*, when Moshe hit the rock instead of speaking to it. As a result of that sin, he would pass away without being allowed to enter Eretz Yisrael³² (*Sotah* 12b; *Sanhedrin* 101b).

2.

1. וַיֵּלֶךְ אִישׁ מִבֵּית לֵוִי — A man went from the house of Levi.

§ A Daughter's Advice

וַיֵּלֶךְ אִישׁ מִבֵּית לֵוִי. לְהִיכֵן הַלֵּךְ? אָמַר רַב יְהוֹנָדָּה בֶּר זְבִינָא: שְׁהֵלֶךְ בְּעֵצָת בָּתוּ. תָּנָא, עֲמָרָם גִּדּוֹל הַדּוֹר הַזֶּה, כִּינן שְׂרָאָה שְׁאָמַר פְּרָעָה הָרָשָׁע “כָּל הַבֵּן הַיּוֹלֵד הַיָּאֲרָה תִּשְׁלַכְבּוּהוּ” ... עֲמָר וְגִירָשׁ אֶת אִשְׁתּוֹ, עֲמָדוּ בּוֹלֵן וְגִירָשׁוּ אֶת נְשׁוֹתֵיהֶן. אָמְרָה לּוֹ בָּתוּ: אָבָא, קָשָׁה גִּזְרִיתְךָ יוֹתֵר מִשְׁלַ פְּרָעָה, שְׁפָרְעָה לֹא גִזֵּר אֱלֹא עַל הַנְּכָרִים, וְאַתָּה גִּזְרְתָּ עַל הַנְּכָרִים וְעַל הַנְּקִיבוֹת, פְּרָעָה לֹא גִזֵּר אֱלֹא בְּעוֹלָם הָיָה וְאַתָּה בְּעוֹלָם הַזֶּה וְלְעוֹלָם הַבָּא. פְּרָעָה הָרָשָׁע, סָפַק מִתְקַיֶּמֶת גִּזְרִיתוֹ סָפַק אִינָה מִתְקַיֶּמֶת, אֲתָה צָרִיק בְּנֵדָאִי שְׁגִזְרִיתְךָ מִתְקַיֶּמֶת... עֲמָד וְהַחֲזִיר אֶת אִשְׁתּוֹ, עֲמָדוּ בּוֹלֵן וְהַחֲזִירוּ אֶת נְשׁוֹתֵיהֶן (סוֹטָה יב):

Instead of simply saying, *Amram married Yocheved*, the Torah describes Amram as “going” (*vayeilech*) and marrying Yocheved. This was because Amram was “going along” with the advice of his daughter Miriam. This is what had happened:

Amram was the leader of the generation, and everyone listened to him and followed his example. When Pharaoh decreed that *Every son that will be born — into the River shall you throw him*, Amram said, “We are producing children for nothing!” and he divorced his wife. When the Jewish men saw this, they all copied him and divorced their wives.

Amram's daughter Miriam said to him, “Father, your decree is worse than Pharaoh's!” and she gave him three reasons:

- Pharaoh decreed only against newborn boys, but since people were getting divorced, they are not even having baby girls.
- Pharaoh's decree affects only life in this world, but babies who are not being born will live neither in this world nor in the World to Come.³³

- Pharaoh's decree may or may not be carried out. However, since you are a *tzaddik*, your decree will surely be followed, as it says about people who are righteous, *You would utter a decree and it would be done*.³⁴

Amram “went along” with Miriam's argument and remarried his wife Yocheved, which led all the Jewish men to remarry their wives (*Sotah* 12a).

וַיֵּקַח — And he took.

§ Like a “First Marriage”

וַיֵּקַח. וַיִּחְזוֹר מִיבְעֵי לֵיהָ? ... שְׁעֵשָׂה לָהּ מַעֲשֵׂה לִיקּוּחִין. הוֹשִׁיבָה בְּאֶפְרַיִן, וְאַהֲרֹן וּמִרְיָם מִרְקְדִין לִפְנֶיהָ, וּמִלֹּאכֵי הַשָּׂרָת אָמְרוּ: (תְּהִילִים קיג, ט) “אִם הַבָּנִים שְׁמַחָה” (שם; בבא בתרא קב):

The word *vayikach* (וַיֵּקַח), and *he took*, makes it seem like this was the first time Amram married Yocheved. Since he was really marrying her for the second time,³⁵ the *pasuk* should have said, *And he “went again” and took Yocheved!*

The Torah describes it this way because Amram remarried Yocheved in the same way that someone marries for the first time, with a large ceremony and by seating her in a bridal chair, with Aharon and Miriam dancing before her.³⁶ The *malachim* (angels) even commented, *He restores the uprooted wife* (as Amram restored Yocheved to be his wife); *the mother of children rejoices*,³⁷ as Yocheved, Aharon, and Miriam rejoiced!³⁸ (*Sotah* 12a; *Bava Basra* 120a).

אֶת בַּת לֵוִי — A daughter of Levi.

§ Young Once Again

The *Bnei Yisrael* were in Egypt for a total of 210 years, and Moshe, who would soon be born to Yocheved, was 80 years old when he led them out of Egypt.

אֶת בַּת לֵוִי. אֶפְשָׁר בַּת מֵאָה וּשְׁלִשִׁים שָׁנָה הָיְתָה לָהּ בְּתָ דְאָמַר רַבִּי חֲמַא בְּרַבִּי חֲנִינָא: זֶה יוֹכֶבֶד, שְׁהוֹרְתָה בְּדָרְךָ וְלִידְתָהּ בֵּין הַחֻמוֹת

31. Since Moshe's life was now in danger. 32. See *Bamidbar* 20:1-13, and Schottenstein Edition, *Sotah* 12b note 27. 33. Children who died by Pharaoh's decree will once again come to life to enjoy the World to Come, while children who will not be born at all (due to Amram's example) will never enter the World to Come. 34. *Iyov* 22:28. See Schottenstein Edition, note 29. 35. See the previous discussion. 36. Amram held a grand ceremony to publicize the change in his approach, and to encourage all the separated couples to remarry. 37. *Psalms* 113:9. 38. See Schottenstein Edition, note 34.

וַתֵּלֶד בֶּן וַתֵּרָא אֹתוֹ כִּי-טוֹב הוּא וַתִּצְפְּנֵהוּ שְׁלֹשָׁה יָרֵחַ־חִים:
וְלֹא-יָכֻלָּה עוֹד הַצִּפְנֵנוֹ וַתִּקַּח-לוֹ תִּבְתִּי גִמְא וַתַּחְמֶרָה
בַּחֲמֶר וּבִזְנִיפָת וַתִּשֶׂם בָּהּ אֶת-הַיֶּלֶד וַתִּשֶׂם בְּסוּף עַל-
שִׁפְתַּת הַיָּאֵר: וַתִּתְצַב אַחֲתוֹ מִרְחָק לְדַעָה מִה-יַּעֲשֶׂה לּוֹ:

וילידת בן ונתן אתה ארי טב הוא ואטמרתה
תלתא ירחין: ואלא יכולת עוד לאטמרתה
ונסיבת לה תבותא דגמא וחפתה בחמרא
ובזנפתא ושויאת בה ית רביא ושוייתה
ביערא על פיך נהרא: ונתעצבת
אחתה מרחיק למידע מה יתעבד לה:

רש"י

לששה חדשים ויום אחד, שהולדת לשבעה יולדת למקופטין (גדה לה), והם
צדקו חמרה לסוף תשעה: גמא. גמי בלשון משנה (ביכורים ג, א; שבת עח).
ובלע"ז יונק"ו, ודבר כך הוא וטומד צפני כך ובפני קשה (שמות רבה טז כח;
סוטה יב): בחמור ובזנפת. זפת מצחין וטיוט מצפנים כדי שלא יריח אורו
לדיק ריח רע של זפת (שם וסג): ותשם בסוף. הוא לשון חגס, רש"י"ל
בלע"ז, ודומה לו "קנה וסוף קמלו" (ושעיה יט, ו; שמות רבה טז; סוטה יב):

הנקבות. והחזירה וטעה בה לקוחין שניים. ואף היא נהפכה להיות נערה,
וצת ק"ל שנה היתה, שנולדה צבואה למלכים בין החומות, ומחמרים ועשר
לשפה שם, וכשילדו היה משה בן שמונים שנה. אם כן כשנפטר משה ממנו
היתה צת ק"ל, וקורא אותה "צת לוי" (שמות רבה טז ט; סוטה טז; (ב) כי
טוב הוא. כשנולד נתמלא הצית בלו אורה (שמות רבה טז ט; סוטה טז; (ג)
ולא יכלה עוד הצפניו. שמונו לה המלכים מיום שהחזירה, והיא ילדתו:

... אמר רב יהודה: שנולדו בה סימני נערות, נתעדרן הבשר נתפשטו
הקמטין וחזר היופי למקומו (שם; שם):

Certain *pesukim*³⁹ show us that Yocheved was born as
her mother entered Egypt with Yaakov and his family. If so,
Yocheved was 130 years old at Moshe's birth. How, then,
could the Torah here refer to her as *bas*, which implies a
young woman?

The Torah speaks of Yocheved as a young woman be-
cause the physical features of a young woman returned to
her: her skin became soft, her wrinkles smoothed out, and
her beauty returned⁴⁰ (*Sotah* 12a; *Bava Basra* 120a).

2. ותהר האשה ותלד בן — *The woman conceived and gave birth to a son.*

Easy Does It

ותהר האשה ותלד בן. והא הנות מיעברא ביה תלתא ירחי מעיקרא?
מקיש לידתה להורתה, מה הורתה שלא בצער, אף לידתה שלא בצער.
מבאין לנשים צדקניות שלא היו בפיתקה של חנה (סוטה יב):

Yocheved was already expecting Moshe when Amram
divorced her.⁴¹ Why, then, does the *pasuk* say that Yoche-
ved conceived *after* telling us that Amram remarried her?

The Torah connects Yocheved's conceiving to her giving
birth. Just as she conceived without pain, she gave birth
without pain.

We see from here that righteous women in history were
not affected by the punishment given to Chavah after she
and Adam sinned in Gan Eden, that women would have to
suffer pain in childbirth⁴² (*Sotah* 12a).

She saw that he was good. — ותרא אתו כי טוב הוא

So Good!

ותרא אתו כי טוב הוא. תניא, רבי מאיר אומר: טוב שמו, רבי יהודה:

אומר: טוביה שמו. רבי נחמיה אומר: הגון לנביאות. אחרים אומרים:
נולד כשהוא מהול, וחכמים אומרים: בשעה שנולד משה נתמלא הבית
כולו אור, כתיב הקא "ותרא אתו כי טוב הוא", וכתיב התם (בראשית א,
ד) "וירא אלהים את האור כי טוב" (שם):

What does it mean when it says that Yocheved saw that
Moshe was "good"? Some explain that it means Yocheved
now named the baby "Tov" or "Toviyah."⁴³

Another opinion is that Yocheved saw that Moshe was fit
to be a *navi*, which is "the best" anyone could hope to be.

Yet another opinion says that it means Moshe was born
"complete" with a *bris milah*, and someone who is "com-
plete" can be called "good."⁴⁴

Finally, some say that when Moshe was born, the entire
house filled with light. Our *pasuk* writes, *She saw that he*
was good (טוב), and another *pasuk*⁴⁵ refers to light as "good"
— *Hashem saw that the light was good* (טוב) (*Sotah* 12a).

Good for Them

ותרא אתו כי טוב הוא. יבא טוב ויקבל טוב לטובים. יבא טוב, זה
משה, דכתיב "ותרא אתו כי טוב הוא", ויקבל טוב, זו תורה, ... מטוב, זה
הקב"ה ... לטובים, אלו ישראל (מנחות נג):

How fitting it is for Moshe to receive *the Torah* from
Hashem on *Klal Yisrael's* behalf, as they are all described
as being *tov*, good. And so, "Let 'good' come and receive
'good' from 'Good' for those who are 'good'."

Let "good" come — Moshe, of whom our *pasuk* says, *She*
saw that he was good (*tov*).

And receive "good" — the Torah, of which it says,⁴⁶ *For I*
have given you a good (*tov*) *teaching*.

From "good" — Hashem, as it is written,⁴⁷ *Hashem is*
good to all.

For those who are "good" — *Klal Yisrael*, of whom the
pasuk says,⁴⁸ *Do good, Hashem, to those who are good*.

The original sentence thus means: Let Moses come and

39. See *Bereishis* 46:2-27, and *Rashi* to *pasuk* 15. 40. According to some, this actually happened several years earlier, before Yocheved gave birth to Miriam and Aharon, when she was about 124 years old. 41. See above, *pasuk* 1, "A Daughter's Advice" and below, "Three Months' Safety." 42. See *Bereishis* 3:8-19, and Schottenstein Edition, note 46. 43. He would be named "Moshe" only later on, by Bisyah, Pharaoh's daughter; see below, *pasuk* 10. 44. When Hashem commanded Abraham to circumcise himself, he told him "be perfect" (or complete) (see *Bereishis* 17:1 and *Rashi* there). 45. *Bereishis* 1:4. See also Schottenstein Edition, notes 47-52. 46. *Mishlei* 4:2. The *pasuk* continues: תורתי אל תעזבו, do not abandon My Torah. 47. *Tehillim* 145:9. 48. *Ibid.* 125:4.

The birth of Moshe and gave birth to a son. She saw that he was good and she hid him for three months. ³ She could not hide him any longer, so she took for him a wicker basket and smeared it with clay and pitch; she placed the boy into it and placed it among the reeds at the bank of the River. ⁴ His sister stationed herself at a distance, to know what would be done with him.

receive the Torah from the Holy One, Blessed is He, for the Children of Israel (*Menachos* 53b).

ותצפנהו שלשה ירחים — And she hid him for three months.

§ Three Months' Safety

ותצפנהו שלשה ירחים. ולא מנו מצרים אלא משעה דאיהדרה, והיא הנות מיעברא ביה תלתא ירחי מעיקרא (סוטה יב):

Yocheved was able to hide Moshe for three months because she had already been expecting him even before Amram divorced her.⁴⁹

The Egyptians, who were trying to kill the baby boys, would keep track of when a Jewish woman married, and they would count nine months from then to start checking if she had a child.

They began counting the nine months only from the day that Amram remarried Yocheved, but by then she was already three months into the pregnancy (*Sotah* 12a).⁵⁰

3. ולא יכלה עוד הצפינו — She could not hide him any longer.

§ Baby Giveaway

ולא יכלה עוד הצפינו. אמאי תצפניה ותיזיל? אלא, כל היכא דהו שמימי מצראי דמתיליד ינוקא, ממטו ינוקא התם בי היכי דלישמעיניה וימעי בהדיהו (שם):

Why couldn't Yocheved continue to hide Moshe in some secret place?

She could not do this, because when the Egyptians thought that a Jewish baby might have been born somewhere, they would bring an Egyptian baby there and make it cry.

Since it is normal for a baby to cry when it hears another baby crying, the Egyptians would listen carefully and discover the hidden Jewish babies.⁵¹ The Egyptians would then take the Jewish baby and drown him in the River (*Sotah* 12a).

ותקח לו תבת גמא — So she took for him a wicker basket.

§ Wicker Is Best

ותקח לו תבת גמא. מאי שנא גומא? אמר רבי אליעזר: מיכן לצדיקים שמונים חביב עליהן יותר מגופן, וכל כך למה? לפי שאין פושטין ידיהן בגזל. רבי שמואל בר נחמני אמר: דבר רך, שיוכל לעמוד בפני דבר רך ובפני דבר קשה (שם):

Why did Yocheved use wicker for the basket, and not something stronger, like wood?

One opinion says that since Yocheved knew that her baby would be safe even in a wicker basket, she used that type of basket, since it was less expensive. This teaches how careful the righteous are about spending their money. Because they stay away from any type of stealing and whatever they have is theirs honestly, their possessions are precious to them.⁵²

Others explain that Yocheved used wicker for the basket because it was actually safer for Moshe. Since wicker is soft and bends, it could survive crashing into hard objects in the water, while a wooden basket could easily break if the waters pushed it against a rock (*Sotah* 12a).

ותחמרה בחמר ובנפת — And smeared it with clay and pitch.

§ Sealed and Delivered

ותחמרה בחמר ובנפת. תנא: חמר מבפנים ונפת מבחוץ, כדי שלא יריח אותו צדיק ריח רע (שם):

Yocheved sealed the inside of the basket with clay, and used tar only on the outside, so that the righteous Moshe would not suffer from the tar's unpleasant smell⁵³ (*Sotah* 12a).

ותשם בסוף — And [she] placed it among the reeds.

§ Where's the Suf?

ותשם בסוף. רבי אלעזר אומר: ים סוף. רבי שמואל בר נחמני אמר: אגם, כדכתיב (ישעיה יט, ו) "קנה נסוף קמלו" (שם):

Where exactly was this "suf"? One opinion is that this suf was the *Yam Suf*, the Sea of Reeds, and Yocheved put the basket at the point where the *Yam Suf* meets the Nile River. The waters there do not flow, and the basket would stay in one place.

Another opinion is that Yocheved hid the basket in the still waters of a marsh, among the reeds and willows, which are called suf,⁵⁴ so that passersby would not notice him (*Sotah* 12a).

4. ותתצב אחתו מרחק — His sister stationed herself at a distance.

§ A Reward in Kind

ותתצב אחתו מרחק. מרים המתינה למשה שעה אחת, שנאמר

49. See above, *pasuk* 1, "A Daughter's Advice" and *pasuk* 2, "Easy Does it." 50. See, however, Schottenstein Edition, note 53. 51. See Schottenstein Edition, note 59. 52. See Schottenstein Edition, note 60, for another explanation of why the righteous hold their property so dear. 53. Noach's Ark was tarred inside and out (see *Bereishis* 6:14 with *Rashi*), because the *Mabul's* floodwaters were much stormier. 54. As in "the reeds and the thin willows (*suf*) will wither" (*Yeshayah* 19:6).

וַתֵּרֶד בַּת־פְּרָעָה לְרַחֵץ עַל־הַיָּאֵר וַנַּעֲרִתֶיהָ הַלֵּכֶת
עַל־יַד הַיָּאֵר וַתֵּרָא אֶת־הַתִּבָּה בְּתוֹךְ הַסּוּף וַתִּשְׁלַח
אֶת־אֶמְתָּהּ וַתִּקְחָהּ: וַתִּפְתַּח וַתֵּרָאֶהּ אֶת־הַיֶּלֶד וְהִנֵּה

הַוְנִחְתָּת בַּת פְּרָעָה לְמַסְחִי עַל נְהָרָא
וְעוֹלִימְתָהּ מִהֶלְכֵּן עַל כִּיף נְהָרָא וְחֹת
יָת תְּבוּתָא בְּגוּ יַעֲרָא וְאוֹשֶׁטֶת יָת אֶמְתָּהּ
וְנִסְיָבָתָהּ: וַתִּפְתַּח וְחֹת יָת רַבִּינָא וְהָא

רש"י

רבה שם; סוטה שם: אֶת אֶמְתָּהּ. אֶת שְׂפָתֶיהָ. וְכַדּוּתִי דָרְשׁוּ לִשׁוֹן יָד, חֲכָל
לְפִי דְקָדוּק לִשׁוֹן הַקּוּדֶשׁ הִיא לוֹ לְהַנְקִיד חֲמִשָּׁה מ"ס דְּגוּשָׁה. וְהִס דָּרְשׁוּ "אֶת
חֲמִשָּׁה" אֶת יָדָהּ, וְהִסְפִּירָצָה חֲמִשָּׁה חֲמֹסֶה הִרְצָה שֶׁס וְסִי: (ו) וַתִּפְתַּח
וַתֵּרָאֶהּ. אֶת מִי רָחֵמָה, אֶת הַיֶּלֶד, וְהוּא פְּשׁוּטָה. וּמִדְּרָשׁוֹ, שֶׁרָחֵמָה עִמּוֹ
שְׂכִינָה שֶׁס וְסִי:

(ה) לְרַחֵץ עַל הַיָּאֵר. סָרַם הַמַּקְרָא וּפְרָשׁוֹ: וַתֵּרֶד בַּת פְּרָעָה עַל הַיָּאֵר
לְרַחֵץ: עַל יַד הַיָּאֵר. חֲלָל הַיָּאֵר, כְּמוֹ "רָאוּ חֲלָקֶת יוֹאֵב חָל יָדִי" (שְׁמוּאֵל־ב
יז, ט). וְהוּא לִשׁוֹן יָד מִמֶּשֶׁ, שֶׁיָּד הָאֵדָם סְמוּכָה לוֹ. וְכַדּוּתִי דָרְשׁוּ: "הוֹלְכוֹת"
לִשׁוֹן מִיָּתָהּ, כְּמוֹ "הִנֵּה חֲלָכִי הוֹלֵךְ לְמוֹת" (בְּרָאשִׁית כה, לז), הוֹלְכוֹת לְמוֹת לְפִי
שְׁמִחוֹ צָה, וְהַכְּחוּב מִסִּיטָן, כִּי לְמָה לָנוּ לְכַפּוֹז "וְנַעֲרוֹסֶיהָ הוֹלְכוֹת" (שְׁמוֹת

To him, as it is written, And he called it (לו), "Hashem, Peace"⁶² (Sotah 11a; Yerushalmi Sotah 1:9).

His sister stationed herself at a distance, to know what would be done with him.

§ Miriam's Prophecy

וַתִּתְּצַב אַחֲתוֹ מִרְחַק לְדַעַה מַה יַּעֲשֶׂה לוֹ. שָׁבַע נְבִיאֹת מֵאֵן יִנְהוּג?
שָׂרָה, מִרְיָם, דְּבוֹרָה, חָנָה, אֲבִיגַיִל, חוּלְדָּה, וְאַסְתֵּר... מִרְיָם, דְּכִתִּיב
(לֵהֲלוֹ טו, ב) "וַתִּקַּח מִרְיָם הַנְּבִיאָה אַחֹת אַהֲרֹן", וְלֹא אַחֹת מִשָּׁה? אָמַר
רַב נַחֲמָן אָמַר רַב: שֶׁהִיא מִתְּנַבְּאָה בְּשֵׁהִיא אַחֹת אַהֲרֹן, וְאוֹמֶרֶת:
עֲתִידָה אֲמִי שֶׁתֵּלֵךְ בֶּן שְׁמוֹשִׁיעַ אֶת יִשְׂרָאֵל. וּבְשָׁעָה שְׁנוּלָד נִתְמַלֵּא
כָּל הַבַּיִת כּוֹלֵל אוֹרָה, עֲמֵד אֲבִיהָ וּשְׁקָה עַל אֲבִיהָ, אָמַר לָהּ: בְּתִי
נִתְקַיֵּימָה נְבוֹאָתֶיהָ. וְכִיֹּן שֶׁהִשְׁלִיכוּהוּ לַיָּאֵר עֲמֵד אֲבִיהָ וּשְׁקָה עַל
רֹאשָׁהּ, אָמַר לָהּ: בְּתִי, הִיכֵן נְבוֹאָתֶיהָ? וְהִינֵנוּ דְכִתִּיב "וַתִּתְּצַב אַחֲתוֹ
מִרְחַק לְדַעַה מַה יַּעֲשֶׂה לוֹ", לְדַעַת מַה יִּהְיֶה בְּסוּף נְבוֹאָתָהּ (מְגִלָּה יד:
סוטה יג).

There were seven *neviot*, prophetesses: Sarah, Miriam, Deborah, Chanah, Avigail, Chuldah, and Esther.

We know that Miriam was a *neviah*, because the Torah writes,⁶³ *Miriam the neviah, the sister of Aaron, took the tambourine in her hand.*

Although Miriam was also the sister of Moshe, the *pasuk* is highlighting that she was already a *neviah* while she was the sister [only] of Aharon, even before Moshe was born. It was then that she prophesied, "My mother will give birth to a son who will save the Jewish people." When Moshe was born and the whole house filled with light, her father Amram kissed her head, and said, "My daughter, your *nevuah* has been fulfilled." But once they put Moshe into the River, her father tapped her on her head, saying, "My daughter, where is your *nevuah* now? How can he save the Jewish people if he will die in the River?"

And that is why our *pasuk* says, *His sister stationed herself at a distance to know what would be done with him.* She wanted to know how her *nevuah* would be fulfilled (*Megillah 14a; Sotah 13a*).

וַתִּתְּצַב אַחֲתוֹ מִרְחַק, לְפִיכָךְ נִתְעַבְּבוּ לָהּ יִשְׂרָאֵל שְׁבָעָה יָמִים בְּמִדְבָּר,
שֶׁנֶּאֱמַר (בְּמִדְבָּר יב, טו) "וְהָעָם לֹא נָסַע עַד הָאָסָף מִרְיָם" (סוטה ט):

Hashem rewards or punishes a person similar to what he had done to deserve the reward or the punishment.

When Yocheved placed Moshe in the water, Miriam stayed behind for a short time to see what would happen with him, as we see in our *pasuk*.

Over eighty years later, when the Jews were traveling in the Wilderness, Miriam was stricken with *tzaraas*.⁵⁵ Therefore, *Klal Yisrael* delayed their travels for seven days as they waited for her to be healed (*Sotah 9b*).

§ Even the Shechinah Waited

"וַתִּתְּצַב אַחֲתוֹ מִרְחַק" אָמַר רַבִּי יִצְחָק: פְּסוּק זֶה כּוֹלֵל עַל שֵׁם שְׂכִינָה
נֶאֱמַר: "וַתִּתְּצַב", דְּכִתִּיב (שְׁמוּאֵל־א ג, י) "וַיָּבֵא ה' וַיִּתְּצַב וְגו' ". "אַחֲתוֹ",
דְּכִתִּיב (מְשִׁלִּי ג, ד) "אָמַר לְחִכְמָה אַחֲתִי אֶת". "מִרְחַק", דְּכִתִּיב (יְרֵמִיָּה לֹא,
ב) "מִרְחֹק ה' נִרְאָה לִי". "לְדַעַה", דְּכִתִּיב (שְׁמוּאֵל־א ג, ב) "כִּי אֶל דַּעֲוֹת
ה' ". "מִיָּה", דְּכִתִּיב (דְּבָרִים י, יב) "מִיָּה ה' אֱלֹהֶיהָ שָׁאֵל מִעַמְּךָ". "יַעֲשֶׂה",
דְּכִתִּיב (עֲמוֹס ג, ז) "כִּי לֹא יַעֲשֶׂה ה' אֱלֹהִים דָּבָר". "לוֹ", דְּכִתִּיב (שׁוֹפְטִים ו,
כד) "וַיִּקְרָא לוֹ ה' שְׁלוֹם" (שֵׁם יא; יְרוּשָׁלַי סוטה א, ט):

This entire *pasuk* is written in a way that teaches that the *Shechinah* (the Divine Presence) waited with Miriam, so to speak, until Moshe was saved.

Here is how each word in the *pasuk* appears in other *pesukim* that allude to Hashem:

She stood, as it is written, *Hashem came and stood* (וַיִּתְּצַב).⁵⁶

His sister, as it is written, Say to wisdom, "You are my sister (אַחֲתִי)." ⁵⁷

From afar, as it is written, From afar (מִרְחֹק) Hashem appeared to me.⁵⁸

To know, as it is written, Because Hashem is a God of knowledge (דַּעֲוֹת).⁵⁹

What, as it is written, What (מַה) is Hashem your Lord asking of you?⁶⁰

Would be done, as it is written, Because Hashem the Lord will not do (יַעֲשֶׂה) something.⁶¹

55. Bamidbar Ch. 12. A person with *tzaraas* must remain outside the camp until he or she is healed. Miriam was in this state for a period of seven days. 56. I Shmuel 3:10. 57. Mishlei 7:4. 58. Yirmiyah 31:2. 59. I Shmuel 2:3. 60. Devarim 10:12.

61. Amos 3:7. 62. Shoftim 6:24. 63. Below, 15:20.

⁵Pharaoh's daughter went down to bathe by the River and her maidens walked along the River. She saw the basket among the reeds and she sent her maidservant and she took it. ⁶She opened it and saw him, the boy, and behold!

5. *Pharaoh's daughter went down to bathe by the River.*

§ Cleaned From Sin

ותרד בת פרעה לרחץ על הניאר. מלמד, שפירדה לרחוץ מגילולי אביה, וכן הוא אומר (ישעיה ד, ד) "אם רחץ ה' את צאת בנות ציון" (סוטה יב):

Pharaoh's daughter was not bathing simply for cleanliness. Rather, she went to the River to "wash herself" from worshipping her father's idols, by immersing herself in the water in order to convert.

We find that someone who cleanses himself from his sins is called "washed," as it says,⁶⁴ *When Hashem will have cleansed the filth of the daughters of Zion (Sotah 12b).*

§ More Than a Bath

ותרד בת פרעה לרחץ על הניאר. "נאשתי יהודה ללדה את ירד אבי גור ואת חבר אבי שוכו ואת יקותיאל אבי ננוח ואלה בני בתיה בת פרעה אשר לקח מרד" (דברי הימים ד, יח). אמאי קרי לה "יהודה" על שום שפירה בעבודה זרה, דכתיב "ותרד בת פרעה לרחץ על הניאר", ואמר רבי יוחנן: שפירה לרחוץ מגילולי בית אביה (מגילה יג):

When the *pasuk*⁶⁵ discusses the children of Bisyah, Pharaoh's daughter, it calls her "Yehudiyah," which signifies that she rejected *avodah zarah*.⁶⁶

When our *pasuk* says, *And the daughter of Pharaoh went down to bathe by the River*, it really means that she went down to cleanse herself from the idolatry of her father's house by immersing herself in order to convert (*Megillah 13a*).

And her maidens walked along.

§ Death March

ונערתייה הלכת. אין הליכה זו אלא לשון מיתה, וכן הוא אומר (בראשית כה, לב) "הנה אנכי הולך למות" (סוטה יב):

When the Torah here tells us that *her maidens were "holchos (הלכת, walking) along the River*, it is teaching that the handmaidens of Pharaoh's daughter were going to their death, because they objected to her rescuing Moshe.⁶⁷

We know this because Eisav used the term *holeich* when he told Yaakov,⁶⁸ *Look, I am going (holeich) to die (Sotah 12b).*

She saw the basket among the reeds.

§ An Angel Defends Moshe

ותרא את התבה בתוך הסוף. כיון דחזו דקא בעת לאצולי למשה, אמרו לה: גבירתנו, מנהגו של עולם מלך בשר נדם גוזר גזירה, אם

כל העולם כולו אין מקיימין אותה, בניו ובני ביתו מקיימין אותה, ואת עוברת על גזירת אביו. בא גבריאל וחבטן בקרקע (שם):

When the maidens saw that Pharaoh's daughter wished to rescue Moshe, they protested, saying, "Our lady, it is normal that if a flesh-and-blood king issues a decree, at least his children and household can be counted on to observe it. And yet, you are violating your own father's decree!"

The *malach* Gavriel came and struck them, causing them to fall and die (*Sotah 12b*).

And she sent her maidservant and she took it.

§ Her Arm or Her Servant

ותשלח את אמתה ותקחה. רבי יהודה ורבי נחמיה, חד אמר: נדה, וחד אמר: שפחה. מאן דאמר נדה, דכתיב "אמתה", ומאן דאמר שפחה, מדלא כתיב נדה. ולמאן דאמר שפחה, הא אמרת בא גבריאל וחבטן בקרקע? דשייר לה חנה, דלא אורחא דבת מלכא למימס לחודה. ולמאן דאמר נדה, ליכתוב נדה? הא קא משמע לן, דאישתרבב אישתרבב (שם):

There are different opinions about what the word *amasa* (אמתה) in our *pasuk* means. It may be a form of the word *arm*, as Pharaoh's daughter reached out her *arm* to get the basket. Or, it may be a form of the word *ama*, a *maidservant*, as she sent a maidservant to fetch the basket.

The opinion that says it means *her maidservant* argues that if the Torah had simply meant "arm," it would have used the more common word, *yadah* (ידה).

The opinion that says it means *her arm* argues that it could not be a maidservant, because the *malach* Gavriel had killed the maidservants.⁶⁹ The reason the Torah chose not to write *yadah* is to tell us that something unusual happened; her arm "stretched" beyond its normal reach in order to save Moshe, who was far away⁷⁰ (*Sotah 12b*).

She opened it and saw him, the boy.

§ With Moshe

The Hebrew word *es/eis* (את) is frequently untranslatable, but it can mean *it*, *him*, or *with*.

ותפתח ותראהו את הילד. ותרא מיבעי ליה, אמר רבי יוסי ברבי חנינא: שראתה שכינה עמו (שם):

To merely say that Pharaoh's daughter saw the boy, the *pasuk* would have written "*vatei're es hayeled*" (ותרא את הילד). It uses the longer word "*vatei'eihu*," which is a

64. *Yeshayah* 4:4. 65. *I Divrei HaYamim* 4:18. 66. A person who rejects idolatry is called *Yehudi*; see *Megillah 13a*. 67. See next discussion. 68. *Bereishis* 25:32. 69. See the previous discussion. According to the first opinion, although Gavriel killed them, he must have left one of them alive, because it is not proper for a princess to be left alone. 70. See Schottenstein Edition, note 10.

עולימא בכי וחסת עלוהי ואמרת מבני יהודאי הוא דין: ואמרת אשתה לבת פרעה האיזיל ואקרי לך אתמא מינקתא מן יהודיתא ותיניק ליה ית רביא: ואמרת לה בת פרעה איזיל ואזלת עולמיתא וקרת ית אמיה דרביא: ואמרת לה בת פרעה אוכלי ית רביא הדין ואונקיה לי ואנא אתן ית אגרה ונסיבת אתמא ית רביא ואונקתה: ורבא רביא ואיתיה לבת פרעה והנה לה לבר וקרת שמה משה ואמרת ארי מן מיא שחלתה: והנה ביומא האנן ורבא משה ונפק לנת אחוהי וחנא בפלחנהון וחנא גבר מצרי מחי לגבר יהודי מאחוהי: ובאתפני לבא ולבא וחנא ארי לית אגש ומחא ית מצרעה וטמנהו בחול:

נער בכה ותחמל עליו ותאמר מילדי העברים זה: ואמרת אחת אל-בת-פרעה האלף וקראתי לך אשה מינקת מן העברית ותיניק לך את-הילד: ותאמר לה בת-פרעה לבי ותלך העלמה ותקרא את-אם הילד: ותאמר לה בת-פרעה הילכי את-הילד הזה והיניקו לי ואני אתן את-שכרך ותקח האשה הילד ותיניקוהו: ויגדל הילד ותבאהו לבת-פרעה ויהי-לה לבן ותקרא שמו משה ותאמר כי מן-המים משיתהו: שלישי יא ויהי | בימים ההם ויגדל משה ויצא אל-אחיו וירא בסבלתם וירא איש מצרי מכה איש-עברי מאחיו: יב ויפן כה וכה וירא כי אין איש ויך את-המצרי ויטמנהו בחול:

כ"ט

משה, בנה, עשה, לוא, פנה, פשיבא לומר דהם פעלתי דה"ד דמקום ה"א, כמו עשיתי, פניתי, פניתי, לויית: (יא) ויגדל משה. והלא כבר פתח "ויגדל הילד". אמר רבי יהודה דרבי אלעאי: הראשון לקומה והשני לגדולה, שמינהו פרעה על ציתו ותחננו יאן וחרא יא: וירא בסבלתם. נתן עיניו ולבו להיות מלך עליהם (שמות רבה שם כז): איש מצרי. נגש היה ממונה על שטרי ישראלי ויהיה מעמידם מקרות הגבר למלחמה (שם כח): מכה איש עברי. מלקחו ורודו. ובטלה של שלומית פת דברי היה, ונתן עיניו דה, ובליה העמידו והוליו מציתו, והוא חזר ונכנס לבית וא על אשתו, פסורה שהיא בטלה. וחזר האיש לביתו והרגיש דדבר, וישראה אותו מלך שהרגיש דדבר היה מכהו ורודו כל היום (שם: יב) ויפן כה וכה. ראה מה עשה לו צדיק ומה עשה לו פשע (שם). ולפי פשוטו כמשמעו: וירא כי אין איש. [אין איש] עתיד ללדת ממנו שיתגבר (שם):

והנה נער בכה. קולו כנער (שם וס: ז) מן העברית. ומלמד שהחזירנו על מלכיות הרבה לניק ולא ינק, לפי שהיה עתיד לדבר עם העכירה (שם וס: ח) ותלך העלמה. הלכה צוריות ועלמות כעלם (שם וס: ט) הילוכי. נתנחה ולא ידעה מה נתנחה, כי עליה (שם וס: י) משיתהו. פתגמו, "שחלפה". והוא לשון הולאה שלשון חרמי: כמשל ציתא מחלבה (זכרות ט). ובגלשן עברי "משיתהו" לשון הסירותיו, כמו "לא ימוש" (יהושע א, ח), "לא מו" (במדבר יד, מד). כך חזרו מנחם. ואני אומר שאינו ממונה משה וימוש, אלא מגזרת משה, ולשון הולאה הוא. וכן "משני ממים רבים" (שמואל ב כב, יא). שאילו היה ממונה משה לא יפן לומר משיתהו אלא "המשיתהו", כמשל יחמר מן קס הקימותי, ומן שז השיבותי, ומן דה הביאותי, או משתיו, כמו "ומשתי חת עון הארץ" (מכריה ג, ט). אצל משיתי אינו אלא מגזרת תיבה שפעל שלה מיוסד דה"א צסוף התיבה, כגון

contraction of two words: ותרא דה"ו, meaning, *She saw Him* (וה"ו, which is one of the Names of Hashem) *with the boy* (את הילד). When she opened the basket, she saw a great light, hinting to the *Shechinah* that was with Moshe (*Sotah* 12b).⁷¹

כה — And behold! a youth was crying.

Child or Youth?

והנה נער בכה. קרי ליה "ילד" וקרי ליה "נער"? תנא, הוא ילד וקולו כנער, דברי רבי יהודה; אמר לו רבי נחמיה: אם בן, עשיתו למשה רבינו בעל מום? אלא, מלמד ששעשה לו אמו חופת נעורים בתיבה, אמרה: שמא לא אָכַח לחופתו (שם):

The *pasuk* first called Moshe a *boy*, which could mean a baby, and then calls him a *youth*, which implies an older child!

Some explain that although Moshe was indeed an infant

(of three months), his voice was deep, like that of an older child.

Others say that a young child with a deep voice is abnormal, and the Torah would not describe Moshe as having an imperfection.⁷² Rather, the *pasuk* is hinting that Yocheved made a symbolic *chuppah* canopy over the basket, in case she would not merit to actually see him as a young man under his wedding *chuppah* (*Sotah* 12b).⁷³

And she said, "This is one of the Hebrew boys."

Telltale Sign

ותאמר מילדי העברים זה. מנא ידעה? ... שראתה אותו מזהל. "זה", אמר רבי יוחנן: מלמד, שנתנבאה שלא מדעתה, זה נופל ואין אחר נופל (שם):

Pharaoh's daughter knew the baby was Jewish, as she

71. See Schottenstein Edition, note 15. 72. Later (4:10), when the Torah quotes Moshe describing his speech defect, it is to explain his hesitation to go to Pharaoh. Here, however, there is no reason to tell us about an imperfection. 73. See Schottenstein Edition, note 17.

a youth was crying. She took pity on him and said, “This is one of the Hebrew boys.”

⁷ His sister said to Pharaoh’s daughter, “Shall I go and summon for you a wet nurse from the Hebrew women, who will nurse the boy for you?”

⁸ The daughter of Pharaoh said, “Go.” The girl went and summoned the boy’s mother. ⁹ Pharaoh’s daughter said to her, “Take this boy and nurse him for me, and I will give your pay.” So the woman took the boy and nursed him. ¹⁰ The boy grew up and she brought him to the daughter of Pharaoh and he was a son to her. She called his name Moshe, as she said, “For I drew him from the water.”

Moshe identifies
with his people

¹¹ It happened in those days that Moshe grew up and went out to his brethren and observed their burdens; and he saw an Egyptian man striking a Hebrew man, of his brethren. ¹² He turned this way and that and saw that there was no man, so he struck down the Egyptian and hid him in the sand.

saw that he had a *bris milah* (circumcision). And her use of the word “zeh” (זה), *this is*, instead of “hu” (הוא), *he is*, was an unintentional prophecy, as if to say, *this one* (Moshe) has fallen into the River, but no other Jewish babies will fall in like this. Indeed, the decree to kill the Jewish babies ended almost immediately! (*Sotah* 12b).

7. האלף וקראתי לך אשה מיןקת מן העברית — Shall I go and summon for you a wet nurse from the Hebrew women.

§ A Mouth That Will Speak With the Shechinah

האלף וקראתי לך אשה מיןקת מן העברית. ומאי שנא מעבריות? מלמד שהחזירוהו למשה על כל המצירות כולן ולא ינק. אמר הקדוש ברוך הוא: פה שעתיד לדבר עם השכינה יינק דבר טמא? והיינו דכתיב, (ישעיה כח, ט) “את מי יורה דעה וגו’”, למי יורה דעה ולמי יבין שמועה, לגמולי מהלב ולעתיקי משדים (שם):

Why did Miriam specifically suggest that she get a *Jewish* woman to nurse the baby?

Pharaoh’s daughter had brought Moshe to be nursed by Egyptian women, but Hashem did not allow him to nurse from them; Moshe would one day speak with Hashem so it was improper for him to nurse something impure.⁷⁴

This is all hinted at in a *pasuk*,⁷⁵ *To whom shall [Hashem] teach knowledge, and to whom shall He explain a message? To those weaned from milk, and to those removed from nursing.* Moshe, who would be taught Torah knowledge and messages by Hashem, needed to be weaned and removed from impure mother’s milk (*Sotah* 12b).

8. ותלך העלמה — The girl went.

§ Quickness or Secrecy

ותלך העלמה. אמר רבי אלעזר: מלמד, שהלכה בנריות כעלמה. רבי שמואל בר נחמני אמר: “העלמה”, שהעלימה את דבריה (שם):

According to one opinion, Miriam is called an *עלמה*, *young girl*, which implies a girl at her full strength, even

though she was only a young child, because she went with great speed to fetch Yocheved. Another opinion is that the Torah uses this word because *almah* is similar to the word *עלם*, meaning *hide*. Miriam hid the fact that she was the baby’s sister and would be fetching the baby’s own mother (*Sotah* 12b).

9. היליכי את הילד הזה — Take this boy.

§ Take What’s Yours!

היליכי את הילד הזה. מתנבא ואינה יודעת מה מתנבא, “היליכי”, הא שליכי (שם):

The word *היליכי*, *take*, can be separated into two words — *הא*, *Here is*, [ש]ליכי, *what belongs to you*. Pharaoh’s daughter was prophesying without realizing it, telling Yocheved, “Take your own child” to nurse (*Sotah* 12b).

And I will give your pay. — ואני אתן את שכרך.

§ Plus You’ll Be Paid!

ואני אתן את שכרך. לא דיין לצדיקים שמחזירין להן אבידתן. אלא שנותנין להן שכרן (שם):

The story of Pharaoh’s daughter hiring Yocheved to nurse Moshe teaches us a lesson about the reward Hashem gives righteous people: Not only do they have their lost objects returned to them — as Yocheved’s baby was returned to her — but they are also paid for their troubles! (*Sotah* 12b).

12. ויך את המצרי — So he struck down the Egyptian.

§ Death Penalty

ויך את המצרי. עובר כוכבים שהכה את ישראל חייב מיתה, שנאמר “וינפן כה וכה ויכר אש איש ויך את המצרי” (סנהדרין נח):

If an idolater hits a Jew, he is liable to death. We see this in our *pasuk*, where an Egyptian was hitting a Jew and, in response, Moshe killed him (*Sanhedrin* 58b).

74. Since Egyptian women ate nonkosher foods, their nursing milk — which tasted of foods they had eaten — was unfit for Moshe.

75. *Yeshayah* 28:9.

יג וינפק ביום־אֶת־תַּנְיָא וְהָא תַרְיִן גְּבָרִין יְהוּדָאִין נָצַן וְאָמַר לְחִיבָא לְמָא אֶת־מַחֵי לְחִבְרָה: יד וְאָמַר מִן שׁוֹנֵךְ לְגִבְרָא רַב וְדִין עֲלָנָא הַלְמַקְטָלִי אֶת־אָמַר כְּמָא דִּי קַטְלָתָא יֵת מִצְרָאָה וְדַחִיל מִשָּׁה וְאָמַר בְּקוּשְׁטָא אֲתִידַע פְּתַגְמָא: טו וְשָׁמַע פְּרַעָה יֵת פְּתַגְמָא דְּדִין וּבְעָא לְמַקְטֵל יֵת מִשָּׁה וְעָרַק מִשָּׁה מִן קָדָם פְּרַעָה וַיְתִיב בְּאַרְעָא דְּמִדְיָן וַיְתִיב עַל בִּירָא: טז וּלְרַבָּא דְּמִדְיָן שְׁבַע בָּנִין וְאֶתְאַה וְדִלְאָה וּמִלְאָה יֵת רְהֻטָּא לְאַשְׁקָאָה עֲנָא דְּאִבּוּהֶן: יז וְאֶת־רַעִיא וְטַרְדוּנִין וְקָם מִשָּׁה וּפְרָקְנִין וְאַשְׁקִי יֵת עֲנָהֶן: יח וְאֶתְאַה לִּנְת רַעֲוָאֵל אִבּוּהֶן וְאָמַר מַה דִּין אוֹחִי־יִתִּין לְמִיתִי יוֹמָא דִּין: יט וְאָמַרָא גְּבָרָא מִצְרָאָה שׁוֹבְנָא מִיַּד רַעִיא וְאָפַּ מְדִלָא דְּלֹא לָנָא וְאַשְׁקִי יֵת עֲנָא: כ וְאָמַר לְבִנְתֵּיהּ וְאֵן הוּא לְמָא דִּנָּן שְׁבַקְתִּין יֵת גְּבָרָא קְרוֹן לָהּ וַיְכּוֹל לְחִמָּא: כא וְצָבִי מִשָּׁה לְמִיתֵב עַם גְּבָרָא וַיְהִיב יֵת צַפְרָה בְּרִתָּהּ לְמִשָּׁה:

יג וַיֵּצֵא בַּיּוֹם הַשְּׁנִי וְהָנָה שְׁנֵי־אֲנָשִׁים עֲבָרִים נָצִים וַיֹּאמְרוּ לְרַשָּׁע לָמָּה תִּכָּה רֵעֶךָ: יד וַיֹּאמֶר מִי שְׁמִי לְאִישׁ שָׂר וְשֹׁפֵט עָלֵינוּ הִלְהַרְגֵנִי אַתָּה אִמָּר בְּאֶשֶׁר הִרְגָתָ אֶת־הַמִּצְרִי וַיִּירָא מֹשֶׁה וַיֹּאמֶר אָכֵן נֹדַע הַדָּבָר: טו וַיִּשְׁמַע פְּרַעָה אֶת־הַדָּבָר הַזֶּה וַיִּבְקֹשׁ לְהִרְגוֹ אֶת־מֹשֶׁה וַיִּבְרַח מֹשֶׁה מִפְּנֵי פְרַעָה וַיָּשֶׁב בְּאַרְץ־מִדְיָן וַיָּשֶׁב עַל־הַבְּאֵר: טז וּלְכַהֵן מִדְיָן שְׁבַע בָּנוֹת וַתִּבְאֵנָה וַתְּדַלְּנָה וַתִּמְלֵאנָה אֶת־הַרְהֻטִּים לְהַשְׁקוֹת צֹאן אֲבִיהֶן: יז וַיָּבֹאוּ הָרָעִים וַיִּגְרְשׁוּם וַיִּקָּם מֹשֶׁה וַיּוֹשַׁעַן וַיִּשָּׂק אֶת־צֹאנָם: יח וַתִּבְאֵנָה אֶל־רַעֲוָאֵל אֲבִיהֶן וַיֹּאמְרוּ מִדְּוַע מִהֲרַתָּן בָּא הַיּוֹם: יט וַתֹּאמְרֵן אִישׁ מִצְרִי הִצִּילָנוּ מִיַּד הָרָעִים וְגַם־דָּלָה דָּלָה לָנוּ וַיִּשָּׂק אֶת־הַצֹּאן: כ וַיֹּאמֶר אֶל־בְּנֹתָיו וְאִיו לָמָּה זֶה עֹזְבֹתֶן אֶת־הָאִישׁ קְרָאֵן לוֹ וַיֹּאכַל לֶחֶם: כא וַיּוֹאֵל מֹשֶׁה לְשִׁבְתָּ אֶת־הָאִישׁ וַיִּתֵּן אֶת־צַפְרָה בְּתוֹ לְמִשָּׁה:

רש"י

ולא שָׁלְטָה זוּ הַקֶּרֶב (שמות רבה טו), הוּא שְׁאֵמֶר מִשָּׁה "וַיִּנְלֵנִי מִתְּרַב פְּרַעָה" (להלן יח, ד; וירושלמי ברכות ט, א); וַיָּשֶׁב בְּאַרְץ־מִדְיָן. נִתְעַפֵּז שָׁם, כְּמוֹ "וַיָּשֶׁב יַעֲקֹב" (בראשית לו, א); וַיָּשֶׁב עַל הַבְּאֵר. לָשׁוֹן לְשִׁיבָה. לָמַד מִיַּעֲקֹב שֶׁנִּפְדָּוּ לֹא זִוְגוּ מִן הַבְּאֵר (שמות רבה ח, נב); (טו) וַיִּלְכְּדוּ מִדְיָן. רַב עֲפָקָה, וּפִירָשׁ לֹא מִעֲבֹדָה זָרָה וְיִדּוּהִי מֵאֲלֵלָם (שם) אֶת הָרָהֻטִּים. אֵת צְרִיכוֹת מְרוּצוֹת הַמַּיִם הַטְּעָאוֹת צָרְכָן: (יז) וַיִּגְרְשׁוּם. מִפְּנֵי הַיִּדּוּי (שם); (כ) לָמָּה זֶה עֹזְבֹתֶן. הַכִּיר זוּ שְׁהוּא מִזְרַעְיוֹ שֶׁל יַעֲקֹב, שֶׁהַמַּיִם עוֹלִים לְקֶרְחָתוֹ (שם); וַיֹּאכַל לֶחֶם. שְׁמִיא יֵשָׁא חֲתַת מִכָּס. כְּמָה דְּחָפַּ אָמַר "כִּי אִם הִלָּקַם אִשֶּׁר הוּא אוֹכֵל" (בראשית נט, ו; שם); (כא) וַיּוֹאֵל. כְּתַרְגוּמוֹ וְ"אִ: אִ: כְּמִשְׁמַעוֹ. וְדוּמָה לוֹ "הוֹאֵל לָהּ וְלִין" (שופטים יט, ו), "וְלֹא הוֹאֵלָנוּ" (וישע ז, ז), "הוֹאֵלָתִי לְדָבָר" (בראשית יח, לא). וּמִדְרָשׁוֹ, לָשׁוֹן אֵלֶּה, כְּשֶׁעַל לֹא יִזוּ מִמֶּדֶן כִּי אִם צְרָאוֹת

(יג) שְׁנֵי אֲנָשִׁים עֲבָרִים. דָּקָן וְחִזְקִים (תרגום יונתן; נדרים סד); הֵם שְׁהוּתִירָא מִן הַמֶּן (שמות רבה טו כט, כה, י); נָצִים. מְרִיצִים: לָמָּה תִּכָּה. אֵף עַל פִּי שְׁלֹא הִכְהוּ נִקְרָא רַשָּׁע בְּהִרְמַת יָד (שמות רבה טו; סנהדרין נח); רֵעֶךָ. רַשָּׁע כְּמוֹתָךְ (שמות רבה טו); (יד) מִי שְׁמִי לְאִישׁ. וְהִנֵּה עוֹדֵךְ נֶעֱרַר (תנחומא י): הִלְהַרְגֵנִי אַתָּה אוֹמֵר. מִכָּאֵן אֵלֹא לְמַדִּים שֶׁהִרְגוּ צָשָׁם הַמִּפְּרָשׁ (שם); שְׁמוֹת רַבָּה טו ל: וַיִּירָא מֹשֶׁה. כְּפִשְׁטוֹ. וּמִדְרָשׁוֹ, דְּחָפַּ לוֹ עַל שֶׁרָאָה בְּיִשְׂרָאֵל רַשָּׁעִים דְּלִטּוּרִין, אָמַר מִשְׁתָּה שְׁמִיא חִינֵס רְחוּיִין לְהַגָּל (שם וס); אָכֵן נֹדַע הַדָּבָר. כְּמִשְׁמַעוֹ. וּמִדְרָשׁוֹ, נֹדַע לִי הַדָּבָר שֶׁהִיטִי תִּמְהָ עֲלִיו, מַה קָּטָאִי; שֶׁרָאָה מִכָּל צְעִים אוֹמוֹת לְהוֹיֵת נִדְרִים צְעֻדוֹת פֶּךָ, חֲבַל רוּחָה אֵלִי שֶׁהֵם רְחוּיִים לְקָד (שם וס); (טו) וַיִּשְׁמַע פְּרַעָה. הֵם הִלְשִׁינוּ עֲלָיו (שמות רבה טו לא; תנחומא טו); וַיִּבְקֹשׁ לְהִרְגוֹ אֶת־מֹשֶׁה. מִקְרֹו לְקוֹסְטִינֶר לְהִרְגוֹ

Two Hebrew men — שְׁנֵי אֲנָשִׁים עֲבָרִים נָצִים 13. were fighting.

§ The Quarrelers and the Arrogant

שְׁנֵי אֲנָשִׁים עֲבָרִים נָצִים. כָּל מְקוֹם שֶׁנֶּאֱמַר "נָצִים" וְ"נִצְבִּים" (להלן ה, ב) אֵינָן אֵלֶּא דָּתֵן וְאִבְיָרִים (נדרים סד):

Our *pasuk* does not identify the two men Moshe found fighting. However, we know that wherever the Torah describes Moshe as dealing with people who are "quarreling" (*nitzim*)⁷⁶ or "standing erect" arrogantly (*nitzavim*),⁷⁷ it refers to Dasan and Aviram.

We know this because the *pasuk* says,⁷⁸ the same Dasan and Aviram...asher hitzu (הִצּוּ), who caused [the Jews] to quarrel, etc. The word *nitzim* (נָצִים) has the same root as (הִצּוּ). Similarly, the *pasuk* says,⁷⁹ and Dasan and Aviram

went out *nitzavim* (נִצְבִּים), standing, at the entrance of their tents.

This indicates that when a *pasuk* uses one of these words in connection with Moshe, it refers to Dasan and Aviram (*Nedarim* 64b).

Why would you strike your fellow? — לָמָּה תִּכָּה רֵעֶךָ

§ "Wicked" Even for a Raised Hand

לָמָּה תִּכָּה רֵעֶךָ. הַמִּגְבִּיָּה יָדוֹ עַל חֲבִירוֹ, אֵף עַל פִּי שְׁלֹא הִכְהוּ, גְּבָרָא רַשָּׁע, שֶׁנֶּאֱמַר "וַיֹּאמֶר לְרַשָּׁע לָמָּה תִּכָּה רֵעֶךָ" לָמָּה הִבִּיתָ לֹא נֶאֱמַר, אֵלֶּא "לָמָּה תִּכָּה". אֵף עַל פִּי שְׁלֹא הִכְהוּ גְּבָרָא רַשָּׁע (סנהדרין נח):

If one Jew raises his hand to hit a fellow Jew, even if he did not actually hit him yet, he is called wicked.

Our *pasuk* says, Moshe said to the wicked one, Why

76. As it does here. 77. As it does below, 5:20. 78. Bamidbar 26:9. 79. Ibid. 16:27.

¹³ He went out the next day and behold! two Hebrew men were fighting. He said to the wicked one, “Why would you strike your fellow?” ¹⁴ He replied, “Who appointed you as a dignitary, a ruler, and a judge over us? Do you propose to murder me, as you murdered the Egyptian?” Moshe was frightened and he thought, “Indeed, the matter is known!” ¹⁵ Pharaoh heard about this matter and sought to kill Moshe; so Moshe fled from before Pharaoh and settled in the land of Midian. He sat by a well.

¹⁶ The minister of Midian had seven daughters; they came and drew water and filled the troughs to water their father’s sheep. ¹⁷ The shepherds came and drove them away. Moshe got up and saved them and watered their sheep. ¹⁸ They came to Reuel their father. He said, “How could you come so quickly today?” ¹⁹ They replied, “An Egyptian man saved us from the shepherds, and he even drew water for us and watered the sheep.” ²⁰ He said to his daughters, “Then where is he? Why did you leave the man? Summon him and let him eat bread!”

Moshe marries ²¹ Moshe vowed to dwell with the man; and he gave his daughter Tzipporah to Moshe.

would you strike (תִּכָּה) your fellow?, and not Why did you strike (הִכִּיתָ), in the past tense. We see that Moshe was calling the attacker wicked even though he had not yet hit the other person! (*Sanhedrin 58b*).

15. ויברח משה מפני פרעה — So Moshe fled from before Pharaoh.

§ A Miraculous Escape

ויברח משה מפני פרעה. ואפשר לְבָשֶׁר יָדָם לְבָרוּחַ מִן הַמַּלְכוּת? אֲלָא בְשָׁעָה שֶׁתִּפְסַּפְס פְּרָעָה אֶת מֹשֶׁה, חִיבֵו לְהַתִּיז אֶת רֹאשׁוֹ, וְקָהַת הַחֶרֶב מֵעַל צְנָאוֹ שֶׁל מֹשֶׁה וְנִשְׁבְּרָה. הֲדָא הוּא דְכְּתִיב (שִׁיר הַשִּׁירִים ז, ה) “צְנָאוֹרָךְ כְּמִגְדֵּל הַשֵּׁן”, וְהָ צְנָאוֹרָ שֶׁל מֹשֶׁה (ירושלמי ברכות ט, א):

Ordinarily, it is impossible for a person to escape from the custody of the government. But when Moshe was captured, Pharaoh ordered that he be beheaded. Then, when the executioner tried to carry out the order, his sword shattered against Moshe’s neck, which had miraculously become as hard as marble, and Moshe was able to escape. This is hinted to in the *pasuk*, ⁸⁰ *Your neck is like a pillar of marble* (*Yerushalmi Berachos 9:1*).

20. קראן לו ויאכל לחם — Summon him and let him eat bread!

§ Reward for Feeding Travelers

קראן לו ויאכל לחם. גְּדוּלָה לְגִימָה ... וּמִקְרָבֶת אֶת הַרְחֻקִּים, מִיִּתְרוֹ, דְּאָמַר רַבִּי יוֹחָנָן: בְּשֹׁכֵר “קראן לו ויאכל לחם”, וְכֹו בְּנֵי בְנֵי וַיִּשְׁבּוּ בְּלִשְׁבַּת הַגְּזִית (סנהדרין קד):

From the story of Yisro we can see that by giving food to travelers, a person is drawn close to Hashem.

As a reward for Yisro’s saying, *Call him [Moshe] and let him eat bread*, his descendants merited to serve on the Sanhedrin, the High Court of seventy-one judges (*Sanhedrin 104a*).

80. *Shir HaShirim* 7:5. 81. The simple translation of *vayoele* in our *pasuk* is “and he desired” (see *Onkelos* and *Rashi*).

82. Below, 4:19. 83. Mishnah, *Nedarim* 1:2.

21. ויואל משה — Moshe vowed

§ Undoing a Beneficial Vow

Under certain circumstances, one who makes a *neder* (vow) can have the *neder* canceled.

ויואל משה. תִּנְיָא: הַמוֹדֵר הִנָּא מִחִבְרֵוֹ, אֵין מִתִּירִין לוֹ אֲלָא בְּכַפְּיוֹ. מְנָא הֵנִי מִלִּיד? אָמַר רַב נַחֲמָן: דְּכְתִיב (להלן ד, יט) “ויואל משה במדן לך שב מצרים כי מתו כל האנשים”, אָמַר לוֹ: בְּמִדְּנָךְ נִדְרָתָךְ, לָךְ וְהַתֵּר נִדְרָךְ בְּמִדְּנָךְ, דְּכְתִיב “ויואל משה”, אֵין אֱלֹה אֲלָא שְׁבוּעָה, דְּכְתִיב (יחזקאל י, יג) “וַיָּבֵא אֹתוֹ בְּאֶלֶה” (נדרים סה):

If someone makes a *neder* requiring him to benefit another person, he may have the vow canceled only if the other person is present. We see this from Moshe.

Our *pasuk* says, *and Moshe vowed* (ויואל, *vayoele*) *to dwell with the man*. The word *vayoele* comes from the root *alah*, which means an oath.⁸¹

When Moshe came to Midian, he made a *neder* to not take his wife Tzipporah out of Midian without his father-in-law Yisro’s permission. Then, when Hashem commanded Moshe to return to Egypt, the *pasuk* writes,⁸² *Hashem said to Moshe in Midian, “Go, return to Egypt...”* The Torah stresses that Hashem spoke to Moshe *in Midian*, because He was telling him: You made your *neder* to Yisro personally. Go to Midian, and have your *neder* canceled in front of him (*Nedarim 65a*).

§ An Oath Like Moshe Swore

ויואל משה. נִדְרָךְ דְּנִדְרָךְ בְּמוֹהִי, בְּמוֹמִי דְּנִדְרָךְ מֹשֶׁה, “ויואל משה” (ירושלמי נדרים א, ב):

One may obligate himself to do or not to do something by making a *shevuah* (oath). Usually, in his oath he will use the word *shevuah*, but he can also use a similar expression, like *shvusah* or *shkukah*.⁸³

Similarly, if one says, *I have vowed with the vow of*

כב וילידת בר וקרא ית שמה גרשם
ארי אמר דיר הויית בארעא נוכרא:
כג ויהוה ביומיא סגיאיא האנון ומית
מלכא דמצרים ואתאנחו בני ישראל מן
פלחא דהנה קשי עליהון וזעיקו וסליקת
קבלתהון לקדם יי מן פלחא: כד ושמי
קדם יי ית קבלתהון ודכיר יי ית קימה
דעם אברהם דעם יצחק ודעם יעקב:
כה וגלי קדם יי שעבודא דבני ישראל
ואמר במימרה למפרקהון יי: א ומשה
הנה רעי ית ענא דיתרו חמוהי רבא
דמדון ודבר ית ענא לבתר שפר רעי
למדברא ואתא לטורא דאתגלי עלוהי
יקרא דיין לחורב: ב ואתגלי מלאכא
דיין לה בשלהובית אשתא מגו אסנא
וחזא וקא אסנא בער באשתא ואסנא
ליתוהי מתאכיל: ג ואמר משה אתפני
כען ואחזי ית חוונא רבא דדין מא דין
לא מתוקד אסנא: ד וחזא יי ארי אתפני
למחזי וקרא לה יי מגו אסנא ואמר
משה משה ואמר הא אגא: ה ואמר לא

כב ותלך בן ויקרא את־שמו גרשם כי אמר ה'ית
בארץ נכריה: פ
כג ויהי בימים הרבים ההם וימת מלך מצרים ויאנחו בני־
ישראל מן־העבדה ויזעקו ותעל שועתם אל־האלהים מן־
העבדה: כד וישמע אלהים את־נאקתם ויזכר אלהים את־
בריתו את־אברהם את־יצחק ואת־יעקב: כה וירא אלהים
את־בני ישראל וידע אלהים: ס רביעי [ג] א ומשה
היה רעה את־צאן יתרו חתנו פהן מדין וינהג את־הצאן
אחר המדבר ויבא אל־הר האלהים חרבה: ב וירא מלאך
יהוה אליו בלפת־אש מתוך הסנה וירא והנה הסנה
בער באש והסנה איננו אבל: ג ויאמר משה אסרה־נא
ואראה את־המראה הגדל הזה מדוע לא־יבער הסנה:
ד וירא יהוה כי סר לראות ויקרא אליו אלהים מתוך
הסנה ויאמר משה משה ויאמר הנני: ה ויאמר אל־

רש"י

שמות רבה טז ג; נדרים טז: (בג) ויהי בימים הרבים ההם. שְׁהִי מִשָּׁה
גַּר עַמּוּדָן, וַיָּמָת מֶלֶךְ מִצְרַיִם וְהִזְכִּיר שֶׁיִּשְׂרָאֵל לֹתְשָׁעָה, וּמִשָּׁה הָיָה רוֹעֵה
וְגו' וְזֹאת תִּשְׁמָעָה עַל יְדוֹ, לִכְךָ נִסְמְכוּ פִּרְשֵׁי הַלְלוּ: וַיָּמָת מֶלֶךְ מִצְרַיִם.
לְעִטְרָה. וְהָיָה שֹׁמֵעַ פִּיטוּקֵי יִשְׂרָאֵל וְרוֹמֵן בְּדָמָם (תרגום יונתן; שמות רבה טז
לד: (כד) נִאֲקָתָם. לְעִקְסָם. וְכֵן "מַעֲרִי מַתִּים יִחָאָקוּ" (ויזכר, כד, יז): אֵת
בְּרִיתוֹ אֵת אַבְרָהָם. טָם אֶזְכְּרָם: (כה) וַיִּדַּע אֱלֹהִים. נָתַן עֲלֵיהֶם לֵב
וְלֹא הִעֲלִים עֵינָיו וּמַהֲסָ: (א) אַחֲרֵי הַמִּדְבָּר. לְהַתְקַדֵּם מִן הַגּוֹל שָׁלֹא יִעֲרֹ

שמות רבה טז ג; נדרים טז: (בג) ויהי בימים הרבים ההם. שְׁהִי מִשָּׁה
גַּר עַמּוּדָן, וַיָּמָת מֶלֶךְ מִצְרַיִם וְהִזְכִּיר שֶׁיִּשְׂרָאֵל לֹתְשָׁעָה, וּמִשָּׁה הָיָה רוֹעֵה
וְגו' וְזֹאת תִּשְׁמָעָה עַל יְדוֹ, לִכְךָ נִסְמְכוּ פִּרְשֵׁי הַלְלוּ: וַיָּמָת מֶלֶךְ מִצְרַיִם.
לְעִטְרָה. וְהָיָה שֹׁמֵעַ פִּיטוּקֵי יִשְׂרָאֵל וְרוֹמֵן בְּדָמָם (תרגום יונתן; שמות רבה טז
לד: (כד) נִאֲקָתָם. לְעִקְסָם. וְכֵן "מַעֲרִי מַתִּים יִחָאָקוּ" (ויזכר, כד, יז): אֵת
בְּרִיתוֹ אֵת אַבְרָהָם. טָם אֶזְכְּרָם: (כה) וַיִּדַּע אֱלֹהִים. נָתַן עֲלֵיהֶם לֵב
וְלֹא הִעֲלִים עֵינָיו וּמַהֲסָ: (א) אַחֲרֵי הַמִּדְבָּר. לְהַתְקַדֵּם מִן הַגּוֹל שָׁלֹא יִעֲרֹ

Mohi — which is similar to Moshe — he means to say, *by a shevuah like Moshe swore*. For our *pasuk* says, *Vayoele Moshe*, and the word *vayoele* is from the root *alah*, which means *oath*. This teaches that Moshe made a *shevuah* (Yerushalmi Nedarim 1:2).

ויהי בימים הרבים ההם ... ויאנחו בני ישראל מן העבדה ... 23-25. ... ויזעקו ... וישמע אלהים את נאקתם ויזכר אלהים את בריתו ... וירא אלהים את בני ישראל, וידע אלהים — *During those many days, it happened...and the Children of Israel groaned because of the work and they cried out Hashem heard their moaning ... Hashem remembered His covenant... Hashem saw the Children of Israel; and Hashem knew.*

Five Merits for Redemption

ויהי בימים הרבים ההם. מתוך חמשה דברים נגאלו ישראל ממצרים...

הקד הוא דכתיב "ויהי בימים הרבים ההם וימת מלך מצרים ויאנחו בני ישראל מן העבדה ויזעקו", מתוך צרה, "וישמע אלהים את נאקתם", מתוך ציוקה, "ויזכר אלהים את בריתו", מתוך זכות אבות, "וירא אלהים את בני ישראל", מתוך תשובה, "וידע אלהים", מתוך הקץ (ירושלמי תענית א, א):

Our *pesukim* hint to the five reasons *Klal Yisrael* were taken out of Egypt:

- 1) *They groaned* — in intense suffering;
- 2) *Hashem heard their cries* — in prayer;
- 3) *Hashem remembered His covenant* — the merit of their forefathers;
- 4) *Hashem saw the Bnei Yisrael* — the nation's own merit through their repentance;
- 5) *and Hashem knew* — that the time of the End had arrived (מתוך הקץ)⁸⁴ (Yerushalmi Taanis 1:1).

84. Hashem had told Abraham that the Jews would be in exile for 400 years (Bereishis 15:13). Instead of starting this period from the time Yaakov came down to Egypt, Hashem calculated it from the time Yitzchak was born, so the redemption was due to come after only 210 years from the time they came down to Egypt.

²²She gave birth to a son and he named him Gershom, for he said, “I have been a stranger in a foreign land.”

God concludes
that the time
of salvation has
arrived

²³During those many days, it happened that the king of Egypt died, and the Children of Israel groaned because of the work and they cried out. Their outcry because of the work went up to God. ²⁴God heard their moaning, and God remembered His covenant with Avraham, with Yitzchak, and with Yaakov. ²⁵God saw the Children of Israel; and God knew.

3

Shepherd and
liberator

¹Moshe was shepherding the sheep of Yisro, his father-in-law, the priest of Midian; he guided the sheep far into the Wilderness, and he arrived at the Mountain of God, toward Chorev. ²An angel of HASHEM appeared to him in a blaze of fire from amid the bush. He saw and behold! the bush was burning in the fire but the bush was not consumed. ³Moshe thought, “I will turn aside now and look at this great sight — why will the bush not be burned?”

The burning
bush

⁴HASHEM saw that he turned aside to see; and God called out to him from amid the bush and said, “Moshe, Moshe,” and he replied, “Here I am!” ⁵He said, “Do not

3.

וַיֵּרָא מִלֶּאֱלֹהִים אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל... וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶסְרָה נָא וְאֶרְאֶה... וַיֵּרָא 2-5. *An angel of Hashem appeared to him... Moshe thought, “I will turn aside now and look”... Hashem saw that he turned aside to see... Hashem said, “Do not come closer to here.”*

⚡ Cure a Fever

The Gemara mentions that our *pesukim* contain certain “charms” that were used in earlier times to heal various illnesses, including this remedy for *kadachas* (an illness that causes a fever and inflammation of the entire body).⁸⁵

וַיֵּרָא מִלֶּאֱלֹהִים אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל... לְאֶשְׁתָּא צְמִירָתָא, לִישְׁקָל סְבִינָא דְכוּלָּא פְּרוּלָּא, וְלִיּוֹל לְהִיבָא דְאִיבָא וְנִרְדִּינָא וְלִיקְטָר בֵּיהּ נִירָא בְּרָקָא, יוֹמָא קָמָא לִיחְרוּק בֵּיהּ פּוּרְתָא, וְלִימָא “וַיֵּרָא מִלֶּאֱלֹהִים” לְמַחֵר לִיחְרוּק בֵּיהּ פּוּרְתָא וְלִימָא “וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶסְרָה נָא וְאֶרְאֶה”, לְמַחֵר לִיחְרוּק בֵּיהּ פּוּרְתָא וְלִימָא “וַיֵּרָא ה’ בִּי סָר לְרֵאוֹת וְגו’” ... אֶלָּא לִיּוֹמָא קָמָא לִימָא “וַיֵּרָא מִלֶּאֱלֹהִים אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל” וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה וְגו’ “לְמַחֵר לִימָא”, וַיֵּרָא ה’ בִּי סָר לְרֵאוֹת... וְלְמַחֵר “וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל מֹשֶׁה” וְכִי פָּסַק לֵיהּ לִיתִּתִּיהּ וְלִפְסָקִי וְלִימָא הֵכִי, “הִסְגָּה הִסְגָּה לֹא מִשּׁוּם דְּגִבְיָתָא מִכָּל אִילָנִי אֲשֶׁרִי הִקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא שְׂכִינְתִּיהּ עֲלָךְ אֶלָּא מִשּׁוּם דְּמִיּוּבָתָא מִכָּל אִילָנִי אֲשֶׁרִי קוֹדֶשׁא בְּרִיךְ הוּא שְׂכִינְתִּיהּ עֲלָךְ. וְכִי הִיכִי דְמִתִּיתִיהּ אֲשֶׁתָּא לְחִנְיָה מִשְׁאֵל וְעִזְרָיָה וְעִרְיָתָא מִן קְדָמוּהִי כֵן תִּתְמַיְיָהּ אֲשֶׁתָּא לְפָלוּנִי בְּרִי פְלוּנִי וְתִיעֲרוּק מִן קְדָמוּהִי” (שבת סו):

For *kadachas*, take an iron knife, go to a *s’neh* (סִנֶּה, *thornbush*), and knot a strand of hair on it. Then, over the next three days, do the following:

On the first day, he should notch the bush a bit, and say the following two *pesukim*, which speak of the thornbush not burning in fire, *An angel of Hashem appeared to him in a blaze of fire from amid the bush. He saw and behold! the*

bush was burning in the fire, but the bush was not consumed. Moshe thought, “I will turn aside now and look at this great sight — why will the bush not be burned?”

On the second day, he should notch the bush a bit more, and say the next *pasuk*, *Hashem saw that he turned aside to see*. With this, the sick person is saying that the burning fever should be *turned away* from him as well.

On the third day, he should notch the bush a bit more, and say the next *pasuk*, *He said, “Do not come closer to here.”* With this, the person is expressing his wish that the sickness not approach him anymore.

When the fever is gone, he should go to the thornbush, bend over, cut it down close to the ground and say, “Thornbush, thornbush! Hashem did not rest His Presence on you because you are higher than the other trees, but because you are more humble. Just as the fire into which Chanan-yah, Mishael, and Azaryah were thrown⁸⁶ ran away from them, so too shall the fire [of the fever] that has taken hold of me run away from me” (*Shabbos 67a*).⁸⁷

2. בִּלְבַת אֵשׁ — In a blaze of fire.

⚡ To Ignite a Fire

Generally, if a person lights a fire that damages someone else’s property, he must pay for the damages.

בִּלְבַת אֵשׁ. אֶחָד הֵבִיא אֶת הָעֵצִים וְאֶחָד הֵבִיא אֶת הָאוּר... בָּא אַחֵר וְלִיבָה הִמְלִיכָה חַיִּיב... מֵאֵן דְּתֵנִי לִיבָה לֹא מִשְׁתַּבֵּשׁ, דְּכֵתִיב “בִּלְבַת אֵשׁ” (בבא קמא ס, ירושלמי בבא קמא ו, ד):

If one person brought wood and a second person lit it, but the fire was not strong enough to spread and cause damage, and then a third person fanned (לִיבָה) the fire into

85. See Schottenstein Edition, note 13.

86. In *Daniel* Ch. 3 we are told how the wicked king Nevuchadnetzar erected a statue and demanded that Chanan-yah, Mishael, and Azaryah bow to it or be thrown into a fiery furnace. When they refused to bow, they were thrown in, but the fire miraculously shifted away from them.

87. See Schottenstein Edition, note 32.

תִּקְרַב הָלֶם שֶׁל־נַעֲלִיךָ מֵעַל רִגְלֶיךָ כִּי הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אַתָּה עוֹמֵד עָלָיו אֲדַמְתָּ קֹדֶשׁ הוּא: וַיֹּאמֶר אֲנֹכִי אֱלֹהֵי אֲבִיךָ אֱלֹהֵי אֲבֹרָהֶם אֱלֹהֵי יִצְחָק וְאֱלֹהֵי יַעֲקֹב וַיִּסְתֵּר מִשֶּׁה פָּנָיו כִּי יָרָא מִהִבֵּיט אֶל־הָאֱלֹהִים: וַיֹּאמֶר יְהוָה רְאֵה רָאֵה רְאִיתִי אֶת־עַנְי עַמִּי אֲשֶׁר בְּמִצְרַיִם וְאֶת־צַעֲקָתָם שְׁמַעְתִּי מִפִּנֵּי נִגְשָׁיו כִּי יִדְעָתִי אֶת־מַכָּאֲבָיו: וְאַרְדֹּד לְהַצִּילוֹ מִיַּד מִצְרַיִם וּלְהַעֲלֹתוֹ מִן־הָאָרֶץ הַהִוא אֶל־אֶרֶץ טוֹבָה וְרַחֲכָה אֶל־אֶרֶץ זָבֶת חֶלֶב וְדָבָשׁ אֶל־מָקוֹם הַכֹּנְעָנִי וְהַחִתִּי וְהָאֱמֹרִי וְהַפְּרָזִי וְהַחִוִּי וְהַיְבוֹסִי: וְלֹא־אֶסְקִיתֶהוּ מִן־אֶרֶץ הַיָּבֵשׁ לְאֶרֶץ טָבָא וּפְתִיתָא לְאֶרֶץ עֲבָדָא חֶלֶב וְדָבָשׁ לְאַתֵּר כְּנַעֲנָי וְחִתָּאִי וְאֱמֹרָאִי וּפְרָזָאִי וְחִוָּאִי וַיְבוֹסָאִי:

תִּקְרַב הָלֶם שֶׁל־נַעֲלִיךָ מֵעַל רִגְלֶיךָ כִּי הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אַתָּה עוֹמֵד עָלָיו אֲדַמְתָּ קֹדֶשׁ הוּא: וַיֹּאמֶר אֲנֹכִי אֱלֹהֵי אֲבִיךָ אֱלֹהֵי אֲבֹרָהֶם אֱלֹהֵי יִצְחָק וְאֱלֹהֵי יַעֲקֹב וַיִּסְתֵּר מִשֶּׁה פָּנָיו כִּי יָרָא מִהִבֵּיט אֶל־הָאֱלֹהִים: וַיֹּאמֶר יְהוָה רְאֵה רָאֵה רְאִיתִי אֶת־עַנְי עַמִּי אֲשֶׁר בְּמִצְרַיִם וְאֶת־צַעֲקָתָם שְׁמַעְתִּי מִפִּנֵּי נִגְשָׁיו כִּי יִדְעָתִי אֶת־מַכָּאֲבָיו: וְאַרְדֹּד לְהַצִּילוֹ מִיַּד מִצְרַיִם וּלְהַעֲלֹתוֹ מִן־הָאָרֶץ הַהִוא אֶל־אֶרֶץ טוֹבָה וְרַחֲכָה אֶל־אֶרֶץ זָבֶת חֶלֶב וְדָבָשׁ אֶל־מָקוֹם הַכֹּנְעָנִי וְהַחִתִּי וְהָאֱמֹרִי וְהַפְּרָזִי וְהַחִוִּי וְהַיְבוֹסִי: וְלֹא־אֶסְקִיתֶהוּ מִן־אֶרֶץ הַיָּבֵשׁ לְאֶרֶץ טָבָא וּפְתִיתָא לְאֶרֶץ עֲבָדָא חֶלֶב וְדָבָשׁ לְאַתֵּר כְּנַעֲנָי וְחִתָּאִי וְאֱמֹרָאִי וּפְרָזָאִי וְחִוָּאִי וַיְבוֹסָאִי:

רס"ז

"וַיִּדַּע אֱלֹהִים" (לעיל ב, כה). כלומר, כי שְׁמִי לֹב לְהַפְּזוֹן וְלִדְעַת אֶת מַכָּאֲבָיו, וְלֹא הִטְלַמְתִּי טַיִי וְלֹא אֶלְטוּס אֶת אֶזְנִי מִנְעֻקָּהֶם:

(ד) שֶׁל. שְׁלוֹף וְהוּא, כְּמוֹ "וְנָשַׁל הַכְּרִזִּל" וְדִרְסִי יו, ה), "כִּי יִשַּׁל זִיתָךְ" וְדִרְסִי כח, מ): אֲדַמְתָּ קֹדֶשׁ הוּא. הַמָּקוֹם: (ז) כִּי יִדְעָתִי אֶת מַכָּאֲבָיו. כְּמוֹ

a damaging blaze, the one who fanned it is liable for the damage. Our *pasuk* uses the term *labas eish* (לִבֵּת אֵשׁ) to mean a blaze of fire, so the related verb, *libah* (לִיבָה), would mean making it into a blaze (*Bava Kamma* 60a; *Yerushalmi Bava Kamma* 6:4).

5. Do not come closer to here. — אַל תִּקְרַב הָלֶם.

§ A Descendant of Moshe

In the times of the Judges, a man named Michah set up an idol in his house, and hired a person named Yonasan to serve as the priest for the idol. Yonasan was a grandson of Moshe.

A *pasuk*⁸⁸ tells us that when people came to Michah's house and saw Yonasan, they were surprised that a grandson of Moshe had become a priest for an idol, and so they asked him a number of questions that hinted at their surprise.

אַל תִּקְרַב הָלֶם. "וַיִּסְרוּ שָׁם וַיֹּאמְרוּ לוֹ מִי הִבִּיאָךְ הָלֶם וּמָה אַתָּה עוֹשֶׂה בְּזֶה וּמַה־לָּךְ פֶּה" (שׁוֹפְטִים יח, ג), אָמְרוּ לוֹ: לֹא מִמֶּשֶׁה קָא אֶתִּית דְּכְתִיב בִּיה "אַל תִּקְרַב הָלֶם" (בבא בתרא קי):

One of the questions was, "Who brought you here (הָלֶם)?"

They were hinting to our *pasuk*, and were saying to Yonasan, "Do you not descend from Moshe, to whom Hashem once said, 'Do not approach closer to here (הָלֶם)'? How can it be that you are a priest for an idol?!" (*Bava Basra* 110a).

§ Kingship Not Granted

אַל תִּקְרַב הָלֶם. בְּקֶשׁ מֶשֶׁה מַלְכוּת וְלֹא נָתַנוּ לוֹ, דְּכְתִיב "אַל תִּקְרַב הָלֶם," וְאִין הָלֶם אֶלָּא מַלְכוּת, שְׁנֵאֲמַר "מִי אֲנֹכִי ה' אֱלֹהִים...כִּי הִבֵּאתִנִּי עַד הָלֶם" (שְׁמוֹאל ב' יח) (ובחים קב):

Moshe wanted his descendants to have kingship, but it was not granted to him. This is hinted to in our *pasuk*, where Hashem tells Moshe, *Do not come halom (הָלֶם), closer to here.*

The word "*halom*" refers specifically to kingship, as David HaMelech thanks Hashem for granting his descendants kingship, exclaiming,⁸⁹ *Who am I, Hashem...What is my house that You have brought me to here (הָלֶם)*, in reference to his becoming king.

So, too, in our *pasuk*, Hashem told Moshe, *Do not come halom*, using the word *halom* to tell Moshe that he would not be granted his request for kingship (*Zevachim* 102a).

Remove your shoes from your feet. — שֶׁל נַעֲלִיךָ מֵעַל רִגְלֶיךָ.

§ No Disrespect on Holy Ground

שֶׁל נַעֲלִיךָ מֵעַל רִגְלֶיךָ. לֹא יִכְנַס אָדָם לְהַר הַבַּיִת לֹא בְּמַקְלוֹ שְׁבִידוֹ, וְלֹא בְּמַנְעֵלוֹ שְׁבִירָגָלוֹ, וְלֹא בְּמַעוֹת הַצְּרוּרִים לוֹ בְּסִדְּנוֹ, וּבְפִנְיָתוֹ מוֹפְשֵׁלֶת לְאַחֲזֹרִיו, וְלֹא יַעֲשֶׂה קִפְּנוּדִיָּא, וְרִיקָה מִקֵּל וְחוֹמֶר מִמַּנְעֵל, וּמָה מִנְעֵל שְׂאִין בּוֹ דֶּרֶךְ בְּיוֹן אֲמַרָה תוֹרָה "שֶׁל נַעֲלִיךָ מֵעַל רִגְלֶיךָ," רִיקָה שְׁהִיא דֶּרֶךְ בְּיוֹן לֹא כָּל שָׁבֶן (בְּרִכּוֹת סב):

A person entering the *Har HaBayis* (Temple Mount) must do so with the proper respect and awe. Among the relevant laws is that he may not wear shoes.

We see from our *pasuk* that one may not wear shoes when stepping on holy ground, like the *Har HaBayis*.

The following *kal vachomer*, logical argument, tells us that one may certainly not spit there: Wearing shoes is not a disrespectful act, yet doing so is prohibited on holy ground. Certainly, then, spitting — which *is* disrespectful — is prohibited on the holy ground of the Temple Mount (*Berachos* 62b).

Moshe hid his face, for he was afraid to gaze. — וַיִּסְתֵּר מִשֶּׁה פָּנָיו כִּי יָרָא מִהִבֵּיט.

§ Three Actions, Three Rewards

וַיִּסְתֵּר מִשֶּׁה פָּנָיו. בְּשֹׁכֵר "וַיִּסְתֵּר מִשֶּׁה פָּנָיו," וְכֵה לְקִלְסָתָּר פָּנִים. בְּשֹׁכֵר

88. *Shoftim* 18:3. 89. *II Shmuel* 7:18.

come closer to here, remove your shoes from your feet, for the place upon which you stand is holy ground.”⁶ And He said, “I am the God of your father, the God of Avraham, the God of Yitzchak, and the God of Yaakov.” Moshe hid his face, for he was afraid to gaze toward God.

⁷ HASHEM said, “I have indeed seen the affliction of My people that is in Egypt and I have heard its outcry because of its taskmasters, for I have known of its sufferings. ⁸ I have descended to rescue it from the hand of Egypt and to bring it up from that land to a good and spacious land, to a land flowing with milk and honey, to the place of the Canaanite, the Chittite, the Amorite, the Perizzite, the Chivvite, and the Yevusite.

“כִּי יֵרָא,” וְכֵן לְיִיִּרְאָו מִגֹּשֶׁת אֱלֹהִים (להלן לה, ל). בְּשֹׁכֵר מִהֶבִּיט, וְכֵן לְיִתְמַנֵּת ה' יְבִיט” (במדבר יב, ח) (ברכות ז):

For three praiseworthy acts that Moshe did at the Burning Bush, he merited three rewards:

(1) In reward for, and Moshe hid his face (וַיִּסְתֵּר מִפְּנֵי), he merited a glowing face when he came down from Har Sinai with the two Luchos, as the *pasuk* writes,⁹⁰ the skin of Moshe's face (פָּנָיו) had become radiant.

(2) In reward for, for he was afraid (כִּי יֵרָא), he merited and they feared (וַיִּירְאוּ) approaching [Moshe⁹¹], when they saw that his skin had become radiant.

(3) In reward for, to gaze (מִהֶבִּיט), he merited, at Hashem's image does [Moshe] gaze (יְבִיט)⁹² (Berachos 7a).

8. אֶרֶץ זָבַת חֵלֶב וּדְבַשׁ — A land flowing with milk and honey.

§ Where the “Milk and Honey” Are

זָבַת חֵלֶב וּדְבַשׁ. רָמִי בַר יְחִזְקֵאל אִיקָלַע לִבְנֵי בְרַק, הִזְנִיחוּ לְהַנְהוּ עֵינָיו דְּקֶאֱכָלוּ תוֹתֵי תֵאֵינִי, וְקִנְטִיף דּוּבְשָׁא מִתֵּאֵינִי וְחִלְכָּא טִינָף מִנִּיחוּ וּמִיַּעֲרַב בְּהָדִי הָדָרִי, אָמַר: הֵינִי “זָבַת חֵלֶב וּדְבַשׁ”... אָמַר רִישׁ לְקִישׁ: לְדִידִי חֲוִי לִי זָבַת חֵלֶב וּדְבַשׁ שֶׁל צִפּוּרִי, וְהֵנִי שִׁיתָסֵר מִלִּין אֲשִׁיתָסֵר מִלִּין. אָמַר רַבָּה בַּר בַּר חֲנָה: לְדִידִי חֲוִי לִי זָבַת חֵלֶב וּדְבַשׁ שֶׁל כָּל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, וְהֵנִי כְּמִבֵּי מִיכָסִּי עַד אֶקְרָא דְתוֹלְבָנְקִי, עֲשִׂרִין וְתַרְתִּין פְּרָסִי אוֹרְכָא וּפּוּתָא שִׁיתָא פְּרָסִי (מגילה ו; כתובות קיא):

Rami bar Yechezkel traveled to Bnei Brak, and he saw goats grazing under fig trees. The figs on the trees were so ripe and juicy that “honey” (the sweet juice of the figs⁹³) was dripping from them, and, at the same time, milk was dripping from the udders of the goats. The “honey” and milk then mixed together to form a flowing stream.

He then said, This is what our *pasuk* means when it says that Eretz Yisrael is a land flowing with milk and honey.

Reish Lakish said, I found another place that flows with milk and honey: the sixteen-mil by sixteen-mil area⁹⁴ around the city of Tzipori.⁹⁵

Rabbah bar Chanah said, I have seen all the places in Eretz Yisrael that flow with milk and honey. The total

area of all these places is twenty-two *parsaos* by six *parsaos*⁹⁶ (Megillah 6a; Kesubos 111b).

§ Good-Quality Fruit

זָבַת חֵלֶב וּדְבַשׁ. מֵאֵי דְכִתִּיב “וְאָתָן לָךְ אֶרֶץ חֲמֹדָה נְחֹלֶת צִבִּי” (ירמיה ג, יט)? לָמָּה אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל נִמְשָׁלָה לְצִבִּי לֹמֶר לָךְ... מֵה צִבִּי זֶה קֵל מִכָּל הַחַיּוֹת, אִם אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל קֵלָה מִכָּל הָאֲרָצוֹת לְבָשֵׁל אֶת פִּירוֹתֶיהָ. אִי מֵה צִבִּי זֶה קֵל וְאִין בִּשְׁרוֹ שְׁמֹן, אִם אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל קֵלָה לְבָשֵׁל וְאִין פִּירוֹתֶיהָ שְׁמֹנִים? תִּלְמוּד לֹמֶר: “זָבַת חֵלֶב וּדְבַשׁ”, שְׁמֹנִים מִחֵלֶב וּמִתּוֹקִים מִדְּבַשׁ (כתובות קיב):

A *pasuk*⁹⁷ compares Eretz Yisrael to a deer. Just as a deer runs faster than other animals, the fruits of Eretz Yisrael ripen faster than fruit of other lands.

But perhaps it means that just as a deer runs fast and therefore its meat is not fatty and juicy, the fruits of Eretz Yisrael ripen quickly and are therefore lacking in quality?

Our *pasuk* teaches that this is not so. Eretz Yisrael flows with milk and honey; that is, its fruit is richer than milk and sweeter than honey (Kesubos 112a).

§ Milk Is Permitted

אֶרֶץ זָבַת חֵלֶב וּדְבַשׁ. דְּבִהֶמָּה טְהוֹרָה מְנָלִין דְּשִׁרְיָא... וְאִיבְעִית אִימָא מִהִבָּא “אֶרֶץ זָבַת חֵלֶב וּדְבַשׁ”, וְאִי לֹא דְשִׁרְיָא, מִשְׁתַּבַּח לָן קְרָא בְּמִידִי דְלֹא חֲוִי (בבורות ו):

The milk of a nonkosher animal is forbidden, but the milk of a kosher animal is permitted.

There are logical reasons to think that even the milk of a kosher animal should be forbidden. According to one opinion, an animal converts its blood into milk,⁹⁸ so since the blood itself is forbidden, the milk should be forbidden as well. Additionally, milk should be considered a “limb” of the animal that produced it. Since the animal is still alive, the milk should be considered *eiver min hachai*, a limb of a living animal, which is forbidden.⁹⁹

How do we know that milk of a kosher animal is indeed permitted?

Our *pasuk* calls Eretz Yisrael “a land flowing with milk and honey.” If the Torah praises the land for having milk, it must be that we are permitted to drink it (Bechoros 6b).

90. Below, 34:29. 91. Below, 34:30. 92. Bamidbar 12:8. See Rashi there. 93. In the Torah, the term דְּבַשׁ frequently refers to jam or the thick juices of fruits (see, for example, Vayikra 2:11 and Devarim 8:8). 94. A mil is 2,000 amos. Sixteen mil is 9.6-11.5 miles (15.4-18.4 km.). 95. See Schottenstein Edition, note 57. 96. A *parsah* (plural, *parsaos*) is 4 mil; see note 94. See Schottenstein Edition, 112a note 2. 97. Yirmiyah 3:19. 98. See Schottenstein Edition, note 18. 99. See Schottenstein Edition, note 25.

ט וַעֲתָה הִנֵּה צִעֲקַת בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל בָּאָה אֵלַי וְגַם־רְאִיתִי אֶת־
הַלֶּחֶץ אֲשֶׁר מִצְרִים לִחְצִים אֹתָם: וַעֲתָה לָכֵה וְאַשְׁלַחְךָ
אֶל־פְּרָעָה וְהוֹצֵא אֶת־עַמִּי בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם: יא וַיֹּאמֶר
מֹשֶׁה אֶל־הָאֱלֹהִים מִי אֲנֹכִי כִּי אֵלֶךְ אֶל־פְּרָעָה וְכִי אוֹצִיא
אֶת־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם: יב וַיֹּאמֶר כִּי־אֶהְיֶה עִמָּךְ וְזֶה לָּךְ
הָאוֹת כִּי אֲנֹכִי שְׁלַחְתִּיךָ בְּהוֹצִיאֲךָ אֶת־הָעָם מִמִּצְרַיִם
תַּעֲבֹדוּן אֶת־הָאֱלֹהִים עַל הַהָר הַזֶּה: יג וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל־
הָאֱלֹהִים הִנֵּה אֲנֹכִי בֹא אֶל־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתִּי לָהֶם
אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵיכֶם שְׁלַחְנִי אֵלֵיכֶם וְאָמְרוּ־לִי מַה־שְּׁמוֹ מַה
אָמַר אֱלֹהִים: יד וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל־מֹשֶׁה אֶהְיֶה אֲשֶׁר אֶהְיֶה
וַיֹּאמֶר כֹּה תֹאמַר לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶהְיֶה שְׁלַחְנִי אֵלֵיכֶם:
טו וַיֹּאמֶר עוֹד אֱלֹהִים אֶל־מֹשֶׁה כֹּה תֹאמַר אֶל־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל
יְהוָה אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵיכֶם אֱלֹהֵי אַבְרָהָם אֱלֹהֵי יִצְחָק וְאֱלֹהֵי
יַעֲקֹב שְׁלַחְנִי אֵלֵיכֶם וְהִשְׁמִי לַעֲלֹם וְזֶה זְכָרִי לְדֹר דָּר:

ט וַעֲתָה הִנֵּה צִעֲקַת בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל בָּאָה אֵלַי וְגַם־רְאִיתִי אֶת־
הַלֶּחֶץ אֲשֶׁר מִצְרִים לִחְצִים אֹתָם: וַעֲתָה לָכֵה וְאַשְׁלַחְךָ
אֶל־פְּרָעָה וְהוֹצֵא אֶת־עַמִּי בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם: יא וַיֹּאמֶר
מֹשֶׁה אֶל־הָאֱלֹהִים מִי אֲנֹכִי כִּי אֵלֶךְ אֶל־פְּרָעָה וְכִי אוֹצִיא
אֶת־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם: יב וַיֹּאמֶר כִּי־אֶהְיֶה עִמָּךְ וְזֶה לָּךְ
הָאוֹת כִּי אֲנֹכִי שְׁלַחְתִּיךָ בְּהוֹצִיאֲךָ אֶת־הָעָם מִמִּצְרַיִם
תַּעֲבֹדוּן אֶת־הָאֱלֹהִים עַל הַהָר הַזֶּה: יג וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל־
הָאֱלֹהִים הִנֵּה אֲנֹכִי בֹא אֶל־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתִּי לָהֶם
אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵיכֶם שְׁלַחְנִי אֵלֵיכֶם וְאָמְרוּ־לִי מַה־שְּׁמוֹ מַה
אָמַר אֱלֹהִים: יד וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל־מֹשֶׁה אֶהְיֶה אֲשֶׁר אֶהְיֶה
וַיֹּאמֶר כֹּה תֹאמַר לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶהְיֶה שְׁלַחְנִי אֵלֵיכֶם:
טו וַיֹּאמֶר עוֹד אֱלֹהִים אֶל־מֹשֶׁה כֹּה תֹאמַר אֶל־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל
יְהוָה אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵיכֶם אֱלֹהֵי אַבְרָהָם אֱלֹהֵי יִצְחָק וְאֱלֹהֵי
יַעֲקֹב שְׁלַחְנִי אֵלֵיכֶם וְהִשְׁמִי לַעֲלֹם וְזֶה זְכָרִי לְדֹר דָּר:

רס"ו

אֶהְיֶה עִמָּךְ, וְזֶה שְׁפָלִית בְּשִׁלְחוֹתְךָ לָךְ הָאוֹת עַל הַבְּטָחָה חֲסֵרַת שְׁאֵנִי
מִבְּטִיחֶךָ, שֶׁכְּשֶׁפְּלוֹיִס מִמִּצְרַיִם תַּעֲבֹדוּן אוֹתִי עַל הַהָר הַזֶּה, שֶׁקִּבְּלִי
הַפּוֹרָה עָלַי, וְהִיא הַזְכוּת הַעוֹמֶדֶת לְיִשְׂרָאֵל. וְהוֹגֶמֶת לָשׁוֹן זֶה מִלִּינִי, "וְזֶה
לָךְ הָאוֹת אֲכֹל הַשֶּׁנֶה סִפִּית וְגו'" (ישעיה לו, ט), מִפְּלֵט סִפְחֵרִיב שֶׁהִיא לָךְ
לֹאֹת עַל הַבְּטָחָה חֲסֵרַת, שֶׁלְּכֹלֶס חֲרִיבָה מִפִּירֹת וְאֵנִי חֲזָרְךָ הַסִּפְחִיב:
(יב) אֶהְיֶה אֲשֶׁר אֶהְיֶה. אֶהְיֶה עִמָּךְ בְּזֶרֶה זֹאת אֲשֶׁר אֶהְיֶה עִמָּךְ
בְּשִׁעֲבוֹד שֶׁלֹּא מִלְכִּיּוֹת. אָמַר לִפְנֵי: רְבוּנוֹ שֶׁל עוֹלָם, מִה אֵנִי מִזְכִּיר לָהֶם
זֶרֶה חֲסֵרַת, דְּיִים בְּזֶרֶה זו. אָמַר לוֹ: יִפֶּה אֲמַרְתָּ, "כֹּה תֹאמַר וְגו'" (שמות
רבה ג, ו; ברכות טז: טז) (טו) זֶה שְׁמִי לַעֲלֹם. חֲסֵר וְיָ, לֹמַר הַעֲלִימֵהוּ שֶׁלֹּא
יִקְרָא בְּכַתְּבוֹ (שמות רבה טז: טז) פִּסְחִים ט: וְזֶה זְכָרִי. לִמְדוּ הֵיאֵךְ נִקְרָא (טז
וטז), וְכֵן דָּוָד הוּא אֹמֵר "ה' שְׁמֶךְ לַעֲלֹם ה' זְכָרְךָ לְדֹר וָדֹר" (תהלים קלח, יג):

(י) וַעֲתָה לָכֵה וְאַשְׁלַחְךָ אֶל פְּרָעָה. וְאֵם תֹּאמַר מִה פּוֹטִיל, וְהוֹצֵא
אֶת עַמִּי, יוֹטִילֵנוּ דְּבָרֶיךָ וְתוֹלִיִס מִשֶּׁס: (יא) מִי אֲנֹכִי. מִה אֵנִי חֲשׂוֹב
לְדָבָר טַס הַמִּלְכִּיב: וְכִי אוֹצִיא אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל. וְאֵךְ אֵם חֲשׂוֹב אֵנִי, מִה
זְכוּ יִשְׂרָאֵל שִׁיעֲטָה לָהֶם נִם וְאוֹלִיִס מִמִּצְרַיִם (שמות רבה ג, ד: יב) וַיֹּאמֶר
בִּי אֶהְיֶה עִמָּךְ. הַשִּׁיבֵנוּ עַל רִאשׁוֹן רִאשׁוֹן וְעַל חֲתָרוֹן חֲתָרוֹן. שְׁחִמְרָךְ "מִי
אֲנֹכִי כִּי אֵלֶךְ אֶל פְּרָעָה", לֹא שֶׁלֶךְ הִיא כִּי אֵם מִשְׁלִי, בִּי אֶהְיֶה עִמָּךְ.
וְזֶה הַמִּקְרָא חֲסֵר רְחִיט בְּסִנֵּה לָךְ הָאוֹת בִּי אֲנֹכִי שְׁלַחְתִּיךָ וְשִׁפְלִית
בְּשִׁלְחוֹתִי, וְכִדְלִי אֵנִי לְהַלִּיל, פֶּאֶשֶׁר רְחִיט הַסִּנֵּה עוֹשֶׂה שְׁלִיחוֹתִי וְחִינֵנוּ חוֹבֵל
כֶּךְ שֶׁלֶךְ בְּשִׁלְחוֹתִי וְחִינֵךְ נִזְוֵק. וְשִׁחֲלָתָ מִה זְכוּת יֵשׁ לְיִשְׂרָאֵל שִׁיִּלְחוּ מִמִּצְרַיִם,
דְּבָר גְּדוֹל יֵשׁ לִי עַל הוֹלָאָה זו, שֶׁהִרִי עֲתִידִים לְקַבֵּל הַפּוֹרָה עַל הַהָר
הַזֶּה לְסוֹף שְׁלֶשֶׁה חֲדָשִׁים שִׁיִּלְחוּ מִמִּצְרַיִם (שמות רבה ג, ד: דבָּר חֲסֵר, בִּי

14. אֶהְיֶה אֲשֶׁר אֶהְיֶה — I Shall Be As I Shall Be.

⚡ Don't Worry Them

אֶהְיֶה אֲשֶׁר אֶהְיֶה. אָמַר לוֹ הַקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא לְמֹשֶׁה: לָךְ אָמַר לָהֶם
לְיִשְׂרָאֵל, אֵנִי הֵייתִי עִמָּכֶם בְּשִׁעֲבוֹד וְהוּא וְאֵנִי אֶהְיֶה עִמָּכֶם בְּשִׁעֲבוֹד
מִלְכִּיּוֹת. אָמַר לִפְנֵי: רְבוּנוֹ שֶׁל עוֹלָם, דְּיִה לְצָרָה בְּשִׁעֲבוֹתָהּ. אָמַר לוֹ
הַקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא: לָךְ אָמַר לָהֶם "אֶהְיֶה שְׁלַחְנִי אֵלֵיכֶם" (ברכות ט:):

In the previous *pasuk*, Moshe asked Hashem what he should tell the Jews if they ask for Hashem's Name. Our *pasuk* tells us, Hashem answered Moshe, "I Shall Be As I Shall Be." The *pasuk* continues, and Hashem said, "So shall you say to the Children of Israel, 'I Shall Be has sent me to you.'" Since the *pasuk* already said that Hashem was speaking, why does it repeat "and Hashem said"?

The *pasuk* is hinting to a conversation that took place between Hashem and Moshe.

Hashem told Moshe, "My Name is, *I Shall Be As I Shall Be*, meaning: I am with the Jews in Mitzrayim, and will continue to be with them when other nations rule over them."

Moshe protested, "It is enough for the Jews to have to deal with future suffering when it actually comes. Why do we need to tell them about it now?"

Hashem answered, "I did not mean that you should tell them the entire Name — *I Shall Be As I Shall Be*. Rather, you should say only, '*I Shall Be has sent me to you*,' which means that I am with them in Mitzrayim" (*Berachos* 9b).

⁹ And now, behold! the outcry of the Children of Israel has come to Me, and I have also seen the oppression with which the Egyptians oppress them. ¹⁰ And now, go and I shall dispatch you to Pharaoh and you shall take My people the Children of Israel out of Egypt.”

Moshe's doubts
and God's
reassurance

¹¹ Moshe replied to God, “Who am I that I should go to Pharaoh and that I should take the Children of Israel out of Egypt?”

¹² And He said, “For I shall be with you — and this is your sign that I have sent you: When you take the people out of Egypt, you will serve God on this mountain.”

The Names
of God

¹³ Moshe said to God, “Behold, when I come to the Children of Israel and say to them, ‘The God of your forefathers has sent me to you,’ and they say to me, ‘What is His Name?’ — what shall I say to them?”

¹⁴ HASHEM answered Moshe, “I Shall Be As I Shall Be.” And He said, “So shall you say to the Children of Israel, ‘I Shall Be has sent me to you.’” ¹⁵ God said further to Moshe, “So shall you say to the Children of Israel, ‘HASHEM, the God of your forefathers, the God of Avraham, the God of Yitzchak, and the God of Yaakov, has dispatched me to you. This is My Name forever, and this is My remembrance from generation to generation.’”

15. זה שמי לעלם — This is My Name forever, and this is My remembrance from generation to generation.

§ Two Names

Hashem's *Shem HaMeyuchad*, “Primary” Name, is spelled *yud, kei, vav, kei* (יהוה), but it is usually pronounced as *aleph, dalet, nun, yud* (אדני).

זה שמי לעלם. סבר רבא למדרשה בפירקא, אמר ליה הווא סבא, “לעלם” כתיב. רבי אבינא רמי, כתיב “זה שמי לעלם, וזה זכרי לדר דר.” אמר הקדוש ברוך הוא: לא בשאני נכתב אני נקרא, נכתב אני ביו”ד ה”א ונקרא אני בא”ף דל”ת (פסחים ג, קידושין עא).

Rava wanted to teach in public about pronouncing the *Shem HaMeyuchad*.

An old man said to him, Our *pasuk* says, *Zeh shemi l’olam*, זה שמי לעלם — *This is My Name forever*. Because the word *l’olam* (לעלם) is spelled without a *vav* (ו) after the *y*, and the Torah has no vowels, the word can be read as *l’aleim*, לעלם, which means, to *hide*. This teaches that one may not say Hashem’s Primary Name out loud or reveal its meaning.

Our *pasuk* says the word זה, *this is*, two times, to teach us that Hashem’s Name takes two forms: זה שמי לעלם, *This is My Name “l’aleim,”* to *hide*, refers to the Name *yud-kei-vav-kei*, which is not pronounced.

וזה זכרי לדר דר, *and this is My remembrance from generation to generation*, refers to the Name *aleph, dalet, nun, yud*, which is the way we are told to pronounce Hashem’s Name throughout the generations (*Pesachim* 50a; *Kiddushin* 71a).¹⁰⁰

§ Once in Seven Years

Hashem's *Shem HaMeyuchad*, “Primary” Name, is

spelled *yud, kei, vav, kei* (יהוה), but we may not pronounce it as it is spelled.

זה שמי לעלם. שם בן ארבע אותיות, חכמים מוסיין אותו לתלמידיהן פעם אחת בשבוע, ואמרי לה פעמים בשבוע. אמר רב נחמן בר יצחק: מסתברא כמאן דאמר פעם אחת בשבוע, דכתיב “זה שמי לעלם, לעלם כתיב (קידושין עא).

Some say that the Sages should teach their students the deeper meaning of the *Shem HaMeyuchad* only once in seven years. Others say it may be taught twice in seven years.

It makes sense that it may be taught only once in seven years. Our *pasuk*, referring to the *Shem HaMeyuchad*, says, *This is My Name l’olam*, לעלם, *forever*, and we understand the word *l’olam* (לעלם) as if it says *l’aleim* (לעלם), to *hide*.¹⁰¹ Therefore, this Name should be hidden for as long as possible, and should be taught only once in seven years (*Kiddushin* 71a).

§ Forgetting Hashem’s Name

זה שמי לעלם. עשרה פעמים היה כהן גדול מקביר את השם ביום הכפורים... הקרובים היו נופלין על פניהן הרחוקים היו אומרים: ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד, אילו ואילו לא היו זזים משם עד שהוא מתעלם מהן, “זה שמי לעלם.” זה שמי לעלם (ירושלמי יומא ג, ט).

During the *avodah* (Temple service) of Yom Kippur, the Kohen Gadol said the *Shem HaMeyuchad*, Hashem’s Four-letter Name (*yud, kei, vav, kei*)¹⁰² ten times. The people who heard him saying the Name, would bow and say, *Blessed is the Name of the Glory of His Kingship forever and ever* (ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד). The people who were farther away could not hear the Name of Hashem, so they would say *Blessed*, etc. without bowing. Even the people who were close enough to hear the Name would miraculously forget it by the time they left the *Beis HaMikdash*.

100. See Schottenstein Edition, note 50. 101. See previous discussion. 102. See Schottenstein Edition, 23b note 33.

טו אויל ותכנוש ית סבי ישראל ותימר להו' יי אלהא דאבהתכון אתגלי לי אלהא דאברהם יצחק ויעקב למימר מדבר דכירנא יתכון וית דאתעבד לכון במצרים: יז ואמרית אסיק יתכון משעבוד מצראי לארע כנענאי וחתאי ואמוראי ופרזאי וחזאי ויבוסאי לארעא עבדא חלב ודבש: יח ויקבלון למימר ותייתי את סבי ישראל לות מלכא דמצרים ותימרון לה יי אלהא דיהודאי אתקרי עלנא וכען גזיל כען מהלך תלתא יומין במדברא ונדבח קדם יי אלהנא: טי וקדמי גלי ארי לא ישבוק יתכון מלכא דמצרים למינל ולא מן קדם דחילה תקיף: כ ואשלח פון ית מחת גברתי ואמחי ית מצראי בכל פרשתי די אעבד ביניהון ובתר כן ישלח יתכון: כא ואמן ית עמא הדין לרחמין בעיני מצראי ויהי ארי תהכון לא תהכון ריקנין: כב ותשאל אתמא משכבתה ומקריבת ביתה מנין דכסף ומנין דדבב ולבושין ותשון על בניכון ועל בנתיכון ותרוקנון ית מצרים:

חמישי טז לך ואספת את זקני ישראל ואמרת אלהם יהוה אלהי אבותיכם נראה אלי אברהם יצחק ויעקב לאמר פקד פקדתי אתכם ואת העשוי לכם במצרים: יז ואמר אעלה אתכם מעני מצרים אל-ארץ הכנעני והחתי והאמרי והפרזי והחזי והיבوسی אל-ארץ זבת חלב ודבש: יח ושמעו לקלך ובאת אתה וזקני ישראל אל-מלך מצרים ואמרתם אליו יהוה אלהי העבריים נקרה עלינו ועתה נלכה-נא דרך שלשת ימים במדבר ונבחה ליהנה אלהינו: טי ואני ידעתי כי לא-יתן אתכם מלך מצרים להלך ולא ביד חזקה: כ ושלחתי את-ידי והכיתי את-מצרים בכל נפלאתי אשר אעשה בקרבך ואחר-יכן ישלח אתכם: כא ונתתי את-חן העם-הזה בעיני מצרים והיה כי תלכון לא תלכו ריקם: כב ושאלה אשה משכנתה ומגרת ביתה כלי-כסף וזהב ושמלת ושמתם על-בניהם ועל-בנותיהם ונצלתם את-מצרים:

רס

כג, ד, "ואנכי חקרה כה" (ש טו), חכה נקרה מאתו הלום: (יט) לא יתן אתכם מלך מצרים להלך. אם אין אני מראה לו ידי החזקה. כלומר, כל עוד שאין אני מודיעו ידי החזקה לא יתן חתכם להלך: לא יתן. ופסוקיו: "לא ישבוק", כמו "על כן לא נפתח" (בראשית כ, ו), "לא נקטו חללים להרע עמדי" (שם לא, ח), וכן לשון חמינה הם. ויש מפרשים ולא ביד חזקה. ולא בשביל שידו חזקה, כי מאז חשלה את ידי והכיתי את מצרים וגו' (פסוק כג) ומתרגומין אותו ולא מן קדם דחילה תקיף. משמו על

(טז) את זקני ישראל. מיוחדים לשיבה (יומא כח). ואם פאמר זקנים סהם, היך אפשר לו לאסוף זקנים של גשם רבוא: (יח) ושמעו לקלך. מחליטה, מפיון שפאמר להם לשון זה ומידו ישמעו לקולך, שפבר סימן זה מסור צידם מייעבד ומיוסף שגלגון זה הם נגאלים. יעקב אמר להם "ואלהים פקד ופקד חתכם" (בראשית ג, כד), יוסף אמר להם "פקד ופקד חללים חתכם" (שם כה; שמות רבא ג, ח): ואלהי העבריים. יד' וסירה קמו לטער מפות: נקרה עלינו. לשון מקרה, וכן "ויקר אלהים" (במדבר

We learn this from the way the word לעלם is spelled in our pasuk, *This is My Name l'olam* (לעלם) forever, which can also be read *This is My Name l'aleim* (לעלם), to hide.¹⁰³ One of the ways in which it was hidden was that the people who heard the Name forgot it soon afterward (*Yerushalmi Yoma 3:7*).¹⁰⁴

16. *Go and gather the elders of Israel.* — *לך ואספת את זקני ישראל.*

Yeshivos in Mitzrayim

לך ואספת את זקני ישראל. מימיהן של אבותינו לא פרשה ישיבה מהם, היו במצרים, ישיבה עמהם, שנאמר "לך ואספת את זקני ישראל" (יומא כח):

From the earliest times in Jewish history, our ancestors established yeshivos and studied Torah in them.

In our pasuk, Hashem tells Moshe, *Go and gather the ziknei Yisrael* (זקני ישראל), the elders of Israel. The term *zakein*, זקן, is an acronym for *zeh kanah* (זה קנה), which means, *this one has acquired [wisdom]*. This tells us that the Jews in Mitzrayim studied in yeshivos and acquired Torah knowledge (*Yoma 28b*).

I have surely remembered you. — *פקד פקדתי אתכם.*

A Pasuk of Remembrance

פקד פקדתי אתכם. אין פוחתין מעשרה מלכיות, מעשרה זכרונות, מעשרה שופרות ... פקדונות הרי הן בזכרונות... ובגוף "פקד פקדתי אתכם" (ראש השנה לב):

Translated literally, the phrase פקד פקדתי אתכם in our pasuk means, *I have surely taken note of you*.

In the Mussaf prayer of Rosh Hashanah, we must say

103. See above, "Two Names." 104. It is unclear what it means to "forget" Hashem's Name, since we know how it is spelled and

¹⁶ Go and gather the elders of Israel and say to them, ‘HASHEM, the God of your forefathers, has appeared to me, the God of Avraham, Yitzchak, and Yaakov, saying, “I have surely remembered you and what is done to you in Egypt.”’¹⁷ And I have said, ‘I shall bring you up from the affliction of Egypt to the land of the Canaanite, the Chittite, the Amorite, the Perizzite, the Chivvite, and the Yevusite, to a land flowing with milk and honey.’

The request to
the Egyptians

¹⁸ “They will heed your voice. You and the elders of Israel shall come to the king of Egypt and say to him, ‘HASHEM, the God of the Hebrews, happened upon us. And now, please let us go on a three-day journey in the Wilderness, and we shall bring offerings to HASHEM, our God.’”¹⁹ I know that the king of Egypt will not allow you to go, except through a strong hand. ²⁰ I shall stretch out My hand and I shall strike Egypt with all My wonders that I shall perform in its midst, and after that he will send you out. ²¹ I shall grant this people favor in the eyes of Egypt, so that it will happen that when you go, you will not go empty-handed. ²² Each woman shall request from her neighbor and from the one who lives in her house silver vessels, gold vessels, and garments; and you shall put them on your sons and daughters, and you shall empty out Egypt.”

רש"י

לללנו" וירמיה ז, י, לשון נפטר. וכל נ"ן שהיא באה צריכה לפרקים ונפלת ממנה, כנו"ן של נוגף, נושא, נותן, נושך, כשהיא מדברת לשון ופעלתם תנקד בשב"א צחטוף, כגון "ונשאתם את אביכם" (בראשית מה, יט), "ונתתם להם את ארץ הגלעד" (במדבר לב, כט), "ונמלתם את פשר ערלתכם" (בראשית יז, יא). לכן אני אומר שזאת הנקודה בחיר"ק מן היסוד היא, ויסוד שם דבר נלול, והוא מן הלשונות הפעילים, כמו דבור, פפור, למוד, כשידבר בלשון ופעלתם ינקד בחיר"ק, כמו "ודברתם אל הסלע" (במדבר כ, ח), "וכפרתם את הבית" (יחזקאל מה, כ), "ולמדתם אותם את בניכם" (דברים יא, יט):

רבי יעקב צרבי מנחם לאמר ל"י: (בב) ומגרת ביתה. מאותה שהיא גרה אחת צרבי: ונצלתם. כפרגומה: ומרוקן. וכן "וינלנו את מלכים" (שמות יב, לו), "וינלנו בני ישראל את עדים" (שמות לג, ו), והג"ן צו יסוד. ומנחם חזרו צמחצרת לז"י עס "וינל חללים את מקנה חזיקם" (בראשית לא, ט), "חשך העיל חללים מאבניו" (שם טז). ולא יאמנו דבריו, כי אם לא היתה הגו"ן יסוד והיא נקודה בחיר"ק לא תהא משמשת בלשון ופעלתם אלא בלשון ופעלתם, כמו "ונסחתם מעל האדמה" (דברים כח, טג), "ונפתם ציד אויב" (ויקרא כו, כה), "ונפתם לפני אויביכם" (שם יז), "ונפתם בתוכה" (יחזקאל כב, כא), "ואמרתם"

ten *pesukim* of Remembrance (*Zichronos*), which describe how Hashem remembers all the deeds of people and examines them on Rosh Hashanah.

Some *pesukim* in the Torah describe Hashem's remembering with a form of the word פקד, literally, *take note*.

One opinion holds that Hashem "taking note" of a person's deeds or a situation is similar to "remembering" them, and a *pasuk* with this expression — like ours — can be used as one of the *pesukim* of Remembrance (*Rosh Hashanah* 32b).¹⁰⁵

17. ואמר אעלה אתכם מעני מצרים... אל ארץ זבת חלב ודבש. — And I have said, "I shall bring you up from the affliction of Egypt...to a land flowing with milk and honey."

⚡ Not All of Eretz Yisrael

ואמר אעלה אתכם מעני מצרים אל ארץ הבשנה... אל ארץ זבת חלב ודבש. רבי יוסי בשם רבי שמעון בן לקיש. רבי יונה רבי זעירה בשם רבי חנינה: ששה עשר מיל חיוור חיוור לציפורין הן ארץ זבת חלב

ודבש. אמר רבי יונה: מאן דמקדר אילין שיגרוניה דבישן מינהון. מאן דמקדר הדא ביקעת גניסר מינהון. מתיבין לרבי יונה הא כתיב "ואמר אעלה אתכם מעני מצרים אל ארץ טובה ורחבה אל ארץ זבת חלב ודבש" אמר לון: אשר בה זבת חלב ודבש (ירושלמי ביכורים א, ח):

R' Yonah says that although Eretz Yisrael is described as a land "flowing with milk and honey," only the sixteen-*mil* by sixteen-*mil* area¹⁰⁶ around the city of Tzippori has this quality.¹⁰⁷

The Sages asked R' Yonah: In our *pasuk*, Hashem tells the Jews, "I shall bring you... to a good and spacious land, to a land flowing with milk and honey."¹⁰⁸ Since the first part of the *pasuk*, "a good and spacious land," applies to the entire Eretz Yisrael, the end of the *pasuk* — "a land flowing with milk and honey," must also apply to the entire Land!

R' Yonah answered: The Torah means that Eretz Yisrael, which as a whole is good and spacious, has an area within it that "flows with milk and honey" (*Yerushalmi Bikkurim* 1:8).

pronounced. See Schottenstein Edition, 23b note 44. 105. See Schottenstein Edition, notes 14 and 17. 106. Sixteen *mil* is 9.6-11.5 miles (15.4-18.4 km.). 107. See above, "Where the Milk and Honey Are." 108. Actually, our *pasuk* says only the beginning and end of the quote: *I shall bring you up from the affliction of Egypt... to a land flowing with milk and honey*. *Yerushalmi* inserts the words "to a good and spacious land" from *pasuk* 8 above (see Schottenstein Edition, 10a note 17).

א וַיֹּאמְרוּ מֹשֶׁה וְאַמֵּר וְהָאֵל לֹא יִהְיֶה מִן־לִי
וְלֹא יִקְבְּלוּן מִנִּי אֲרִי יִימְרוּן לֹא אֲתֹגֵלִי
לָךְ יִי: ב וַאֲמַר לָהּ יִי מִה דִּין בִּידְךָ וַאֲמַר
חוּטְרָא: ג וַאֲמַר רְמוּהִי לְאַרְעָא וּרְמַהִי
לְאַרְעָא וְהָיָה לְחַוִּי וְעֶרְק מֹשֶׁה מִן
קְדָמוֹהִי: ד וַאֲמַר יִי לְמֹשֶׁה אוֹשִׁיט יְדְךָ
וְאֶחָד בְּזִנְבָה וְאוֹשִׁיט יְדָה וְאֶתְקַף בָּהּ
וְהָיָה לְחוּטְרָא בִידָה: ה בְּדִיל דִּיהִמְנוֹן
אֲרִי אֲתֹגֵלִי לָךְ יִי אֱלֹהָא דְאַבְרָהָמָה
אֱלֹהָהּ דְאַבְרָהָם אֱלֹהָהּ דִּיִּצְחָק וְאֱלֹהָהּ
דִּיִּעֲקֹב: ו וַאֲמַר יִי לָהּ עוֹד אֲעִיל כְּעַן
יְדְךָ כְּעֵטְפָא וְאֲעִיל יְדָה כְּעֵטְפָא וְאַפְקָה
וְהָא יְדָה חוּרָא כְּתִלְגָא: ז וַאֲמַר אֲתִיב
יְדְךָ לְעֵטְפָא וְאֲתִיב יְדָה לְעֵטְפָא וְאַפְקָה
מֵעֵטְפָא וְהָא תִּבְתָּ הוּת כְּבִשְׂרָה: ח וְהָיָה
אִם לֹא יִהְיֶה מִן־לִי וְלֹא יִקְבְּלוּן לְקַל אֲתָא
קְדָמָא וְיִהְיֶה מִן־לִי לְקַל אֲתָא בְּתַרְגָּמָה:
ט וְהָיָה אִם לֹא יִהְיֶה מִן־לִי לְתַרְזִין אֲתִיב
הָאֵלִין וְלֹא יִקְבְּלוּן מִנִּי וְתִסָּב מִמִּינִי
דְּכִנְהָרָא וְתִשׁוּד לִיבִשְׂתָא וְיִהוּן מִינִי
דִּי תִסָּב מִן־בְּהָרָא וְיִהוּן לְדָמָא בִּיבִשְׂתָא:

[ד] א וַיֹּאמְרוּ מֹשֶׁה וְאַמֵּר וְהָאֵל לֹא יִהְיֶה מִן־לִי
כִּי יֹאמְרוּ לֹא־נִרְאָה אֵלֶיךָ יְהוָה: ב וַיֹּאמֶר אֵלֶיךָ יְהוָה מִה־
זֶה [מזה ב] בִּידְךָ וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה: ג וַיֹּאמֶר הַשְׁלִיכֵהוּ אַרְצָה
וַיִּשְׁלַכְהוּ אַרְצָה וַיְהִי לְנֶחֱשׁ וַיִּנָּס מֹשֶׁה מִפָּנָיו: ד וַיֹּאמֶר יְהוָה
אֶל־מֹשֶׁה שְׁלַח יְדְךָ וְאַחֲז בְּזִנְבוֹ וַיִּשְׁלַח יְדוֹ וַיַּחֲזֹק בּוֹ וַיְהִי
לְמֹטָה בְּכַפּוֹ: ה לִמְעַן יֵאמְרוּ כִּי־נִרְאָה אֵלֶיךָ יְהוָה אֱלֹהֵי
אֲבֹתָם אֱלֹהֵי אֲבֹרָהִם אֱלֹהֵי יִצְחָק וְאֱלֹהֵי יַעֲקֹב: ו וַיֹּאמֶר
יְהוָה לוֹ עוֹד הִבֵּאתִי יְדְךָ בְּחִיקְךָ וַיָּבֵא יְדוֹ בְּחִיקוֹ וַיּוֹצֵאֵהּ
וְהָיָה יְדוֹ מִצְרַעַת בְּשַׁלְגָּא: ז וַיֹּאמֶר הִשָּׁב יְדְךָ אֶל־חִיקְךָ וַיִּשָּׁב
יְדוֹ אֶל־חִיקוֹ וַיּוֹצֵאֵהּ מִחִיקוֹ וְהָיָה שִׁבְחָה בְּבִשְׂרוֹ: ח וְהָיָה
אִם־לֹא יֵאמְרוּ לָךְ וְלֹא יִשְׁמְעוּ לְקַל הָאֵת הָרֹאשׁוֹן וְהָאֲמִינוּ
לְקַל הָאֵת הָאַחֲרוֹן: ט וְהָיָה אִם־לֹא יֵאמְרוּ גַם לְשֹׁנֵי הָאֲתוֹת
הָאֵלֶּה וְלֹא יִשְׁמְעוּן לְקִלְךָ וּלְקַחַת מִמִּימֵי הַיָּאָר וְשִׁפְכֶתָּ
הַיִּבְשָׁה וְהָיוּ הַמַּיִם אֲשֶׁר תִּקַּח מִן־הַיָּאָר וְהָיוּ לְדָם בַּיּוֹשֶׁת:

רס"י

לְשׁוֹן הָרֶעַ: (ז) וַיּוֹצֵאֵהּ מִחִיקוֹ וְהָיָה שִׁבְחָה בְּבִשְׂרוֹ. מִכָּאן שְׁמֵדָה טוֹבָה
מִמֶּהרָת לְבָא מִמֶּדֶת פּוֹרְעָנוּת, שֶׁהִיא בְּרָאשׁוֹנָה לֹא נֶאֱמַר "מִחִיקוֹ" (שְׁמוֹת רַבָּה
שׁ יג: שַׁבָּת ג:א): (ח) וְהָאֲמִינוּ לְקַל הָאֵת הָאַחֲרוֹן. מִשְׁתַּמֵּר לָהֶם:
בְּשִׁבְלֵם לְקִיתָ עַל שִׁפְרֵי עֵלִים לְשׁוֹן הָרֶעַ יֵאמְרוּ לָךְ, שֶׁכֵּן לְמַדוּ כֵּךְ
שֶׁהַמִּצְוָה לְהִרְעֵ לָהֶם לֹקִים כְּגִנְעִים, כְּגִוֵּן פֶּרַעַת וְאִדְמִלְךָ בְּשִׁבְלֵי עָרָה:
(ט) וּלְקַחַת מִמִּימֵי הַיָּאָר. רָמַז לָהֶם שֶׁמֶכַח רֹאשׁוֹנָה נִפְרַע מִלְּהֹאֲתָם.
פִּירֵי, כְּשֶׁהַקֹּדֶשׁ בְּרִיךְ הוּא נִפְרַע מִן הָאֲוִמוֹת נִפְרַע מִלְּהֹאֲתָם תְּחִלָּה, שֶׁהִיוּ
עוֹבְדִים לִגְלוֹם הַמִּצְחָה אוֹתָם וְהַפֶּסֶס לָדָם: [וְהָיוּ הַמַּיִם אֲשֶׁר תִּקַּח מִן הַיָּאָר לָדָם
שֶׁתִּי פְעֻמִּים. נִרְאָה בְּעֵינֵי, אֲלוֹ נֶאֱמַר "וְהָיוּ הַמַּיִם אֲשֶׁר תִּקַּח מִן הַיָּאָר לָדָם
בַּיּוֹשֶׁת" שׁוֹמֵעַ חֲנִי שֶׁיִּדְּוֹ הֵם נִפְסָכִים לָדָם וְאִף כְּשִׁיִּדְּוֹ לֹאֲרִין יֵהִיוּ בְּהוֹיָסוֹן,

(ב) מִזֶּה בִּידְךָ. לָךְ נִפְסָכָה פִּיבָה חֲסֵת, לְדָרוֹשׁ. מִזֶּה שֶׁבִּידְךָ חֲסֵת תִּיבִי
לְלֹקוֹת, שֶׁשֶּׁשֶּׁסֶּס כְּשֶׁכֵּרִים (שְׁמוֹת רַבָּה ג, יב) וּפְשָׁטוֹ, כְּאִדָּם שְׁאוֹמֵר לְחִצְרוֹ:
מוֹדָה חֲסֵת שֶׁזֶּה שֶׁלְּפָנֶיךָ אֲחֵן הִיא. אוֹמֵר לוֹ: הֵן. אֲמַר לוֹ: הִרְיִי עוֹשֶׂה אוֹתָהּ
עַז: (ג) וַיְהִי לְנֶחֱשׁ. רָמַז לוֹ שֶׁסִּיפֵר לְשׁוֹן הָרֶעַ עַל יִשְׂרָאֵל וְאֲזַמְרוּ "לֹא
יֵאמְרוּ לָךְ" [וְהָיָה חֲמוּמָתוֹ שֶׁל נֶחֱשׁ: (ד) וַיַּחֲזֹק בּוֹ. לְשׁוֹן חֲסִינָה הִיא. וְהִרְבֵּה
יֵשׁ בְּמִקְרָא, "וַיַּחֲזִיקוּ הָאֲנָשִׁים בְּיָדוֹ" (בְּרַשִׁית יט, טז), "וְהִחֲזִיקָה בְּמַכְשָׁיו" (דְּבָרִים
כח, יא), "וְהִחֲזִיקָתִי בְּזִקְנִי" (שְׁמוּאֵל־א ז, לה). כֵּן לְשׁוֹן חֲזוֹק הַדְּבָרִים לְבִי"ת לְשׁוֹן
חֲסִינָה הִיא: (ו) מִצְרַעַת בְּשַׁלְגָּא. דָּרָךְ לְרַעַת לְהִיט לְכָנָה, "וְאִם בְּהִרְתָּ
לְכָנָה הוּא" וַיִּקְרָא יג, ד. אִף בָּחוֹת זֶה רָמַז לוֹ שֶׁלְשׁוֹן הָרֶעַ שֶׁכֵּן בְּאוֹמְרוֹ "לֹא
יֵאמְרוּ לָךְ", לְפִיכָךְ הִלָּקְהוּ בְּנִרְעָתָה (שְׁמוֹת רַבָּה שׁ יב:יג) כִּמּוֹ שֶׁלְקַחַת מִמִּימֵי הַיָּאָר עַל

4.

1. But they will not believe me. — והן לא יאמינו לי.

Punishment for Suspecting Wrongfully

וְהָיוּ לֹא יֵאמְרוּ לִי. הַחֹשֶׁד בְּכִשְׂרֵים לֹקֶה בְּגוֹפוֹ, דְּכִתִּיב: "וְהָיוּ לֹא יֵאמְרוּ לִי", וְגַלְיָא קָמִי קוֹדֵשׁא בְּרִיךְ הוּא דְּמַהֲיֵמֵנִי יִשְׂרָאֵל. אָמַר לוֹ: הֵן מֵאֲמִינִים
בְּנֵי מֵאֲמִינִים... דְּכִתִּיב "וַיֵּאמֶן הָעָם" (לֶחֱלֵן ד, לא)... מִמָּא דְלָקְהָ דְכִתִּיב
"וַיֹּאמֶר ה' לוֹ עוֹד הִבֵּאתִי יְדְךָ בְּחִיקְךָ וַיָּבֵא יְדוֹ בְּחִיקוֹ" (שְׁבַת צו):

If someone wrongfully suspects another person of sinning, he is punished with some kind of physical affliction.

In our *pasuk*, Moshe wrongly suspected the Jews, saying that they will not believe him when he says that Hashem sent him to redeem them from Mitzrayim. Hashem knew,

though, that the Jews would believe him.¹⁰⁹

In the *pesukim* that follow, Hashem gave him several signs to show the Jews. The last sign¹¹⁰ involved Moshe's hand becoming full of *tzaraas*.¹¹¹ Since Moshe suspected the Jews wrongly, part of his body was stricken with *tzaraas* (*Shabbos 97a*).¹¹²

2. What is that in your hand. — מה זה בידך.

Illustrious Lineage

מִה זֶה בִּידְךָ. "וַיִּסְרוּ שֵׁם וַיֹּאמְרוּ לוֹ מִי הִבִּיאָךְ הָלֵם וְמִה אֲתָה עוֹשֶׂה בְּיָדְךָ
וְמִה לָךְ פֶּה" (שׁוּפְטִים יח, ג). אָמַר לוֹ: לֹא מִמֹּשֶׁה קָא אֲתִית דְּכִתִּיב בִּיה
"מִה זֶה בִּידְךָ"... תַּעֲשֶׂה כְהֵן לְעִבְדֵיךָ וְנִרְהָ? (בבא בתרא קי):

109. Below, *pasuk* 31. note 13.

110. Below, *pasuk* 6.

111. A skin affliction described in *Vayikra* Ch. 13.

112. See Schottenstein Edition,

4 ¹ Moshe responded and said, “But they will not believe me and they will not heed my voice, for they will say, ‘HASHEM did not appear to you.’”
 Moshe doubts the people's faith ² HASHEM said to him, “What is that in your hand?” and he said, “A staff.” ³ He said, “Cast it on the ground,” and he cast it on the ground and it became a snake. Moshe fled from it. ⁴ HASHEM said to Moshe, “Stretch out your hand and grasp its tail.” He stretched out his hand and grasped it tightly, and it became a staff in his palm. ⁵ “So that they shall believe that HASHEM, the God of their forefathers, appeared to you, the God of Avraham, the God of Yitzchak, and the God of Yaakov.” ⁶ HASHEM said further to him, “Bring your hand to your bosom,” and he brought his hand to his bosom; then he withdrew it and behold, his hand had tzaraas, like snow. ⁷ He said, “Return your hand to your bosom,” and he returned his hand to his bosom; then he removed it from his bosom and behold, it reverted to be like his flesh. ⁸ “It shall be that if they do not believe you and do not heed the voice of the first sign, they will believe the voice of the latter sign. ⁹ And it shall be that if they do not believe even these two signs and do not heed your voice, then you shall take from the water of the River and pour it out on the dry land, and the water that you shall take from the River will become blood when it is on the dry land.”

In the times of the Judges, a man named Michah set up an idol in his house, and hired a person named Yonasan to serve as the priest for the idol. Yonasan was a grandson of Moshe.

A *pasuk*¹¹³ tells us that when people came to Michah's house and saw Yonasan, they were surprised that a grandson of Moshe had become a priest for an idol; they asked him a number of questions that hinted at their surprise.

One of the questions was, “And what do you do here (בְּיָדְךָ)?” They were hinting to our *pasuk*, and meant to say, “Since you descend from Moshe, whom Hashem asked, ‘What is that (זֶה) in your hand,’ how can it be that you are a priest for an idol?!” (*Bava Basra* 110a).

6. Hashem said further to him, “Bring your hand to your bosom.”

§ Try to End Arguments

וַיֹּאמֶר ה' לוֹ עוֹד הָבָא נָא יָדְךָ בְּחִיקְךָ. כָּל הַמְחֻזֵּק בְּמַחְלֻקָּתוֹ... רָאוּ לִי צִטְרָעַי. כְּתִיב הָבָא (בְּמִדְבָּר יו"ה) “בִּיד מֹשֶׁה לוֹ”, וְכִתִּיב הָתֵם “וַיֹּאמֶר ה' לוֹ עוֹד הָבָא נָא יָדְךָ בְּחִיקְךָ” (סנהדרין קי):

If someone is involved in an argument, he should look for any opportunity to end it, even if he is right.¹¹⁴ If a person does continue the dispute, he is punished with tzaraas.

We learn this from our *pasuk*. After Korach rebelled against Moshe, the Torah says¹¹⁵ that one *should not be like Korach and his assembly*, and continue an argument. The *pasuk* concludes, as Hashem spoke “by the hand of Moshe (בִּיד מֹשֶׁה) about him.”

The expression “by the hand of Moshe” is unusual; the Torah should have simply said, as Hashem spoke to Moshe. The Torah used this phrase to tell us that someone who

acts like Korach will receive the same punishment as did Moshe's hand; just as our *pasuk* tells us that Moshe's hand was stricken with tzaraas, someone who acts like Korach and continues an argument is also punished with tzaraas (*Sanhedrin* 110a).¹¹⁶

וַיֹּצֵא וְהָנָה יָדוֹ מִצִּרְעָתוֹ בְּשָׁלֵג — Then he withdrew it and behold, his hand had tzaraas, like snow.

§ The Good Comes Faster

וַיֹּצֵא וְהָנָה יָדוֹ מִצִּרְעָתוֹ בְּשָׁלֵג. מִדָּה טוֹבָה מִמְהֵרָת לְבֹא מִמְהֵרָת פּוֹרְעֵנוֹת דָּאִילוֹ בְּמִדָּת פּוֹרְעֵנוֹת כְּתִיב “וַיֹּצֵא וְהָנָה יָדוֹ מִצִּרְעָתוֹ בְּשָׁלֵג”, וְאִילוֹ בְּמִדָּה טוֹבָה כְּתִיב “וַיֹּצֵא מִחִיקוֹ וְהָנָה שָׁבָה בְּבָשָׂרוֹ”. מִחִיקוֹ הוּא דְשָׁבָה בְּבָשָׂרוֹ (שבת צו):

Hashem brings good things upon a person faster than He brings punishment.

We see this in our *pasuk* and the next one. Our *pasuk* tells us that Moshe brought his hand to his bosom; then he withdrew it and behold, his hand had tzaraas, like snow; it was only after Moshe withdrew [his hand] that it got tzaraas. The next *pasuk* tells us, [Hashem] said, “Return your hand to your bosom,” and he (Moshe) returned his hand to his bosom; then he removed it “from his bosom” and behold, it reverted to be like his flesh.

The words “from his bosom” are extra; the *pasuk* could have said then he removed it and behold, it reverted, etc. These extra words teach that Moshe's hand turned back into ordinary flesh “from his bosom,” i.e., while it was still inside, before he removed it.

The tzaraas disappeared sooner than it appeared, proving that a good thing happens faster than a punishment (*Shabbos* 97a).¹¹⁷

113. *Shoftim* 18:3. 114. See Schottenstein Edition, note 24. 115. *Bamidbar* 17:5. 116. See Schottenstein Hebrew Edition, notes 25 and 26. 117. See Schottenstein Edition, note 21.

וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה קְדָם יְיָ בָּבְעוּ יְיָ לֹא גִבֹר
דְּמִלּוּל אָנָּה אֶף מִתְמַלֵּי אֶף מִדְּקֻמוּזֵהוּ
אֶף מִמַּעֲדוֹן דְּמִלְתָּא עִם עֲבָדָךְ אֲרִי יָקִיר
מִמִּלֵּל וְעִמִּיק לִישׁוֹן אָנָּה: יא וַיֹּאמֶר יְיָ לֵה
מִן שׁוּי פּוּמָא לֵאנָשׁ אוּ מִן שׁוּי אֱלֹמָא
אוּ חֲרָשָׁא אוּ פִקְחָא אוּ עִירָא הֲלָא
אָנָּה יְיָ: יב וַיִּבְעֶן אֲוִיל וּמִימָרֵי יְהוָה עִם
פּוּמָא וְאַלְפִנָּה דִּי תַמְלִיל: יג וַיֹּאמֶר בָּבְעוּ
יְיָ שְׁלַח בָּעַן בְּיָד מִן דְּכֹשֶׁר לְמַשְׁלַח:
יד וַתִּקְרֶה רֹגְזָא דִּי בְמִשָּׁה וַיֹּאמֶר הֲלָא
אֲהֲרֹן אַחֲוָה לְנֹאֶה גִלְיָ קְדָמִי אֲרִי מִלְּלָא
יְמִלֵּל הוּא וְאֵף הוּא נִפְקֵי לְקַדְמוּתָךְ
וַיִּחְזַק וַיִּחַדֵּי בְלָבָה: טו וַתְּמַלֵּל עֲמָה
וַתִּשְׁוִי יָת פִּתְגָמָא בְּפּוּמָה וּמִימָרֵי
יְהִי עִם פּוּמָא וְעִם פּוּמָה וְאַלִּיף יִתְכּוֹן
יָת דִּי תַעֲבָדוּ: טז וַיְמַלִּיל הוּא לָךְ
עִם עֲמָה וַיְהִי הוּא יְהִי לָךְ לְמַתְרַגְמָן
וְאֵת תְּהִי לֵה לְרַב: יז וַיִּתֵּן הַטָּרָא הַדִּין
תַּסֵּב בִּידֶךָ דִּי תַעֲבִיד בַּהּ יָת אֲתִיָּא:

וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל-יְהוָה בִּי אֲדֹנָי לֹא אִישׁ דְּבָרִים אֲנֹכִי גַם
מִתְּמוּל גַּם מִשְׁלֹשׁ גַּם מֵאֵז דְּבָרָךְ אֶל-עַבְדְּךָ בִּי כְּבֹד-פֶּה
וּכְבֹּד לְשׁוֹן אֲנֹכִי: יא וַיֹּאמֶר יְהוָה אֵלָיו מִי שָׁם פֶּה לֹאֲדָם
אוּ מִי־יָשׁוּם אֵלֶם אוּ חֲרָשׁ אוּ פִקֵּחַ אוּ עִירָא הֲלָא אֲנֹכִי
יְהוָה: יב וַעֲתָה לָךְ וְאֲנֹכִי אֶהְיֶה עִם-פִּיךָ וְהוֹרִיתִיךָ אֲשֶׁר
תְּדַבֵּר: יג וַיֹּאמֶר בִּי אֲדֹנָי שְׁלַח-נָא בִּיד-תְּשַׁלַּח: יד וַיַּחֲרָאֵף
יְהוָה בְּמִשָּׁה וַיֹּאמֶר הֲלָא אֲהֲרֹן אַחִיךָ הֲלֹוִי יִדְעָתִי כִּי־דַבֵּר
יְדַבֵּר הוּא וְגַם הִנֵּה-הוּא יֵצֵא לְקִרְאָתְךָ וְרָאֶה וְשָׁמַח בְּלִבּוֹ:
טו וְדַבַּרְתָּ אֵלָיו וְשָׁמַתָּ אֶת-הַדְּבָרִים בְּפִיו וְאֲנֹכִי אֶהְיֶה עִם-פִּיךָ
וְעִם-פִּיהוּ וְהוֹרִיתִי אֶתְכֶם אֵת אֲשֶׁר תַּעֲשׂוּן: טז וְדַבֵּר-הוּא לָךְ
אֶל-הָעָם וְהִיָּה הוּא יְהִי־לָךְ לִפֶּה וְאֵתָה תְּהִי־לוֹ לְאַלְהִים:
יז וְאֶת-הַמַּטֶּה הַזֶּה תִּקַּח בְּיָדְךָ אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה-בּוֹ אֶת-הָאֵתָת: פ

רס"ה

י: הלא אנכי. ששמי' עשיתי כל זאת: (יג) ביד תשלח. ציד מי שחשה
רגיל לשלות, והוא אהרן שמות רבה סס. דבר אחר, ציד אחר שפירש לשלות,
שחין סופי להכניסם לארץ ולהיות גואלם לנתיב, יש לך שלוחים הרבה ופרקי
דרכי אליעזר מ: (יד) ויחר אף. רבי יהושע בן קרחה אומר: כל חרון אף
שצפורה נאמר צו רשע, וזה לא נאמר צו רשע ולא מנינו שצא עונש על
ידי אותו חרון. אמר לו רבי יוסי: אף צו נאמר צו רשע, הלא אהרן
אחיו הלווי, שהיה עתיד להיות לוי ולא כהן, וספיקא הייתי אומר לאת
משה, מפני לא יהיה בן אלה הוא יהיה כהן וחסה לוי, שנאמר "וימשה איש
האלהים צמיו יקראו על שצט הלוי" (דברי הימים א כג, יד; שמות רבה שס ז);
וזכרם (כז): הנה הוא יצא לקראתך. כשפירש למצרים: וראך ושמח
בלבו. לא כשחשה סבור שהיה מקפיד עליך שחשה עולה לגדולה. ומש
זכה אהרן לעדי החשן הנתון על הלב (שמות רבה שס; שבת קלט: טז) ודבר
הוא לך. כשצריך ידבר אל העם. וזה יוכיח על כל "לך ולי ולך ולכם
ולכם" הסמוכים לדבור שפירש לשון "על" ה: והיה לך לפה. למליץ
(ואונקלוס; שמות רבה שס) לפי שחשה כצד פה: לאלהים. לרצ (שס ושס) ולשר:

אכל עכשיו למדנו שלא יהיו דם עד שהיו ציצית: (י) גם מתמול וגו'.
למדנו שכל שצט ימים היה הקדוש צריך הוא מפנה את משה צסנה ללך
בשליחותו. "מתמול, שלשום, מאז דברך", הרי שלשה, ושלשה גמין רציון הם
(ירושלמי ברכות ט, ז) הרי שלשה, והוא היה עומד ציוס השביעי כשחמר לו
זאת עוד "שלח לא ציד תשלח" (להן פסוק יג), עד שחנה צו וקבל עליו וסדר
עולם רבה ה: ויקרא רבה יא, ו. וכל זה שלא היה רוצה ליפול גדולה על אהרן
אחיו שהיה גדול הימנו, וכדיא היה, שנאמר "להל אהרן אחיך הלוי וגו")
(להן פסוק יד), ועוד נאמר לעלי הפהן "הנגלה נגליתי אל בית אביך צהיורם
במצרים" (שמואל א כ, כז), הוא אהרן. וכן "ואודע להם צהרן מצרים" (ויחזקאל
כ, ה), "ואמר חלקם איש שקלי עיניו השליכו" (שס ז), וחזקה נבואה לאהרן
נאמר (שמות רבה שס טז): כבד פה. ככבדות חני מדבר. ובלשון "ע"ז
צל"ו: (יא) מי שם פה וגו'. מי למדך לדבר כשהיית גדון לפני פרעה
על המצרי: או מי יושם אלים. מי עשה פרעה חכם שלא נחמץ צמנות
הריגתך, ואת משתיו חרשים שלא שמו צמנותו עליך, ולא שפיקטורין
ההורגים מי עשאים עושים שלא ראו כשצחקת מן הבימה ונמלטת (תנחומא

Then Hashem said to him, "Who makes a mouth for man, or who makes one mute."

Hashem Can Do Anything

מי שם פה לאדם או מי יושם אלים. בשעה שברח משה מפני פרעה
נעשו כל אבולוסין שלו אילמין. ובמהן חרשין ומהן סומין. אמר לאילמין:
היכן הוא משה ולא היו מדברים. אמר לחרשין: ולא היו שומעין. אמר
לסומין: ולא היו רואין. הוא שהקדוש אמר לו למשה "מי שם פה לאדם
או מי יושם אלים" (ירושלמי ברכות ט, א):

Hashem commanded Moshe to go to Pharaoh and demand that he release the Jews. Moshe, however, said,¹¹⁸

"Please, my Lord, I am not a man of words... for I am heavy of mouth and heavy of speech."

Hashem's answer to him in our *pasuk* — "Who makes a mouth for man, or who makes one mute or deaf, or sighted or blind? Is it not I, Hashem?" — was hinting to what happened to Moshe earlier, when he escaped from Pharaoh.¹¹⁹

Pharaoh had sentenced him to death for killing an Egyptian, but Moshe was able to escape.¹²⁰ As he was escaping, Pharaoh asked his advisers where Moshe was. However, none of them were able to stop his escape, because Hashem made some of them mute, some of them deaf, and some of them blind. The mute advisers could not

118. In the previous *pasuk*. 119. See above, 2:15. 120. See above, 2:14-15.

- Moshe's desperate plea ¹⁰ Moshe replied to HASHEM, "Please, my Lord, I am not a man of words, not since yesterday, nor since the day before yesterday, nor since You first spoke to Your servant, for I am heavy of mouth and heavy of speech."
- God's response ¹¹ Then HASHEM said to him, "Who makes a mouth for man, or who makes one mute or deaf, or sighted or blind? Is it not I, HASHEM? ¹² So now, go! I shall be with your mouth and teach you what you should say."
- Moshe's objections are overridden ¹³ He replied, "Please, my Lord, send through whomever You will send!" ¹⁴ The wrath of HASHEM burned against Moshe and He said, "Is there not Aharon your brother, the Levite? I know that he will surely speak; moreover, behold, he is going out to meet you and when he sees you he will rejoice in his heart. ¹⁵ You shall speak to him and put the words in his mouth; and I shall be with your mouth and with his mouth, and teach you both what you are to do. ¹⁶ He shall speak for you to the people; and it will be that he will be your mouth and you will be his leader. ¹⁷ And this staff you shall take in your hand, with which you shall perform the signs."

answer Pharaoh, the deaf advisers could not hear him, and the blind advisers could not see where Moshe went.

Here, Hashem was telling Moshe that just as He can make people mute, deaf, or blind, He can also make Moshe into a "man of words." Thus, there is no reason for him to refuse the mission (*Yerushalmi Berachos* 9:1).

🔔 Mute and Deaf

וַיֹּאמֶר ה' אֵלָיו מִי שֶׁם פֶּה לְאָדָם אוּ מִי יְשׁוּם אִלֶּם. "תִּתְּלֶמְנָה שְׂפָתַי שֶׁקֶר" (תהילים לא, יט), יִתְחַרְשֵׁן, יִתְפַּרְכוּ, יִשְׁתַּתְּקוּ. יִתְחַרְשֵׁן כְּמֹה דְאֵתָא אֶמֶר "וַיֹּאמֶר ה' אֵלָיו מִי שֶׁם פֶּה" (ירושלמי חגיגה ב, א):

A *pasuk*¹²¹ says, *May the lying lips be silenced* (תִּתְּלֶמְנָה). "Lying lips" refers to people who speak things that should remain hidden.¹²² These people will be punished "measure for measure" by becoming mute (אִלֶּם). Another meaning of the word תִּתְּלֶמְנָה is that they should *become deaf*.

We learn this from our *pasuk*, in which Hashem tells Moshe, "Who makes a mouth for man, or who makes one mute or deaf,... Is it not I, Hashem?" Hashem was saying that whether a person can or cannot speak is totally up to Him; He makes some people "with a mouth," i.e., with the ability to speak, and others *mute or deaf*. We see from this that both being mute and being deaf are the opposite of "having a mouth."¹²³ Thus, when the *pasuk* says that "lying lips" will be "silenced," it refers to deafness as well as muteness (*Yerushalmi Chagigah* 2:1).

14. בַּמֶּשֶׁה אָף ה' — The wrath of Hashem burned against Moshe.

🔔 Role Reversal

וַיֹּחֶר אָף ה' בַּמֶּשֶׁה, רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן קֶרְחָה אוֹמֵר: כָּל חֲרוֹן אָף שֶׁבִּתְּוָרָה נֶאֱמָר בּוֹ רוּשָׁם וְזֶה לֹא נֶאֱמָר בּוֹ רוּשָׁם. רַבִּי שְׁמַעוֹן בֶּן יוֹחִי אוֹמֵר: אָף

זֶה נֶאֱמָר בּוֹ רוּשָׁם, שְׁנֵאֲמָר "הֲלֹא אֶהְרֵן אֲחִיקָה הַלֵּוִי". וְהֲלֹא כֹהֵן הוּא? הֲבִי קֶאֱמָר, אֲנִי אֶמְרָתִי: אֵתָה כֹהֵן וְהוּא לֹא, עֲבָשׂוּ הוּא כֹהֵן וְאֵתָה לֹא (ובאים קב):

Whenever the Torah uses a form of the term "*burning anger*," it means that the anger was not just an emotion, but it had some impact.

In our *pasuk*, Hashem was angry at Moshe for refusing to accept the mission to speak to Pharaoh. What was the lasting effect of Hashem's anger?

Our *pasuk* continues, "*Is there not Aharon your brother, the Levi? I know that he will surely speak (to Pharaoh) ...*" Why does Hashem refer to Aharon as a Levi, when he was in fact a Kohen?

According to one opinion, had Moshe not angered Hashem, he would have become the Kohen and Aharon the Levi; now that Moshe angered Hashem, Aharon was made the Kohen and Moshe the Levi. This is what Hashem meant in our *pasuk*, "*Is there not Aharon your brother who was supposed to remain the Levi? I know that he will surely speak to Pharaoh; therefore, I will make him the Kohen instead of you.*"

According to the other opinion, this חֲרוֹן אָף is an exception to the rule, and had no lasting impact (*Zevachim* 102a).

וַיֵּרָא וְשִׂמַח בְּלִבּוֹ — And when he sees you he will rejoice in his heart.

🔔 Truly Happy

וַיֵּרָא וְשִׂמַח בְּלִבּוֹ. בְּשֶׁכֶר וַיֵּרָא וְשִׂמַח בְּלִבּוֹ" וְזֶה לְחֹשֶׁן הַמִּשְׁפָּט עַל לִבּוֹ (שבת קלט):

In our *pasuk*, Hashem reassures Moshe that Aharon will not be jealous of Moshe for being chosen as the redeemer,¹²⁴

121. *Tehillim* 31:19. 122. For example, what is above the heavens or below the earth (see *Chagigah* 11b). 123. In olden times, people who were deaf were usually also mute. Thus, a person who did not "have a mouth" was also deaf (see Schottenstein Edition, *Yerushalmi Chagigah* 11a note 32). 124. Aharon had reason to be jealous, since he was the older brother, and he had been the prophet for the Jews until then (see Schottenstein Edition, note 31).

יח וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה וְתָב לִנְתָּן יְיָ חֲמוּהִי וַיֹּאמֶר לֹה אֲוִיל כְּעַן וְאִיתוֹב לִנְתָּן אֲחִי דִי בְּמִצְרַיִם וְאֲחִי הַעֲד כְּעַן (אִינוֹן) קְנִימִן וַיֹּאמֶר יְתָרוֹ לְמֹשֶׁה אֲוִיל לְשָׁלֹם: יט וַיֹּאמֶר יי לְמֹשֶׁה בְּמִדְיָן אֲוִיל תוֹב לְמִצְרַיִם אֲרִי מִיתוֹ כָּל גְּבֵרִיא דְּבָעוּ לְמִקְטָלָה: כ וְנָסִיב מֹשֶׁה יָת אֶתְתָּה וְיָת בְּנוֹהִי וְיָת אֲרַבְבִּנּוֹן עַל חֲמָרָא וְתָב לְאַרְעָא דְּמִצְרַיִם וְנָסִיב מֹשֶׁה יָת חוּטְרָא דְּאֶתְעֵבִידוֹ בַּהּ נָסִין מִן קָדָם יי בִּידָה: כא וַיֹּאמֶר יי לְמֹשֶׁה

שְׂשִׁי יח וַיֵּלֶךְ מֹשֶׁה וַיֵּשֶׁב | אֶל-יֵתֶר חֲתָנּוֹ וַיֹּאמֶר לוֹ אֲלֶכָה נָא וְאָשׁוּבָה אֶל-אֲחִי אֲשֶׁר-בְּמִצְרַיִם וְאֶרְאֶה הָעוֹדֶם חַיִּים וַיֹּאמֶר יְתָרוֹ לְמֹשֶׁה לָךְ לְשָׁלוֹם: יט וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל-מֹשֶׁה בְּמִדְיָן לָךְ שָׁב מִצְרַיִם כִּי-מָתוּ כָּל-הָאֲנָשִׁים הַמְּבַקְשִׁים אֶת-נַפְשְׁךָ: כ וַיֵּקַח מֹשֶׁה אֶת-אִשְׁתּוֹ וְאֶת-בָּנָיו וַיֵּרָכְבּוּ עַל-הַחֲמֹר וַיֵּשֶׁב אֶרְצָה מִצְרַיִם וַיֵּקַח מֹשֶׁה אֶת-מִטָּה הָאֱלֹהִים בֵּידּוֹ: כא וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל-מֹשֶׁה

ר"ט

(שמות רבה ה, ד; נדרים סד:; כ) על החמור. חמור המיוחד. הוא החמור שהצא חזקיהו לטקידת יחזקאל, והוא שעתיד מלך המשיח להגלות עליו, שנחמד "עני ורכב על חמור" (וכריה ט, ט; פרקי דרבי אליעזר לא): וישב ארצה מצרים, ויקח משה את משה. אין מוקדם ומאוחר מדוקדקים במקרא:

(יח) וישב אל יתר חתנו. ליטול רשות, שהרי נאצט לו ושלח וזו ממדון כי אם פקדונו (שמות רבה ד, א). ונצטטה שמות היו לו: רעואל, יתר, יתרו, קני, חוצב, חצר, פטיאל (מכילתא ית, א): (יט) בי מתו כל האנשים. מי הם, דתן ואבירם. חיים היו, אלא שירדו מנכסיהם, והעני חשוד כמת

rather, when he sees you he will rejoice in his heart. As a reward for this, Aharon merited wearing the Choshen, the special breastplate of the Kohen Gadol. Since Aharon was truly happy for Moshe in his heart, he deserved to wear the Choshen on his heart (Shabbos 139a).

Go to peace. — לך לשלום. 18.

§ The Proper Blessing

לך לשלום. הנפטר מחברו אל יאמר לו לך בשלום, אלא לך לשלום, שהרי יתרו שאמר לו למשה "לך לשלום", עלה והצליח (ברכות סד, מועד קטן כט):

When a person's friend is leaving on a trip, he should not tell him, "Go with peace," but, "Go to peace."¹²⁵

Our *pasuk* says that when Moshe left to go to Mitzrayim, Yisro told him, "Go to peace." Moshe then went to Mitzrayim, and was successful in taking the Jews out of Mitzrayim. This shows that Yisro's blessing was a proper one, since Moshe went and succeeded (*Berachos 64a; Moed Katan 29a*).

Go, return to Egypt. — לך שב מצרים. 19.

§ Why Did Moshe Delay Circumcising His Son?

לך שב מצרים. גזולה מילה שכל זכות שעשה משה רבינו לא עמדו לו בשנתרשל מן המילה... אמר רבי: חס ושלום שמשה רבינו נתרשל מן המילה, אלא כך אמר: אמול ואצא סכנה היא... אמול ואשהא שלשה ימים, הקב"ה אמר לי "לך שב מצרים" (נדרים לא, ירושלמי נדרים ט, ט):

Moshe had a son right before he left for Mitzrayim, but he did not circumcise him on the eighth day. Hashem therefore sent an angel who tried to kill Moshe.¹²⁶

Moshe was certainly not careless about the mitzvah of circumcision. Rather, he knew that it is dangerous for a child to travel within three days of his circumcision. On the other hand, in our *pasuk* Hashem told Moshe, *Go, return to Egypt*, which implies that he must go there right away. Therefore, he had no choice but to leave without circumcising his son.

He was punished only later, when he got closer to Mitzrayim and stopped at an inn. At that point it was no longer dangerous to do the circumcision, but rather than immediately circumcise his son, he first dealt with arranging his lodging. That is why — and when — Hashem sent an angel to punish him¹²⁷ (*Nedarim 31b; Yerushalmi Nedarim 3:9*).

For all the people [who seek your life] have died. — בי מתו כל האנשים

§ Like Death

בי מתו כל האנשים. ופניות כמיתה, שנאמר "בי מתו כל האנשים" (נדרים ט:):

בי מתו כל האנשים. הנהו מי מיתתי, והא אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי כל מקום שנאמר "נצים", ו"נצבים" אינו אלא דתן ואבירם, אלא אמר ריש לקיש, שירדו מנכסיהן... ארבעה חשוכים במתים, אלו הן: עני, סומא, ומצורע, ומי שאין לו בנים. עני, דקתיב "בי מתו כל האנשים" (נדרים סד: עבודה זרה ה; ירושלמי נדרים ט, ב):

In our *pasuk*, Hashem tells Moshe that the people who wanted to kill him are dead. He is referring to the people who reported to Pharaoh that Moshe had killed an Egyptian and therefore deserved to die.

Who exactly were those people?

The rule is that whenever the Torah says the word נצים, quarreling, it refers to Dasan and Aviram.¹²⁸ The Torah told

125. "Peace" refers to spiritual completion. "Go to peace" means that the person should continue to grow and come closer to spiritual perfection. However, "Go with peace" (בשלום) means that the person has already achieved his spiritual level, and is going "with" the "peace" he already has. This happens only after a person dies, because as long as he is alive he can still improve himself. Therefore, saying "Go with peace" is like saying that the person should die (see Schottenstein Edition, note 20). 126. See below, *pasuk* 24. 127. See below, *pasuk* 24. 128. See Schottenstein Edition, note 13. See also above, 2:13.

Moshe
embarks
for Egypt

¹⁸ So Moshe went and returned to Yesser, his father-in-law, and said to him, “Let me now go back to my brethren who are in Egypt, and see if they are still alive.” And Yisro said to Moshe, “Go to peace.”

¹⁹ HASHEM said to Moshe in Midian, “Go, return to Egypt, for all the people who seek your life have died.”

²⁰ So Moshe took his wife and sons, mounted them on the donkey, and returned to the land of Egypt; and Moshe took the staff of God in his hand. ²¹ HASHEM said to Moshe,

us earlier¹²⁹ that Moshe saw *two Hebrew men נָצִים*, quarreling. Moshe rebuked them, and in revenge, they reported to Pharaoh that Moshe killed the Egyptian. Since the Torah uses the word נָצִים to describe these people, we know that they were Dasan and Aviram.

But since we find that Dasan and Aviram later joined in Korach's rebellion in the Wilderness,¹³⁰ they were certainly alive when Hashem told Moshe to go to Mitzrayim to speak to Pharaoh! What then did Hashem mean when He said that they had died?

We learn from here that someone who is poor is considered to be “dead,” in a sense. When Hashem said that Dasan and Aviram died, He meant that they had become poor and it was as if they were dead. Hashem was telling Moshe that he was no longer in danger, because now that Dasan and Aviram are poor, Pharaoh would no longer listen to them (*Nedarim 7b, 64b; Avodah Zarah 5a; Yerushalmi Nedarim 9:2*).¹³¹

§ A Good “Opening”

When a person makes a *neder* (vow), there is a process through which he can have his *neder* canceled. This involves finding an “opening,” a reason the person would not have made the *neder* if he had been aware of it.

בִּי מָתוּ כָּל הָאֲנָשִׁים. וְעוֹד אָמַר רַבִּי אֱלִיעֶזֶר: פּוֹתְחִין בְּגוֹלָדָא... מֵאִי טַעְמָא דְרַבִּי אֱלִיעֶזֶר? אָמַר רַב חֲסִידָא: דְּאָמַר קָרָא בִּי מָתוּ כָּל הָאֲנָשִׁים, וְהָא מִיָּתָה דְּגוֹלָדָא הוּא? מִכָּאן שְׁפּוֹתְחִין בְּגוֹלָדָא (נדרים סד; ירושלמי נדרים ט, ב):

R' Eliezer holds that even a “new development” (called “*nolad*”) can be used to cancel a *neder*. A “new development” is an unusual event that happens after the *neder* was made.

R' Eliezer learns this law from our *pasuk*. When Moshe married Tziporah, he promised his father-in-law Yisro that he would not leave Midian without his permission. Moshe made this promise because he thought that he would never be able to go back to Mitzrayim, since his life was in danger there.

Now, Hashem told Moshe that the people who were trying to kill him had died. He was using this as the basis for telling Moshe to annul his promise, because had Moshe known that his life would no longer be in danger he would

have never made the promise. But the fact that Moshe's enemies died was a “new development,” since it happened after Moshe made his promise and was an unusual event.¹³² So we see that it is possible to cancel a *neder* based on such an event.

The Sages who disagree with R' Eliezer say that the people had not actually died, but they had become poor and less influential.¹³³ Since this is not considered an “unusual event,” we have no proof that a “new development” can be used to cancel a *neder* (*Nedarim 64b; Yerushalmi Nedarim 9:2*).

§ In Yisro's Presence

וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה בְּמִדְיָן לֵךְ שָׁב מִצְרַיִם כִּי מָתוּ כָּל הָאֲנָשִׁים. תַּנְיָא: הַמוֹדֵר הִנָּא מִחֲבִירוֹ, אֵין מִתְרִין לוֹ אֵלָא בְּפִנּוּ. מָנָא הֵינִי מִלִּי? אָמַר רַב נַחֲמָן: דְּכָתִיב “וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה בְּמִדְיָן לֵךְ שָׁב מִצְרַיִם כִּי מָתוּ כָּל הָאֲנָשִׁים.” אָמַר לוֹ: בְּמִדְיָן נִדְרָתָ לָךְ וְהִתֵּר נִדְרְךָ בְּמִדְיָן (נדרים סה):

If someone makes a *neder* to benefit another person, he may have it canceled only in the other person's presence.

The source for this law is our *pasuk*. Hashem told Moshe, *Go, return to Egypt, for all the people who seek your life have died*. We have learned¹³⁴ that Hashem was providing the basis for annulling Moshe's promise not to leave without Yisro's permission. The word “Go” is extra, since Hashem could have simply said, *Return to Egypt, for all the people*, etc. Hashem was saying, *Go to Midian and annul your promise in front of Yisro, and then you may return to Egypt*. Since Moshe's promise was for Yisro's benefit, he was required to annul it in Yisro's presence (*Nedarim 65a*).¹³⁵

20. וַיִּקַּח מֹשֶׁה אֶת אִשְׁתּוֹ וְאֶת בָּנָיו וַיִּרְכָּבֵם עַל הַדֶּמֶי. — So Moshe took his wife and sons, [and] mounted them on the donkey.

§ Clarify the Meaning

וַיִּקַּח מֹשֶׁה אֶת אִשְׁתּוֹ וְאֶת בָּנָיו וַיִּרְכָּבֵם. מַעֲשֶׂה בְּתַלְמֵי הַמֶּלֶךְ שְׂבִינִס שְׂבָעִים וּשְׁנַיִם זָקָנִים... וְאָמַר לָהֶם: כְּתִבּוּ לִי תוֹרַת מֹשֶׁה רַבְּכֶם. נִתֵּן הַקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא בָּלֵב כָּל אֶחָד וְאֶחָד עֶצֶה, וְהִסְכִּימוּ כּוֹלָן לְדַעַת אַחַת. וַיִּקַּח מֹשֶׁה אֶת אִשְׁתּוֹ וְאֶת בָּנָיו וַיִּרְכָּבֵם עַל נוֹשָׂא בְּנֵי אָדָם (מגילה ט, ירושלמי מגילה א, ט):

King Ptolemy once gathered seventy-two of the Sages, and placed each one in a separate house. He then visited

129. Above, 2:13. 130. See *Bamidbar* 16:1. 131. See Schottenstein Edition, *Nedarim* 64b note 22. 132. R' Eliezer holds that these people did not just become poor (see previous discussion) but actually died, and it is unusual for a person's enemies to die suddenly in his lifetime (see Schottenstein Edition, notes 11 and 15). 133. See previous discussion. 134. See previous discussion. 135. See Schottenstein Edition, note 1.

במהך למתב למצרים חזי כל מופתא
די שניתי בידך ותעבדנו קדם פרעה ואנא
אתקוף ית לבה ולא ישלח ית עמא: כב ותימר
לנת פרעה כדנן אמר יי ברי בוכרי ישראל:
כג ואמרית לך שלח ית ברי ויפלח קדמי
ומסרב את לשלחותה הא אנא קטיל ית
ברך בוכרך: כד והיה בארחה בבית מבתא
וערע בה מלאכא די ובעא למקטלה:

בְּלִכְתָּךְ לָשׁוּב מִצְרִימָה רֵאֵה כָּל־הַמּוֹפְתִים אֲשֶׁר־
שַׁמְתִּי בְיָדְךָ וַעֲשִׂיתָם לִפְנֵי פֶרַעַה וְאֲנִי אַחֲזֹק אֶת־לְבָבוֹ
וְלֹא יִשְׁלַח אֶת־הָעָם: כב וְאָמַרְתָּ אֶל־פֶּרַעַה כֹּה אָמַר
יְהוָה בְּנֵי בְכֹרֵי יִשְׂרָאֵל: כג וְאָמַר אֵלָיֶךָ שְׁלַח אֶת־בְּנֵי
וַיַּעֲבֹדְנִי וַתִּמָּאֵן לְשַׁלְּחוֹ הִנֵּה אֲנֹכִי הֹרֵג אֶת־בְּנֶךָ בְּכֹרְךָ:
כד וַיְהִי בַדֶּרֶךְ בַּמָּלֹךְ וַיִּפְגְּשׁוּהוּ יְהוָה וַיִּבְקֶשׁ הַמִּיתוֹ:

כס"ה

מפני שהיה קשה. וזה הוא שגאמר בציז (לו, כז) "הן אל יגביצ כחכו", לפיכך
מי כמיהו מורה". בשר ודם המבקש להקדם מהצדדים מעלים את דרכיו,
שלא יבקש הלה. אבל הקדוש צדק הוא יגביצ צדכו ואין יכולת להמלט
מידו כי אם ציזבו אליו, לפיכך הוא מורהו ומתרה בו לשב (שמות רבה ט,
ט: (כד) ויהי בדרך במלון. משה: ויבקש המיתו. והמלאך למשה,
לפי שלא מל את חליעצו בנו, ועל שגאמר עונש מיתה. פניה: חמר
כפי יום: חס ופלוס לא נתרשל, חל חמר: חמול ואחל לדרך, סכנה היא
לחיוק עד שלשה ימים. חמול ואשעה שלשה ימים, הקדוש צדק הוא יגבי
לך צב מלכים. ומפני מה נענש מיתה, לפי שגאמר חמולון תחלה, והיה
המלאך נעשה כמין נחש וצולעו מראשו ועד ירכיו, וחוזר וצולעו מרגליו
ועד אחרו מקום, הצינה לפורה שגביצ המילה הוא (שמות רבה ה, ה; נדרים
לא-לכ).

each of them individually, and told them, "Write a Greek translation of the Torah."

If they would have translated certain *pesukim* literally, Ptolemy might have been angered, mocked the Torah, or distorted the Torah's meaning. Therefore, Hashem inspired each of the Sages to identically translate those *pesukim* in a way that would avoid this.

One of phrases they reworded was our *pasuk*. Instead of translating it as, *So Moshe took his wife and sons, mounted them on the donkey*, the Sages wrote, *So Moshe took his wife and sons, mounted them on a "carrier of men."* They were concerned that Ptolemy would mock Moshe for using a lowly donkey to transport his family, and not a camel or a horse. They therefore used the general term "*carrier of men*," which can also refer to a horse or a camel (*Megillah* 9a; *Yerushalmi Megillah* 1:9).¹³⁶

⚡ Using Appropriate Language

A *zav* is a man who experienced an emission similar (but not identical) to a seminal discharge. A *zavah* is a woman who experienced uterine bleeding not at her normal time. If either a *zav* or a *zavah* sits or leans on an object, that object becomes *tamei* (impure).

ויקח משה את אשתו ואת בניו וירכבם על החמור. לעולם יספר אדם בלשון נקיה, שהרי בנב קראו מרכב ובאשה קראו מושב... ובאשה לא כתיב בה מרכב... והכתיב "ויקח משה את אשתו ואת בניו וירכבם על החמור"? התם משום בניו אורחא הוא (פסחים א):

A person should always use refined language. We see

(כא) בלכתך לשוב מצרימה וגו'. דע שכל מנת כן פלך, שפחה גבור בשליחותי לעשות כל מופתי לפני פרעה ולא תירא ממנו: אשר שמתי בידך ועשיתם לפני פרעה ואני אחזק את לבו ולא ישלח את העם: כב ואמרתי אל פרעה כה אמר יהוה בני בכרי ישראל: כג ואמר אליך שלח את בני ויעבדני ותמאן לשלחו הנה אנכי הורג את בנך בכרך: כד ויהי בדרך במלון ויפגשוהו יהוה ויבקש המיתו:

this from the *pesukim* that discuss the laws of a *zav* and *zavah*. Both a *zav* and a *zavah* make anything they sit on *tamei* (ritually impure). However, in the case of a *zav* the Torah refers to the object he sits on as "riding equipment" (*merkav*),¹³⁷ while with regard to a *zavah* the Torah calls it a "seat" (*moshav*).¹³⁸ Since it would be indelicate for a woman to straddle an animal she is riding, a modest woman should sit side-saddle rather than sit with one leg on either side of an animal; the Torah therefore chooses not to refer to a woman "riding."

But in our *pasuk*, we see that the Torah does speak about a woman riding — *So Moshe took his wife and sons, [and] mounted them on the donkey!*

Since our *pasuk* speaks of *both* Moshe's wife and his sons, the expression "mounted them on the donkey," refers only to Moshe's sons. His wife, however, sat side-saddle (*Pesachim* 3a).

22. בני בכרי ישראל — *My firstborn son is Israel.*

⚡ The Convert Who Wanted to Become the Kohen Gadol

בני בכרי ישראל. מצשה בנכרי אחר... אמר אותו נכרי בעצמו, אלך ואתגייר, בשביל שישמיני בהן גדול... בא לפני הלל... אמר לו, כלום מעמידין מלך אלא מי שידע טכסיסי מלכות, לך למוד טכסיסי מלכות. הלך וקרא. כיון שהגיע "והיה הקרב וימת" (במדבר א, נא) אמר ליה: מקרא זה על מי נאמר? אמר לו: אפילו על דוד מלך ישראל. נשא אותו גר קל וחומר בעצמו, ומה ישראל שנקראו בנים למקום, ומתוך אהבה

136. See Schottenstein Edition, note 26. 137. *Vayikra* 15:9. 138. See *ibid.* 15:23.

“When you go to return to Egypt, see all the wonders that I have put in your hand and perform them before Pharaoh; but I shall strengthen his heart and he will not send out the people.²² You shall say to Pharaoh, ‘So said HASHEM, My firstborn son is Israel.’²³ So I say to you, Send out My son that he may serve Me — but you have refused to send him out; behold, I shall kill your firstborn son.’”

²⁴ It was on the way, in the lodging, that HASHEM encountered him and sought to kill him.

שְׁאֵבָהֶם קָרָא לָהֶם “בְּנֵי יִשְׂרָאֵל”, כְּתִיב עֲלֵיהֶם “וְהָיָה הַקֶּרֶב יוֹמָתוֹ”, גֵּר... עַל אֶחָת כְּמוֹהָ וְכְמוֹהָ (שְׁבַת לֹא):

Once, a certain non-Jew came to Hillel to be converted to Judaism. He wanted to become Jewish in the hope that he would be appointed as the Kohen Gadol. Hillel told him, “Just as a person is not appointed king until he learns how to act like a king, you cannot be a Kohen Gadol until you learn the rules of the Kehunah.”

So the non-Jew went and studied the laws of the Kehunah. When he reached the *pasuk*,¹³⁹ the stranger (a non-Kohen) that approaches (to serve in the Beis HaMikdash) shall die, he went back to Hillel and asked, “To whom does this *pasuk* refer?” Hillel answered, “It refers even to King David. Although he was a king, he was not permitted to serve in the Beis HaMikdash since he was not a Kohen.”

When the non-Jew heard this, he realized: If people who are born as Jews cannot be Kohanim even though they are called the “sons of Hashem,”¹⁴⁰ and are even called Hashem’s “firstborn son,” then, I, who am a convert, can certainly not serve as a Kohen! (*Shabbos 31a*).

§ Yitzchak’s Defense

בְּנֵי כְּבָרֵי יִשְׂרָאֵל. אָמַר לוֹ לִיצְחָק: בְּנֵיךְ חָטְאוּ לִי. אָמַר לִפְנֵיהֶם: רְבוּנוֹ שֶׁל עוֹלָם. בְּנֵי וְלֹא כְּבָרֵי? שֶׁהִקְדִּימוּ לִפְנֵיךְ נִעְשָׂה לְנִשְׁמָה, קָרָאתָ לָהֶם “בְּנֵי כְּבָרֵי”, עֲכָשִׁי בְּנֵי וְלֹא כְּבָרֵי? (שְׁבַת פּוּט):

In the future, Hashem will go to the Patriarchs, and say, “Your children have sinned against Me.” Avraham and Yaakov will not defend the Jews, but will say that they deserve to be punished for their sins. Yitzchak, however, will argue in favor of the Jews. He will say, “Are the Jews my children and not Yours?! Why, when You offered them the Torah and they said *naaseh* (we will do) before *nishma* (we will hear),¹⁴¹ You said about them (as related in our *pasuk*), ‘My firstborn son is Israel.’¹⁴² And now You are telling me they are not Your children?!” (*Shabbos 89b*).¹⁴³

§ Disqualified From Testifying

בְּנֵי כְּבָרֵי יִשְׂרָאֵל. כִּף אֹמְרִים הָעוֹבְדֵי בִּכּוּבִים לִפְנֵי הַקֹּבִי: רְבוּנוֹ שֶׁל עוֹלָם. יִשְׂרָאֵל שֶׁקִּיבְלוּהָ הֵיכָן קִיּוּמוֹהָ? אָמַר לָהֶם הַקֹּבִי: אֲנִי מַעִיר בָּהֶם שֶׁקִּיּוּמוֹ אֶת הַתּוֹרָה כּוֹלֶה. אֹמְרִים לִפְנֵיהֶם: רְבוּנוֹ שֶׁל עוֹלָם כְּלוּם יֵשׁ אֵב שֶׁמַּעִיר עַל בְּנוֹ, דְּכִתִּיב “בְּנֵי כְּבָרֵי יִשְׂרָאֵל” (עֲבוּדָה זֶרָה ג):

In the times of Mashiach, Hashem will judge the nations of the world. The nations will try to defend themselves for

not having accepted the Torah, but Hashem will show that their claims are false.

They will then say to Hashem, “What about the Jews who *did* accept the Torah; did they truly observe it? What evidence can You provide that they kept the Torah and deserve a reward?”

Hashem will answer, “I personally testify that they kept the entire Torah.”

The nations will respond, “But a father may not give testimony about his son. And You are considered the father of the Jewish people, as our *pasuk* says, *My firstborn son is Israel!*”¹⁴⁴ (*Avodah Zarah 3a*).

24. וַיְהִי בְּדֶרֶךְ בְּמִלּוֹן — It was on the way, in the lodging.

§ Punished for the Delay

וַיְהִי בְּדֶרֶךְ בְּמִלּוֹן. גְּדוּלָה מִיֵּלָה שֶׁכָּל זְכוֹת שֶׁעָשָׂה מֹשֶׁה רַבֵּינוּ לֹא עָמְדוּ לוֹ כְּשֶׁנִּתְרַשַׁל מִן הַמִּילָה, שֶׁנֶּאֱמַר “וַיִּפְגְּשֻׁהוּ ה' וַיִּבְקֶשׁ הַמִּיתוֹ”. אָמַר רַבִּי: חֵס וְשָׁלוֹם שֶׁמֹּשֶׁה רַבֵּינוּ נִתְרַשַׁל מִן הַמִּילָה... מִפְּנֵי מַה נִּעְשָׂה מִשָּׂהָ מִפְּנֵי שֶׁנִּתְעַסַּק בְּמִלּוֹן תַּחֲלָה, שֶׁנֶּאֱמַר “וַיְהִי בְּדֶרֶךְ בְּמִלּוֹן” (נִדְרִים לֹא; יְרוּשָׁלַי נִדְרִים ג, ט):

Shortly before Moshe left Midian, his wife gave birth to a son. Moshe did not circumcise him on the eighth day, and therefore Hashem sent an angel who tried to kill Moshe. This shows the importance of the mitzvah of circumcision, as Moshe was punished for not doing this mitzvah in a timely fashion, even though he had many other merits.

Of course, Moshe was certainly not careless about his obligation to circumcise his son. Rather, since Hashem commanded him to leave Midian right away, he was unable to perform the circumcision because it would be dangerous for the baby to travel right after being circumcised.¹⁴⁵

Indeed, he was not punished for that. It was only now, *on the way*, “in the lodging,” that the angel came to kill Moshe. They were now close to Mitzrayim, and it was no longer dangerous to circumcise because the rest of the trip was short.

However, Moshe did not circumcise his son immediately, but first took care of his lodging. Our *pasuk* highlights “in the lodging” to teach that this is why he was being punished (*Nedarim 31b*; *Yerushalmi Nedarim 3:9*).

139. *Bamidbar* 1:51. 140. See *Devarim* 14:1. 141. Below, 7:24. 142. Although the Jews had not yet accepted the Torah, Hashem knew that they would do so, and therefore called them His “firstborn son” already at this point (Schottenstein Edition, note 21). 143. See Schottenstein Edition, note 27. 144. See Schottenstein Edition, note 9. 145. See above, 4:19, “Why Did Moshe Delay Circumcising His Son?”

כה ונסיבת צפורה טנא וגזרת זת ערלת ברה וקריבת לקדמוהי ואמרת ארי בדמא דמהלתא הדין אתייהב חתנא לנא: כו ונח מנה בכך אמרת אלולי דמא דמהלתא הדין אתחביב חתנא קטול: כז ואמר זי לאהרן אויל לקדמות משה למדברא ואול וערעה בטורא דאתגלי עלוהי קרא ביי ונשק לה: כח וחוי משה לאהרן ית כל פתגמאי ביי די שלחה וית כל אתאי די פקדוה: כט ואול משה ואהרן וכשו ית כל סבי בני ישראל: ל ומליל אהרן ית כל פתגמאי די מליל יי עם משה ועבד אתאי לעיני עמא: לא ודימן עמא ושמעו

כה ותקח צפורה צר ותכרת את-ערלת בנה ותגע לרגליו ותאמר כי חתן-דמים אתה לי: כו וירף ממנו אז אמרה חתן דמים למולת: פ

כו ויאמר יהוה אל-אהרן לך לקראת משה המדברך וילך ויפגשוהו בהר האלהים וישק-לו: כח ויגד משה לאהרן את כל-דברי יהוה אשר שלחו ואת כל-האֵת אשר צוהו: כט וילך משה ואהרן ויאספו את-כל-זקני בני ישראל: ל וידבר אהרן את כל-הדברים אשר-דבר יהוה אל-משה ויעש האֵת לעיני העם: לא ויאמן העם וישמעו

כ"ט

חתן דמים למולת. חתני היה נרצח על דבר המילה: למולת. על דבר המולות. שם דבר הוא, והלמ"ד משמשת כגשון "על", כמו "ואמר פרעה לבני ישראל" (להלן יד, ג). ואנקלוס פרגס "דמים" על דם המילה:

(כה) ותגע לרגליו. העליכפו לפני רגליו של משה (ירושלמי נדרים ג, ט): ותאמר. על קנה: כי חתן דמים אתה לי. חסה היית גורם להיות הקטן שלי נרצח עליך. הורג אישי חסה לי: (כו) וירף. המלך ממנו שמות רבה שס: אז. הבניה שעל המילה קח להורגו: אמרה

So Tzipporah — ותקח צפורה צר ותכרת את ערלת בנה. 25. took a sharp stone and cut off the foreskin of her son.

Identifying the Problem

ותקח צפורה צר ותכרת את ערלת בנה. בשעה שנתרשל משה רבינו מן המילה, באו אף וחימה ובלעוהו ולא שיירו ממנו אלא רגליו, מיד "ותקח צפורה צר ותכרת את ערלת בנה", מיד "וירף ממנו" (נדרים לב):

When Moshe failed to circumcise his son at the proper time,¹⁴⁶ two angels — one called "Af" (Anger) and one called "Cheimah" (Wrath) — came to punish him. The angels swallowed most of Moshe's body, except for the place of circumcision.¹⁴⁷ When Tzipporah saw this, she realized that Moshe was being punished for not circumcising their son. She therefore took a sharp stone and cut off the foreskin of her son. Once this happened, the angels released Moshe, as the *pasuk* says below¹⁴⁸ — So he (the angel) released him (*Nedarim* 32a).

Who Did It?

ותקח צפורה צר. ומי איכא למאן דאמר אשה לא [תימול]? והקתיב "ותקח צפורה צר" קרי ביה "ותקח". והקתיב "ותכרת" קרי ביה ותכרת, דאמרה לאיניש אחרינא ועבד. ואיבעית אימא, אתאי איהי ואתחלה, ואמא משה ואגמרה (עבודה זרה כז):

There is a disagreement whether a woman may circumcise. One opinion holds that since a woman herself is not circumcised, she may not circumcise others.

Our *pasuk* tells us that Tzipporah took a sharp stone and cut off the foreskin of her son. So it seems that a woman may perform circumcision!

One explanation is that Tzipporah asked a man to perform the circumcision on her behalf. Our *pasuk* writes, and Tzipporah took a sharp stone; we should understand it as if it read, and she caused [someone else] to take a sharp stone. Similarly, when the *pasuk* says, and she cut off the foreskin of her son, we understand it as if it read, ותכרת את ערלת בנה, and she caused [someone else] to cut off the foreskin of her son.

Another explanation of what occurred is that Tzipporah began the circumcision, but Moshe finished it. Since the circumcision was finished by a man, it was valid (*Avodah Zarah* 27a).

And touched it to his feet. — ותגע לרגליו

Whose Feet?

ותגע לרגליו. רבי יודה ורבי נחמיה ורבנין, חד אמר: לרגליו של משה, וחרנה אמר: לרגליו של מלאך. וחרנה אמר: לרגליו של תינוק. מן דמר לרגליו של משה, הילך גוי חובר. מן דמר לרגליו של מלאך, הילך עבד שליחתך. מן דמר לרגליו של תינוק, נגעה בגוף התינוק (ירושלמי נדרים ג, ט):

Our *pasuk* tells us that Tzipporah circumcised her son with a sharp stone, and touched [the foreskin] to "his" feet. However, the *pasuk* does not say whose feet she touched it to.

One opinion says that she touched the foreskin to the feet of Moshe, who was being attacked by angels for not circumcising his son.¹⁴⁹ Tzipporah put the foreskin at his

146. See previous discussion. 147. The angels first swallowed the upper part of Moshe's body until the place of circumcision and spat him out. Then they swallowed the lower part of his body and spat it out (see Schottenstein Edition, note 5). 148. *Pasuk* 26.

149. See above, "Identifying the Problem."

Tzipporah circumcises her son ²⁵ So Tzipporah took a sharp stone and cut off the foreskin of her son and touched it to his feet; and she said, “You caused my bridegroom’s bloodshed!” ²⁶ So he released him; then she said, “A bridegroom’s bloodshed was because of circumcision.”

²⁷ HASHEM said to Aharon, “Go to meet Moshe, to the Wilderness.” So he went and encountered him at the mountain of God, and he kissed him. ²⁸ Moshe related to Aharon all the words of HASHEM, that He had dispatched him, and all the signs that He had commanded him.

²⁹ Moshe and Aharon went and gathered all the elders of the Children of Israel.

³⁰ Aharon spoke all the words that HASHEM had spoken to Moshe; and he performed the signs in the sight of the people. ³¹ And the people believed, and they heard

feet as if to say, “You can now go free, because your sin of not circumcising your son has been removed.”

A second opinion says that she touched it to the feet of the angel as if to say, “Go away! Your job was to punish Moshe for not circumcising his son. Now that the child is circumcised, you have finished your mission.”

A third opinion says that the item Tzipporah “touched to his feet” was not the foreskin but the sharp stone she used for the circumcision. “His feet” refers to the child’s feet: the place of circumcision, which is at the top of the legs.¹⁵⁰ The *pasuk* means that as Tzipporah was hurrying to circumcise her son, she mistakenly cut his body also (Yerushalmi Nedarim 3:9).

כי חתן דמים אתה לי — You caused my bridegroom’s bloodshed!

§ Who Is the “Bridegroom”?

כי חתן דמים אתה לי. רבן שמעון בן גמליאל אומר: לא למשה רבינו בקש ששן להרוג אלא לאותו תינוק, שנאמר “כי חתן דמים אתה לי.” צא וראה מי קרוי חתן? הוי אומר: זה התינוק (נדרים לב, ירושלמי נדרים ג, ט);

Rabban Shimon ben Gamliel holds that the angel was not trying to kill Moshe, but was “trying to kill” the uncircumcised child, threatening the baby so that Moshe would realize that he should circumcise him.¹⁵¹

He learns this from our *pasuk*. After Tzipporah circumcised the child, she said, כי חתן דמים אתה לי, which literally means, *for you are a bridegroom of blood to me*.

She could not have been calling Moshe a “bridegroom of blood” because she was already married to Moshe, so he was not her bridegroom.¹⁵² Rather, she was referring to the child, who was a “bridegroom” in the sense that he had now achieved his first mitzvah: circumcision. Since she called him a “bridegroom of blood,” we see that the child was the one in danger (Nedarim 32a; Yerushalmi Nedarim 3:9).

26. אז אמרה חתן דמים למולת. — Then she said, “A bridegroom’s bloodshed was because of circumcision.”

§ Two Circumcisions

אז אמרה חתן דמים למולת, מיכן לשתי מילות, אחת למילה ואחת לפריעה. אחת למילה ואחת לציצים (ירושלמי שבת יט, ב; ירושלמי נדרים ג, ט; ירושלמי יבמות ח, א);

In our *pasuk*, Tzipporah says about Moshe, חתן דמים למולת, a bridegroom’s bloodshed was because of circumcision, meaning, that Moshe was threatened with his blood being shed because he did not circumcise his son.

The word למולת literally means, *circumcisions*, in the plural. We learn from here that two acts are included in circumcision: *milah*, cutting off the foreskin, and *peri’ah*, removing the membrane beneath the foreskin. There are sometimes two other acts as well: removing the foreskin and then removing the strips that remain (Yerushalmi Shabbos 19:2; Yerushalmi Nedarim 9:3; Yerushalmi Yevamos 8:1).

31. ויאמן העם — And the people believed.

§ Punishment for Suspecting Wrongfully

ויאמן העם. החושד בקשרים לוקה בגופו, דכתיב (לעיל ד, א) “וזה לא יאמינו לי,” וגלגל קמי קודשא ברין הוא דמהימני ישראל. אמר לו: הן מאמינים בני מאמינים... הן מאמינים דכתיב “ויאמן העם” (שבת צו).

If someone wrongfully suspects another person of sinning, he is punished with some kind of physical affliction.

Earlier¹⁵³ Moshe wrongfully suspected the Jews, saying that they would not believe him when he says that Hashem sent him to redeem them from Mitzrayim. Hashem knew, though, that the Jews *would* believe Moshe, as we see in our *pasuk*.

Hashem gave Moshe several signs he could show the Jews. The last sign¹⁵⁴ involved Moshe’s hand becoming full of *tzaraas*.¹⁵⁵ We see from this that since Moshe suspected the Jews wrongly, part of his body was stricken with *tzaraas* (Shabbos 97a).¹⁵⁶

150. See *Il Shmuel* 19:25. 151. See Schottenstein Hebrew Edition, Nedarim 32a note 2. 152. Ibid. note 3. 153. Above, *pasuk* 1. 154. Above, *pasuk* 6. 155. A skin affliction described in *Vayikra* Ch. 13. 156. See Schottenstein Edition, note 13.

אֲרִי דָכִיר יִי יְת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאֲרִי גְלִי
קְדָמוֹהִי שְׁעִבּוּדָהוֹן וְכָרְעוּ וּסְגִידוּ: א וּבִתֵּר
בֶּן עֶלְז מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן וְאָמְרוּ לַפְּרָעָה בְּדָנָן
אָמַר יִי אֱלֹהֵי דִישְׂרָאֵל שְׁלַח יְת עֲמִי
וְיִחְגּוּן קְדָמִי בַּמִּדְבָּר: ב וְאָמַר פְּרָעָה
שָׁמָּה דִיִּי לֹא אֲתַגְלִי לִי דִי אֶקְבֵּל
לְמִמְרָה לְשַׁלְּחָא יְת יִשְׂרָאֵל לֹא אֲתַגְלִי
לִי שָׁמָּה דִיִּי וְאַף יְת יִשְׂרָאֵל לֹא אֲשַׁלַּח:
ג וְאָמְרוּ אֱלֹהֵי דִיהוּדָאִי אֲתַגְלִי עֲלֵנָא
נְהִי בְּעֵן מִחֶלְף חֲלֵתָא יוֹמִין בַּמִּדְבָּרָא
וְנִדְבַח קָדָם יִי אֱלֹהֵינָא דְלָמָּא יַעֲרַעֲנָנָא
בְּמוֹתָא אוּ בְקָטוֹל: ד וְאָמַר לְהוֹן מִלְכָּא
דְּמַצְרַיִם לָמָּא מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן תְּבַטְלוּן
יְת עָמָא מִעוּבְדָּהוֹן אֲזִילוּ לְפִלְחָנְכוֹן:
ה וְאָמַר פְּרָעָה הָא סְגִיאִין בְּעֵן עָמָא
דְּאַרְעָא וְתַבְטְלוּן יְתַהוֹן מִפִּלְחָנְהוֹן:

כִּי־פָקֵד יִהְיֶה אֶת־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְכִי רָאָה אֶת־עֲנָנִים וַיִּקְרֹדוּ
וַיִּשְׁתַּחֲוּוּ: שְׁבִיעִי [ה] א וְאַחֲרַיִם בָּאוּ מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן וַיֹּאמְרוּ אֶל־
פְּרָעָה כֹּה־אָמַר יִהְיֶה אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל שְׁלַח אֶת־עַמִּי וְיִחְגּוּ
לִי בַּמִּדְבָּר: ב וַיֹּאמֶר פְּרָעָה מִי יִהְיֶה אֲשֶׁר אֲשַׁמֵּעַ בְּקֹלִי
לְשַׁלַּח אֶת־יִשְׂרָאֵל לֹא יֵדְעֵתִי אֶת־יִהְיֶה וְגַם אֶת־יִשְׂרָאֵל
לֹא אֲשַׁלַּח: ג וַיֹּאמְרוּ אֱלֹהֵי הָעִבְרִים נִקְרָא עֲלֵינוּ נִלְכָּה נָא
דִּרְךְ שְׁלֹשֶׁת יָמִים בַּמִּדְבָּר וְנִזְבַּחָה לַיהוָה אֱלֹהֵינוּ פֶּן־יִפְגַּעֲנוּ
בְּדָבָר אוּ בַחֲרֹב: ד וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם מֶלֶךְ מִצְרַיִם לָמָּה מֹשֶׁה
וְאַהֲרֹן תִּפְרִיעוּ אֶת־הָעָם מִמַּעֲשָׂיו לָכוּ לִסְבֹּל־תִּיכֶם: ה וַיֹּאמֶר
פְּרָעָה הֵן־רַבִּים עֲתָה עִם־הָאָרֶץ וְהִשְׁבַּתֶּם אֹתָם מִסְבָּלָתָם:

רס"ז

וסבירים לנות מן המלאכה. וכן "פרעהו חל פטער צו" (משלי ד, טו) רחקהו, וכן "והפרעו כל עולתי" (ספ' ח, כה) "כי פרע הוא" (להלן לב, כה) נרחק ונתעב: לבו לסבלותיהם. לכו למלאכתכם שיש לכם לעשות צבתיכם, חזל מלאכת שפוד מזרים לא היתה על שבתו של לוי (שמות רבה טו, טז) ותדע לך, שהרי משה ואהרן יואלים וצאים שלא צרעות: (ד) הן רבים עתה עם הארץ. שהעבודה מוטלת עליהם, והם משפטים אחס מסבלותם, הפסד גדול הוא זה:

(א) ואחר באו משה ואהרן וגו'. חזל הזקנים נשמטו אחד אחד מאחר משה ואהרן עד שנשמטו פולס קודם שהגיעו לפלסטין, לפי שיראו ללכת. ובסני פסרע להם, "ונגש משה לבדו ... והם לא יגשו" (שמות כד, ג), החזיקים לחזקיהם (שמות רבה טו, טז) פן יפגענו. "פן יפגענו" היו לריבים לומר לו, חלל שחלקו כבוד למלכות (ספ' טו). פגיעה זו לשון מקרה מות הוא: (ד) תפריעו את העם ממעשיו. תפדילו ותרחיקו אחס ממלאכתם, ששומעין ללם

5.

1. *Send out My people — שלח את עמי ויחגו לי במדבר. that they may celebrate for Me in the Wilderness.*

§ What Kind of Celebration?

On the Shalosh Regalim, the Three Pilgrimage Festivals — Pesach, Shavuot, and Succot — every Jewish man is obligated to visit the *Beis HaMikdash* and to bring offerings. One of those offerings is the *chagigah*, festival-offering, which is a type of *shelamim*, peace-offering.¹⁵⁷ It should be brought on the first day of the festival.

וַיִּחְגּוּ לִי בַּמִּדְבָּר. מִמָּאִי דְהָאִי "וַיִּחְגּוּ" אֲתוּ חָג לָהּ " (ויקרא כג, מא) וְבִיחְגָּה דְלָמָּא חוּגוּ חָגָא קָאמַר רַחֲמֵנָא? אֵלָּא מַעֲתָה דְחֵתִיב "וַיִּחְגּוּ לִי בַּמִּדְבָּר". הֵכִי נִמִּי דְחוּגוּ חָגָא הוּא? וְכִי תִימָא הֵכִי נִמִּי, וְהֵכִי תִיב (להלן י, כה) "וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה גַם אֲתָה תִתֵּן בְּיָדְךָ זִבְחִים וְעֹלֹת!" דְלָמָּא הֵכִי קָאמַר רַחֲמֵנָא: אֲבָל וְשִׁתּוּ וְחוּגוּ חָגָא קָמָא... אֵלָּא אֲתִיָּא מִדְבָּר מִדְבָּר, בְּתִיב הָכָא "וַיִּחְגּוּ לִי בַּמִּדְבָּר", וְכִתִּיב הָתָם (עמוס ה, כה) "הַזִּבְחִים וּמִנְחָה הַגִּשְׁתֶּם לִי בַּמִּדְבָּר" מַה לְהֵלֵן זִבְחִים אֶף בְּאֵן זִבְחִים (חגיגה י:)

The *pasuk* discussing the pilgrimage festival of Succot says, *vechagosem oso chag Lashem* (וַיִּחְגּוּ אֹתוֹ חָג לַיהוָה), *And you shall celebrate it as a "chag" for Hashem.*¹⁵⁸ The word *chag* tells us that on that festival we are obligated to bring a *chagigah* to Hashem.

Although the word *chag* can also simply mean *celebration*, we learn from our *pasuk* that it includes the *chagigah*-offering as well: In our *pasuk*, Moshe and Aharon said to Pharaoh in the Name of Hashem, *Send out My people, that they may celebrate for Me in the Wilderness.* Later, during the Ten Plagues, Moshe told Pharaoh,¹⁵⁹ *Even you will place in our hands zevachim and olah-offerings.* *Zevachim* is a term for *chagigah*-offerings, so we see that part of the celebration in the Wilderness was bringing *chagigah*-offerings, and that is what Moshe was referring to when he said in our *pasuk*, *and they will celebrate.*¹⁶⁰

Similarly, the word *וַיִּחְגּוּ*, *and you shall celebrate*, said with regard to Yom Tov, refers to this *korban*.

It was suggested that we know that our *pasuk* is speaking of offerings, and not just animals slaughtered for food as part of the celebration, because our *pasuk* mentions *chagigah*, in the "Wilderness," and a *pasuk* in Amos¹⁶¹ says, *Do you bring unto Me offerings and meal-offerings, in the Wilderness* (בַּמִּדְבָּר). Just as the *pasuk* in Amos speaks about offerings, our *pasuk* does as well (*Chagigah* 10b).¹⁶²

§ Even Before the Giving of the Torah

שְׁלַח אֶת עַמִּי וַיִּחְגּוּ לִי בַּמִּדְבָּר. חֲגִיגָה נוֹהֶגֶת לִפְנֵי הַדִּיבָר וְלִאחֲרָיו

157. A *shelamim* is a *korban* whose fats are offered on the *Mizbe'ach*, but most of whose meat is eaten by the owner and his guests, while a portion of the meat is given to the Kohanim. 158. *Vayikra* 23:41. 159. *Pasuk* 10:25 below. 160. These were not actual *chagigah*-offerings, but were similar to them, since they were brought in honor of a celebration for Hashem (see next discussion). 161. 5:25. 162. Since the literal meaning of *zevachim* is *slaughtered things*, this proof is ultimately rejected, and proof that a *chagigah* is required is

that HASHEM had remembered the Children of Israel and that He saw their affliction, and they bowed their heads and prostrated themselves.

5

Moshe and
Aharon come
to Pharaoh

¹ Afterwards Moshe and Aharon came and said to Pharaoh, “So said HASHEM, the God of Israel, ‘Send out My people that they may celebrate for Me in the Wilderness.’”

² Pharaoh replied, “Who is HASHEM that I should heed His voice to send out Israel? I do not know HASHEM, nor will I send out Israel!” ³ So they said, “The God of the Hebrews happened upon us. Let us now go for a three-day journey in the Wilderness and we shall bring offerings to HASHEM, our God, lest He strike us dead with the plague or the sword.” ⁴ The king of Egypt said to them, “Moshe and Aharon, why do you disturb the people from its work? Go to your own burdens.” ⁵ And Pharaoh said, “Behold! the people of the land are now numerous, and you would have them cease from their burdens!”

הדיבר... חגיגה נזהגת לפני הדיבר? לשון חגיגה נזהגת לפני הדיבר, ששלח את עמי ויחגו לי במדבר” (ירושלמי חגיגה א, ב):

We have a tradition that the *korban chagigah* (the festival peace-offering) was brought both before the Torah was given and afterward.

Where do we find that this *korban* was brought before the giving of the Torah?

In our *pasuk*, Moshe tells Pharaoh in the Name of Hashem, *Send out My people that they may celebrate* (וְחָגְגוּם, *vechagosem*) *for Me in the Wilderness*. The Jews held this “celebration” when they left Mitzrayim and came to Har Sinai, at which time they brought *shelamim*-offerings.¹⁶³ These *shelamim* offerings are called “*chagigah*-offerings,” since they were brought as part of the celebration¹⁶⁴ (*Yerushalmi Chagigah* 1:2).

— וַיֹּאמֶר פַּרְעֹה מִי ה' אֲשֶׁר אֲשַׁמֵּעַ בְּקוֹל שְׁלַח אֶת יִשְׂרָאֵל
Pharaoh replied, “Who is Hashem that I should heed His voice to send out Israel?”

❧ A Foolish Challenge

וַיֹּאמֶר פַּרְעֹה מִי ה' אֲשֶׁר אֲשַׁמֵּעַ בְּקוֹל שְׁלַח אֶת יִשְׂרָאֵל. אָמַר צְדֻקִי גִלְלִי: קוֹבֵל אֲנִי עֲלֵיכֶם פְּרוֹשִׁים. שְׂאֲתֶם כּוֹתְבִין אֶת הַמּוֹשֵׁל עִם מֹשֶׁה בְּגֵט. אוֹמְרִים פְּרוֹשִׁים: קוֹבְלִין אֲנִי עֲלֵיךְ צְדֻקִי גִלְלִי, שְׂאֲתֶם כּוֹתְבִים אֶת הַמּוֹשֵׁל עִם הַשֵּׁם בְּדָף, וְלֹא עוֹד אֵלָּא שְׂאֲתֶם כּוֹתְבִין אֶת הַמּוֹשֵׁל מִלְמַעְלָן וְאֵת הַשֵּׁם מִלְמַסָּן, שְׁנֵאֲמַר “וַיֹּאמֶר פַּרְעֹה מִי ה' אֲשֶׁר אֲשַׁמֵּעַ בְּקוֹל שְׁלַח אֶת יִשְׂרָאֵל” (ידים ד, ח):

The *Tzedokim* (Sadducees), who rejected the Oral Torah, frequently tried to mock the Sages.

A Sadducee once asked, “When you Sages write a *get* (bill of divorce), you date it based on the years of the current king, and you conclude the *get* by writing that it was done ‘in accordance with the laws of Moshe and Israel.’ Neither the mention of the king nor the concluding words of the *get* are mentioned by the Torah; they were added by the Sages. But it is disrespectful to Moshe to write his

name and the name of the king in the same document!”

The Sages responded, “You do something even worse! You write the name of the king together with Hashem’s Name! And not only that, you put the king’s name before that of Hashem! In the Written Torah, which even you believe in, you write the *pasuk*, *Pharaoh replied, ‘Who is Hashem that I should heed His voice to send out Israel?’* and Pharaoh’s name is before that of Hashem! Obviously, this is not disrespectful to Hashem. Similarly, it is not disrespectful to have Moshe’s name together with the name of a king in a *get*” (*Mishnah, Yadayim* 4:8).

❧ Punished by Hashem Himself

מִי ה' אֲשֶׁר אֲשַׁמֵּעַ בְּקוֹל. פַּרְעֹה [שְׁחָרַף בְּעַצְמוֹ], דְּכָתִיב בִּיה “מִי ה' אֲשֶׁר אֲשַׁמֵּעַ בְּקוֹל”, נִפְרַע הַקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא מִמֶּנּוּ בְּעַצְמוֹ דְּכָתִיב (לֵהֲלֹן יד, כו) “וַיִּנָּעַר ה' אֶת מִצְרַיִם בְּתוֹךְ הַיָּם” (סנהדרין צד, א):

In our *pasuk*, Pharaoh himself denied that Hashem existed, and did not leave it for his sorcerers or servants to say.

He was punished for this “measure for measure.” When the Egyptians drowned at the Sea of Reeds, we are told,¹⁶⁵ *and Hashem churned Egypt in the midst of the sea*.

Just as Pharaoh had himself voiced his denial of Hashem, Hashem Himself drowned the Egyptians, and did not send an angel to carry out this punishment (*Sanhedrin* 94a-b).¹⁶⁶

❧ What Hashem Likes

מִי ה'. אָמַר לָהֶם הַקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא לְיִשְׂרָאֵל: חוֹשְׁקֵי בָכֶם שְׂאִפִּילוּ בְּשַׁעֲהָ שְׂאִנִּי מִשְׁפִּיעַ לָכֶם גְּדוּלָּה אֲתֶם מִמַּעֲטִין עֲצֻמְכֶם לִפְנֵי... אָבֵל עוֹבְדֵי כּוֹכְבִּים אֵינֶן כֵּן, נִתְתִּי גְדוּלָּה ... לְפַרְעֹה, אָמַר: “מִי ה'” (חולין פט):

Hashem says to the Jewish people, “I desire you as My nation, because even when I make you great, you humble yourselves before Me. Other nations do not act this way. When I make them great, they become more haughty and rebel against Me. For example, I made Pharaoh the greatest king of his time,¹⁶⁷ and he reacted by saying, *Who is Hashem that I should heed His voice?*” (*Chullin* 89a).

brought from elsewhere. 163. See below, 24:5. 164. But they were not actual *chagigah*-offerings, because they were not brought on Yom Tov (see previous discussion; see also Schottenstein Edition, 4a note 3). 165. Below, 14:27. 166. By saying the denial by himself, Pharaoh showed some level of “respect” for Hashem. Therefore, Hashem also gave some “respect” to Pharaoh and punished the Egyptians Himself (see Schottenstein Edition, 94a note 62). 167. See Schottenstein Edition, note 23.

וּפָקִיד פְּרָעָה בְּיוֹמָא הָהוּא יֵת שְׁלוֹטוֹנִין
דְּעָמָא וְיֵת סְרְכוּהִי לְמִימְרֵי: וְלֹא תוֹסְפוּן
לְמַתְּן תְּבָנָא לְעָמָא לְמִרְמִי לְבָנִין בְּמַתְמְלִי
וּמִדְקָמוּהִי אֲנוּן יִיזְלוּ וַיִּגְבּוּן לְהוֹן תְּבָנָא:
ה וְיֵת סְכוּם לְבָנָא דִּי אֲנוּן עֲבָדִין מִתְמְלִי
וּמִדְקָמוּהִי תִמְנוּן עֲלִיהוֹן לֹא תִמְנְעוּן מִנָּה
אַרִי בְטָלְנִין אֲנוּן עַל כֵּן אֲנוּן צִוְּחוּן לְמִימְרֵי
גִזִּיל גִּדְבַח קָדָם אֱלֹהֵנָא: ט תִּתְקַף פְּלִחְנָא
עַל גְּבִרְיָא וַיִּתְעַסְקוּן בָּהּ וְלֹא יִתְעַסְקוּן
בְּפִתְגָמִין בְּטָלִין: וּנְפִקוּ שְׁלוֹטֵנִי עָמָא
וְסְרְכוּהִי וְאִמְרוּ לְעָמָא לְמִימְרֵי בְּדָנִן
אִמְרֵי פְרָעָה לֵית אֲנָא יִהְיֶה לְכוֹן תְּבָנָא:
יֵא אֲתוּן אֲזִילוּ סִיבּוּ לְכוֹן תְּבָנָא מֵאַתֵּר
דִּי תִשְׁבַּחוּן אֲרִי לֹא יִתְמַנַּע מִפְּלִחְנִיכּוֹן
מִדְעָם: יב וְאַתְבְּדֵר עָמָא בְּכָל אַרְעָא
דְּמִצְרַיִם לְגִבְכָּא גִלִּי לְתְּבָנָא: יג וְשְׁלוֹטֵנִי
דְּחִקִּין לְמִימְרֵי אֲשִׁלְמוּ עוֹבְדֵיכוֹן פִּתְגָם
יוֹם בְּיוֹמָה כְּמָא דִּי הָוִיתוּן עֲבָדִין כִּד
מִתִּיבָה לְכוֹן תְּבָנָא: יד וְלָקוּ סְרְכֵי בְנֵי
יִשְׂרָאֵל דִּי מִנִּיאוּ עֲלִיהוֹן שְׁלוֹטֵנִי פְרָעָה
לְמִימְרֵי מַה דִּין לֹא אֲשִׁלְמוּן גִּזְרֵתְכוֹן
לְמִרְמִי לְבָנִין כְּמַתְמְלִי וּמִדְקָמוּהִי אִף
אַתְמְלִי אִף יוֹמָא דִּין: טו וְאַתּוּן סְרְכֵי בְנֵי
יִשְׂרָאֵל וַצִּחוּ קָדָם פְּרָעָה לְמִימְרֵי לְמַה
תַּעֲבֹד בְּדִין לְעַבְדֵּיהּ: טז תְּבָנָא לֹא מִתִּיבָה
לְעַבְדֵּיהּ וּלְבָנִיָּא אֲמִרִין לָנָא עֲבִידוּ וְהָא
עַבְדֵּיהּ לָקוּ וְחָסוּ עֲלִיהוֹן עֲמָה: יז וְאִמְרֵי
בְטָלְנִין אֲתוּן בְּטָלְנִין עַל כֵּן אֲתוּן אֲמִרִין
גִּזִּיל גִּדְבַח קָדָם יי: יח וַעֲבָדוּ אֲזִילוּ פְלַחוּ
וְתְּבָנָא לֹא מִתִּיבָה לְכוֹן וְסְכוּם לְבָנִיָּא
תִּתְנֹן: יט וַחֲזוּ סְרְכֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל וְתִהוֹן
בְּבִישׁ לְמִימְרֵי לֹא תִמְנְעוּן מִלְּבָנִיכּוֹן
פִּתְגָם יוֹם בְּיוֹמָה: כ וַעֲרֵעוּ יֵת מִשָּׁה
וְיֵת אֲהֵרֹן קִימִין לְקַדְמוֹתְהוֹן בְּמִפְקָהוֹן

וַיֵּצֵא פְרָעָה בְּיוֹם הַהוּא אֶת־הַנְּגָשִׁים בָּעָם וְאֶת־שֹׁטְרֵיו
לֵאמֹר: ז לֹא תֹאסְפוּן לָתֵת תִּבָּן לָעָם לִלְבָּן הַלְּבָנִים
בְּתִמּוֹל שְׁלֹשׁם הֵם יִלְכוּ וְקִשְׁשׁוּ לָהֶם תִּבָּן: ח וְאֶת־מִתְכַּנֶּת
הַלְּבָנִים אֲשֶׁר הֵם עֲשִׂים תִּמּוֹל שְׁלֹשׁם תְּשִׁימוּ עֲלֵיהֶם
לֹא תִגְרְעוּ מִמֶּנּוּ כִּי־נִרְפִּים הֵם עַל־כֵּן הֵם צָעֲקִים לֵאמֹר
נָלְכָה נִזְבַּחַה לְאַלֹהֵינוּ: ט תִּכְבֹּד הָעִבְדָּה עַל־הָאֲנָשִׁים
וַיַּעֲשׂוּ־בָהּ וְאֶל־יִשְׁעוּ בְּדִבְרֵי־שֹׁקֶר: י וַיֵּצְאוּ נְגָשֵׁי הָעָם
וְשֹׁטְרֵיו וַיֹּאמְרוּ אֶל־הָעָם לֵאמֹר בָּהּ אִמְרֵי פְרָעָה אֵינֵנִי
נֹתֵן לָכֶם תִּבָּן: יא אַתֶּם לָכוּ קָחוּ לָכֶם תִּבָּן מֵאֲשֶׁר תִּמְצְאוּ
כִּי אֵין נִגְרַע מֵעֲבַדְתְּכֶם דְּבַר: יב וַיִּפֹּץ הָעָם בְּכָל־אַרְץ
מִצְרַיִם לִקְשֹׁשׁ קֶשׁ לְתִבָּן: יג וְהַנְּגָשִׁים אֲצִים לֵאמֹר כָּלוּ
מַעֲשֵׂיכֶם דְּבַר־יוֹם בְּיוֹמוֹ כֹּאֲשֶׁר בָּהִיּוֹת הַתִּבָּן: יד וַיָּכּוּ
שֹׁטְרֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר־שָׂמוּ עֲלֵהֶם נְגָשֵׁי פְרָעָה לֵאמֹר
מִדּוּעַ לֹא כָלִיתֶם חֻקְכֶם לִלְבָּן בְּתִמּוֹל שְׁלֹשׁם גַּם־תִּמּוֹל
גַּם־הַיּוֹם: טו וַיָּבִיאוּ שֹׁטְרֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל וַיַּצַּעְקוּ אֶל־פְּרָעָה
לֵאמֹר לָמָּה תַעֲשֶׂה כֹה לְעַבְדֶּיךָ: טז תִּבָּן אֵין נֹתֵן לְעַבְדֶּיךָ
וּלְבָנִים אֲמִרִים לָנוּ עֲשׂוּ וְהִנֵּה עַבְדֶּיךָ מְכִים וְחֻטְאֵת
עֲמָה: יז וַיֹּאמְרוּ נִרְפִּים אַתֶּם נִרְפִּים עַל־כֵּן אַתֶּם אֲמִרִים
נָלְכָה נִזְבַּחַה לִיהוָה: יח וְעַתָּה לָכוּ עֲבָדוּ וְתִבָּן לֹא־יִנָּתֵן
לָכֶם וְתִכָּן לְבָנִים תִּתְּנוּ: יט וַיִּרְאוּ שֹׁטְרֵי בְנֵי־יִשְׂרָאֵל
אֶתֶם בָּרַע לֵאמֹר לֹא־תִגְרְעוּ מִלְּבָנֵיכֶם דְּבַר־יוֹם בְּיוֹמוֹ:
כ וַיִּפְגְּעוּ אֶת־מִשָּׁה וְאֶת־אַהֲרֹן נֹצְבִים לִקְרֹאתָם בְּצִאתָם

רש"י

לֵאמֹר: נָלְכָה נִזְבַּחַה. וְדוּמָה לוֹ "וְאִשְׁעָה בְּחִקִּיךָ תִּמִּיד" (והלוי קיט, קי"ז), "לְמַעַל
וְלִשְׁפִינָה" (דברים כח, לו) מִתְרַגְּמִין "לְגִשְׁפִּין", "וְיִסְפָּר" (והלן יח, ח) "וְאִשְׁפִּעִי".
וְהִי אִשְׁפָּר לומר "יִשְׁעוּ" לָשׁוֹן "יִשְׁעָה" אֵל הַכֹּל וְגו' וְאֵל קִין וְאֵל מִתְחִיחוֹ לֹא
שָׁעָה. (וּבְרַשִׁית ד, ז) וְלִפְרָשׁ "אֵל יִשְׁעוּ" אֵל יִשְׁעוּ, שֹׁאֵם כֵּן הִיָּה לוֹ לְכַתּוּב "אֵל
יִשְׁעוּ אֵל דְּבָרֵי שֹׁקֶר" אוֹ "לְדַבְרֵי שֹׁקֶר", כִּי כֵן גִּזְרֵת פִּלְס. "שָׁעָה הָאֵדָם עַל
עֲשָׂהוּ" (שפיט יז, ז), "וְאֵל שָׁעוּ עַל קְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל" (סס נא, א), "וְלֹא יִשְׁעָה אֵל
הַמִּצְבּוֹת" (סס יז, ח), וְלֹא מִלְּאֲחִי שָׁמוֹשׁ שֶׁל בִּי"ת סְמוּכָה לְאֲחִירָהֶם. אֲחֵל חֲסֵר
לָשׁוֹן דְּבוּר מִתְעַסֵּק לְדַבֵּר דְּבָר נֹפֵל לָשׁוֹן שָׁמוֹשׁ בִּי"ת, כְּגוֹן "הַמִּדְבָּרִים בְּדִ" (יחזקאל ג, א), "וְדָבָר מְרִים וְהִכְרֵן בְּמִשָּׁה" (במדבר יב, א), "הַמִּלְאָךְ הַדְּבָר בִּי"
וְחִכְרִיה ד, א), "לְדָבָר בְּס" (דברים יא, יט), "וְאִדְבָרָה בְּעִלְדִּיק" (והלוי קיט, מו). אִף
כָּאן, "אֵל יִשְׁעוּ דְּבָרֵי שֹׁקֶר", אֵל הִיָּה נְדָבָרִים דְּבָרֵי שֹׁאֵל וְהִבְאִי: (ויא) אַתֶּם
לָכוּ קָחוּ לָכֶם תִּבָּן. וְלִרְכִישׁ אִסָּם לִלְךָ צִרְיֹת בִּי אֵין נִגְרַע דְּבַר

(ו) הַנְּגָשִׁים. מִלְּרִישׁ הָיוּ, וְהַשֹּׁטְרִים הָיוּ יִשְׂרָאֵלִים (סס יח). הַנְּגָשׁ מִמּוֹנֵה עַל
כְּמַה שֹּׁטְרִים, וְהַשֹּׁטֶר מִמּוֹנֵה לְרֹדוֹת צְעוּשֵׁי הַמִּלְאָכָה: (ז) תִּבָּן. אֲשִׁטְבוּלֵא.
הִי גִזְלִין אוֹתוֹ עַם הַסִּיט: לְבָנִים. טִיּוּלֵא צִלְע", שְׂעוּשִׁים מִסִּיט וּמִיִּצְטִין
אוֹתוֹן בְּחִמָּה, וְשֶׁ שְׁאוּרִפִּין אוֹתוֹן צִפְכָּשָׁן: בְּתִמּוֹל שְׁלֹשׁם. כֹּאֲשֶׁר הִיָּתָם
עוֹשִׂים עַד הָיָה: וְקִשְׁשׁוּ. וְלָקִטוּ: (ח) וְאֶת מִתְכַּנֶּת הַלְּבָנִים. סְכוּם
(וּמוֹנִלוֹס), חֲשָׁבוֹן הַלְּבָנִים שֶׁהִי כָל אֶחָד עוֹשָׂה לְיוֹם כִּשְׁהִי הַכָּשָׁן נִסָּן לָהֶם,
אוֹתוֹ סְכוּם תְּשִׁימוּ עֲלֵיהֶם גַּם עֲשָׂה לְמַטֵּן תְּכַבֵּד הַעֲבֹדָה עֲלֵיהֶם: בִּי
נִרְפִּים. מִן הַעֲבֹדָה הֵם, לָכֵן לָכֵס פִּוְיָה אֵל הַצִּטְלָה וְצָעֲקִים לֵאמֹר
נָלְכָה וְגו': מִתְכַּנֶּת. "וְיִתֵּן לְבָנִים" (והלן פסוק יח), "וְלוֹ נִתְּנָהוּ עֲלֵילוֹת"
(שמואל־א ג, א), "אֵת הַכֶּסֶף הַמִּתְכַּנֶּן" (מלכים ב, יג) פּוּלָם לָשׁוֹן חֲשָׁבוֹן הַסִּיט:
נִרְפִּים. הַמִּלְאָכָה רְפוּיָה בְּקִדָּם וְצִוְּיָה מִהֶם וְהֵם נִרְפִּים מִמֶּנָּה. רַטְרִי"ט
צִלְע"ז: (ט) וְאֵל יִשְׁעוּ בְּדִבְרֵי שֹׁקֶר. וְאֵל יִהְיֶה וַיִּדְבְּרוּ תִמִּיד דְּבָרֵי רֹחַ

Pharaoh
increases the
burden on the
people

⁶ On that day Pharaoh ordered the taskmasters over the people and its foremen, saying, ⁷ “You shall no longer give straw to the people to manufacture the bricks as yesterday and before yesterday; let them go and gather straw for themselves. ⁸ But the quota of bricks that they were making yesterday and before yesterday you shall impose upon them — do not reduce it — for they are lazy; therefore they cry out saying, ‘Let us go and bring offerings to our God.’ ⁹ Let the work be heavier upon the men and let them engage in it; and let them not pay attention to false words.”

¹⁰ The taskmasters of the people and its foremen went out and spoke to the people, saying, “So said Pharaoh, I am not giving you straw. ¹¹ Go yourselves and take yourselves straw from whatever you find, for nothing will be reduced from your work.”

Egyptian
taskmasters
and Jewish
foremen

¹² So the people spread out through the entire land of Egypt to gather gleanings for straw. ¹³ The taskmasters pressed, saying, “Complete your work, the daily matter each day, as when there was straw!” ¹⁴ The foremen of the Children of Israel, whom Pharaoh’s taskmasters had appointed over them, were beaten, saying, “Why did you not complete your requirement to make bricks, as yesterday and before yesterday, even yesterday and even today?”

Protesting
in vain

¹⁵ The foremen of the Children of Israel came and cried out to Pharaoh, saying, “Why do you do this to your servants? ¹⁶ Straw is not given to your servants, yet they tell us, ‘Make bricks!’ Behold, your servants are being beaten, and it is a sin for your people.”

¹⁷ He said, “You are lazy, lazy! Therefore you say, ‘Let us go and bring offerings to HASHEM.’ ¹⁸ Now go to work. Straw will not be given to you, but you must provide the quota of bricks!”

¹⁹ The foremen of the Children of Israel saw them in distress when they said, “Do not reduce your bricks, the daily matter each day.”

²⁰ They encountered Moshe and Aharon standing opposite them, as they left

רש"י

הקטוב עליכם ללבן בתמול השלישי, שהא יוס שלפני תמול, והוא היה בזה היום הפעם נקט להם: ויבד. לשון ויפגעו, הופו מיד אחרים, הוגשים הפוס: (טז) ולבנים אומרים לנו [עשו]. הוגשים [אומרים]: עשו ולנו לבנים! פמנן הרשון: וחסות עמך. אלו היה נקוד פתח הייתי אומר שהא דבוק, ודבר זה חפזת עמך הוא. עכשיו שהא קמן שם דבר הוא, וכך פירוש: ודבר זה מציא חפזת על עמך, כאלו כתיב "חפזת לעמך". כמו "כבאנה בית לחם" (רות א, יט) שהא כמו לבית לחם, וכן הכה: (יח) ותכן לבנים. חפזת הלבנים. וכן "את הפסח המתקן" (מלכים ב, יב), המני, כמו שאמור בענין "ויגרו וימנו את הפסח" (שם יא): (יט) ויראו שטרי בני ישראל. את חזריהם הנקדים על ידם: ברע. ראו אותם צרעה ונרה המולאת אותם בהכבדים העבודה עליהם לאמר לא תגרעו וגו': (כ) ויפגעו. חגשים משראל את משה ואת אהרן וגו'. ורבותינו דרשו: כל נלים ונלבים דקן ואכזרים היו, שנאמר בהם "גאלו נלבים" (במדבר טז, כז; נדרים סד:)

מכל סכום לבנים שהייתם עושים ליום בזה היום נתן לכם מומן מציא המלך: (יב) לקשש קש לתבן. לאסוף חסיפה, ללקוט לקט לאורך שבן הפיט: קש. לשון לקוט, על שם שדבר המתפזר הוא וגרף לקוששו קרוי "קש" בפאר מקומות: (יג) אצים. דוחקים ואונקלים: דבר יום ביומו. חפזת על כל יום פלו ביומו, באשר עשיתם בהיות התבן מוכן: (יד) ויבד שטרי בני ישראל. השוטרים ישראלים היו וחסים על חזריהם מלדחקם, וכשהיו משלימין הלבנים למוגשים שהם מלריים והיה חסר מן הפסח היו מלקין אותם על שלא דחקו את עושי המלכה. לפיכך זכו אותן שוטרים להיות סנהדרין, ונחלל מן הרוח אשר על משה והגשם עליהם, שנאמר "חספה לי שבעים איש מזקני ישראל" (במדבר יא, טז), מאותן שידעו הפועה שעשו במלכים "כי הם יקני העם ושטרי" (שמות רבה טז, כ; ספרי בהעלותך לז: ויבד שטרי בני ישראל אשר שמו נגשי פרעה אותם לשוטרים עליהם: לאמר מדוע וגו'. למה וכן, שהיו אומרים להם מדוע לא בליתם גם תמול גם היום חק

20. Standing opposite them. — נצבים לקראתם.

Who Were "They"?

נצבים. כל מקום שנאמר "נצים" (לעיל ב, יג) ו"נצבים" אינן אלא דתן ואבירם (נדרים סד:)

When the *pasuk* says, "They" encountered Moshe and Aharon standing (נצבים) opposite them, it is saying that "they" positioned themselves outside Pharaoh's palace, so that they would be standing opposite Moshe and Aharon as they left.

מלכות פרעה: כא וַיֹּאמְרוּ לְהוֹן יִתְגַּלִּי יְיָ
עֲלֵינוּ וַיִּתְּפָרַע דִּי אֲבָאֲשִׁתּוֹן יִתְּרִיחָנָא
בְּעֵינֵי פֶרַע וּבְעֵינֵי עֲבָדָיו לְמַתָּן חֲרָבָא
בִּידֵיהוֹן לְקַטְלוֹתָנָא: כב וְתָב מֹשֶׁה קָדָם
יְיָ וַיֹּאמֶר יְיָ לְמָה אֲבָאֲשִׁתָּא לְעַמָּא הָדִין
וּלְמָה דָּנֹן שְׁלַחְתָּנִי: כג וּמַעַדָן דְּעֵלִית
לְנֹת פֶּרַע לְמַלְלָא בְּשִׁמְךָ אֲבָאֲשׁ
לְעַמָּא הָדִין וְשׁוֹבָא לֹא שׁוֹבָתָא יִתְּ עִמָּךְ:
א וַיֹּאמֶר יְיָ לְמֹשֶׁה כַּעַן תַּחֲזִי דִּי אַעֲבֹד
לְפָרַע אֲרִי בִידָא תְּקִיפָא וְשְׁלַחְנוֹן
וּבִידָא תְּקִיפָא יִתְּרַכְנוֹן מֵאֲרַעָה:

מֵאֵת פֶּרַע: כא וַיֹּאמְרוּ אֱלֹהִים יִרְא יְהוָה עֲלֵיכֶם וַיִּשְׁפֹּט אֲשֶׁר
הִבְאִשְׁתֶּם אֶת־רִיחֲנוּ בְּעֵינֵי פֶרַע וּבְעֵינֵי עַבְדָּיו לְתַת־חֶרֶב
בְּיָדָם לְהַרְגָנוּ: מפטיר כב וַיֵּשֶׁב מֹשֶׁה אֶל־יְהוָה וַיֹּאמֶר אֲדֹנָי לְמָה
הִרְעַתָּה לָעַם הַזֶּה לְמָה זֶה שְׁלַחְתָּנִי: כג וּמַאֲז בְּאֵתִי אֶל־פֶּרַע
לְדַבֵּר בְּשִׁמְךָ הִרַע לָעַם הַזֶּה וְהֵצֵל לֹא־הֵצֵלְתָּ אֶת־עַמְּךָ:
[ו] א וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל־מֹשֶׁה עֲתָה תֵּרָאֶה אֲשֶׁר אֶעֱשֶׂה לְפָרַע
כִּי בִיד חֲזָקָה יִשְׁלַחֻם וּבִיד חֲזָקָה יִגְרָשֻׁם מֵאֲרָצוֹ: ס ס

קב"ד פסוקים. ויק"ח סימן. מעד"י סימן.

רש"י

"עַתָּה תֵּרָאֶה", הַעֲשֵׂי לְפָרַע תֵּרָאֶה וְלֹא הַעֲשֵׂי לְמַלְכֵי שְׂעֵבָה חֲלוּמוֹת
כְּשֶׁאֲבִיאִם לְאֶרֶץ (שְׁמוֹת רַבָּה שֶׁס כג; סנהדרין ק"א): כִּי בִיד חֲזָקָה יִשְׁלַחֻם.
מִפְּנֵי יְדֵי הַחֲזָקָה שֶׁתִּחַזֵּק עַל פֶּרַע יִשְׁלַחֻם: וּבִיד חֲזָקָה יִגְרָשֻׁם מֵאֲרָצוֹ.
עַל פָּרַחַם שֶׁל יִשְׂרָאֵל יִגְרָשֻׁם, וְלֹא יִסְפִּיקוּ לַעֲשׂוֹת לָהֶם זִידָה. וְכֵן הוּא חֲלוּמָה
וְתִחַזֵּק מִלְּרִישׁ עַל הָעָם וְגו' וְהֵלֵךְ יִבֹּא:

(כב) לְמָה הִרְעַתָּה לָעַם הַזֶּה. וְאִם תֹּאמַר מֵה אִיכַפֶּת לָךְ, קוֹבֵל אֲנִי
עַל שֶׁשְׁלַחְתָּנִי (שְׁמוֹת רַבָּה שֶׁס כב): (כג) הִרַע. לְשׁוֹן הַפְעִיל הוּא, הִרְעָה רַעְיָה
עֲלֵיהֶם. וְתַרְגּוּמוֹ אֲבִיאִם: (א) עֲתָה תֵּרָאֶה וְגו'. הִרְעָה עַל מִדּוּתִי. לֹא
כְּאֲדָרְכָם שֶׁאֲמַרְתִּי לוֹ "כִּי בִיד חֲזָקָה יִגְרָשֻׁם לְךָ זֶרַע" וְנִרְאֶה כֹּה, יִבֹּא, וְאַחֲרַי כִּד
אֲמַרְתִּי לוֹ "הַעֲלֵהוּ ... לְעוֹלָה" (שֶׁס כב, ג), וְלֹא הִרְעָה אַחֲרֵי מִדּוּתִי. לְפִיכָךְ

The Torah does not name these people, but whenever the Torah uses the terms נִצְבִּים, *quarreling*,¹⁶⁸ or נִצְבִּים, *standing*, in connection with Moshe, it refers to Dasan and Aviram.

We know this because the *pasuk* says¹⁶⁹ — the same *Dasan and Aviram ... asher hitzu* (אֲשֶׁר הִצּוּ), *who caused [the Jews] to quarrel*, etc. The word נִצְבִּים has the same root as הִצּוּ, telling us that this word also refers to Dasan and Aviram.

The *pasuk* also says,¹⁷⁰ and *Dasan and Aviram went out נִצְבִּים, standing, at the entrance of their tents*. This tells that whenever a *pasuk* uses the word נִצְבִּים, *standing*, regarding a confrontation with Moshe, it was Dasan and Aviram who were "standing" (*Nedarim* 64b).¹⁷¹

22. לְמָה הִרְעַתָּה לָעַם הַזֶּה — Why have You done evil to this people.

More Brazen Than Moshe

לְמָה הִרְעַתָּה לָעַם הַזֶּה. "תַּחֲנוּנִים יִדְבָּר רִש" (משלי יח, כג), זֶה מֹשֶׁה,
וְעֵשִׂיר יַעֲנֶה עֲזוֹת" (שם), זֶה יְהוֹשֻׁעַ. מֵאִי טַעְמָא... וְאֶלָּא מִהֶבֶא (יהושע

ו, 1) "לְמָה הִרְעַתָּה לָעַם הַזֶּה אֶת הָעָם הַזֶּה אֶת הַיִּרְדֵּן", מֹשֶׁה נָמִי מִימֹר
אָמַר "לְמָה הִרְעַתָּה לָעַם הַזֶּה". אֶלָּא מִהֶבֶא (שם) "וְלֹא הוֹאֲלָנוּ וְנִשְׁבַּח
בְּעֵבֶר הַיִּרְדֵּן" (סנהדרין מר):

A *pasuk* in *Mishlei*¹⁷² says, *The poor man speaks with supplications, but the rich man speaks brazenly*. The first part of the *pasuk* refers to Moshe, who spoke humbly,¹⁷³ while the second part of the *pasuk* speaks of Yehoshua, who one time spoke "brazenly" against Hashem.

Where do we find that Yehoshua spoke brazenly?

Under Yehoshua's leadership, the Jews fought against the Emorites living in the city of Ai, but were defeated in battle. Yehoshua protested to Hashem, saying, *Why have You brought this people over the Jordan [River] to deliver us into the hands of the Emorites?*¹⁷⁴ Yehoshua was claiming that Hashem did "wrong" by allowing the Jews to be defeated.

However, we find in our *pasuk* that Moshe also claimed that Hashem had "done evil" to Klal Yisrael. After Moshe spoke to Pharaoh, Pharaoh made the Jews work even harder than before. So Moshe protested to Hashem, *Why*

168. See above, 2:13. See also 4:19, "Like Death." 169. *Bamidbar* 26:9. 170. *Ibid.* 16:27. 171. See Schottenstein Edition, note 13. 172. 18:23. 173. See Schottenstein Edition, note 30. 174. *Yehoshua* 7:7.

The Jews complain to Moshe and Aharon; Moshe complains to God Pharaoh's presence. ²¹ They said to them, "May HASHEM look upon you and judge, for you have made our very scent abhorrent in the eyes of Pharaoh and the eyes of his servants, to place a sword in their hands to murder us!"

²² Moshe returned to HASHEM and said, "My Lord, why have You done evil to this people, why have You sent me? ²³ From the time I came to Pharaoh to speak in Your Name he did evil to this people, but You did not rescue Your people."

6

Portent for the future ¹ HASHEM said to Moshe, "Now you will see what I shall do to Pharaoh, for through a strong hand will he send them out, and with a strong hand will he drive them from his land."

THE HAFTARAH FOR SHEMOS APPEARS ON PAGE 563.

have You done evil to this people? Thus, Yehoshua was not more brazen than Moshe in this regard!

Rather, Yehoshua was brazen in saying, *If only we would have chosen to settle on the other side of the Jordan [River].*¹⁷⁵ Yehoshua was implying that it would have been better to stay on the east side of the Jordan River and not enter Eretz Yisrael, even though Hashem had commanded them to go there. Moshe, on the other hand, never implied that the Jews should disobey what Hashem said!¹⁷⁶ (*Sanhedrin* 44a).

23.-6:1. ... עתה תראה אשר אעשה לפרעה — *From the time I came to Pharaoh to speak in Your Name he did evil to this people... Now you will see what I shall do to Pharaoh.*

☞ Moshe's Punishment

ומאז באתי אל פרעה לדבר בשמך הרע לעם הזה... עתה תראה אשר אעשה לפרעה. ועל דבר זה נענש משה רבינו, שנאמר "ומאז באתי אל פרעה לדבר בשמך הרע לעם הזה". אמר לו הקדוש ברוך הוא: חבל על דאבדוין ולא משתכחין, הרי כמה פעמים נגליתי על אברהם יצחק

ויעקב באל שדי, ולא הרהרו על מדותי, ולא אמרו לי מה שמך... ואתה אמרת לי מה שמך בתחלה, ועכשיו אתה אומר לי "והצל לא הצלת את עמך". עתה תראה אשר אעשה לפרעה, במלחמת פרעה אתה רואה, ואי אתה רואה במלחמת שלשים ואחד מלכים (סנהדרין קיא):

In our *pasuk*, Moshe complains to Hashem that because he obeyed Hashem's commandment, things got only worse for the Jews. Hashem responded as *Parashah Va'eira* begins, "How I miss the previous generations who are no longer alive! I appeared to the Forefathers — Avraham, Yitzchak, and Yaakov — and promised them Eretz Yisrael, but they did not question Me when I did not fulfill the promise during their lifetimes. In addition, they never asked Me what My Name is, yet you asked this right away!"¹⁷⁷

Because Moshe complained, Hashem said that he would pass away before the Jews enter Eretz Yisrael.

Hashem hinted to this punishment with His next statement to Moshe, *Now you will see what I shall do to Pharaoh.* That is, you will see only what I will do now to Pharaoh, but will not see the wars as the *Bnei Yisrael* conquer the thirty-one Canaanite kings in Eretz Yisrael (*Sanhedrin* 111a).¹⁷⁸

175. Yehoshua there, end of the *pasuk*.

176. See Schottenstein Edition, note 37.

177. See Schottenstein Edition, notes 31 and 38.

178. See Schottenstein Edition, note 41.

